

T.C.
İSTANBUL TİCARET ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

KARŞILIKLI BAĞIMLILIĞIN SİYASETİ:
TÜRKİYE’NİN İSRAİL VE İRAN İLİŞKİLERİNDE
EKONOMİNİN ETKİSİZLİĞİ

Yüksek Lisans Tezi

ESRA DURMUŞ

1450Y81104

İSTANBUL, 2016

T.C.
İSTANBUL TİCARET ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**KARŞILIKLI BAĞIMLILIĞIN SİYASETİ:
TÜRKİYE’NİN İSRAİL VE İRAN İLİŞKİLERİNDE
EKONOMİNİN ETKİSİZLİĞİ**

Yüksek Lisans Tezi

ESRA DURMUŞ
1450Y81104

Danışman
Yrd. Doç. Dr. İlke CİVELEKOĞLU

İSTANBUL, 2016

T.C.
İSTANBUL TİCARET ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ONAY SAYFASI

Yüksek lisans öğrencisi *Esra DUBAYLI*’nin “*Karşılıklı Bağımlılık Siyaseti: Türkiye’de İstihlal ve İstihlalçilikte Etkinlikleri*” konulu tez çalışması jürimiz tarafından Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi olarak (oybirliği / oyçokluğu) ile başarılı bulunmuştur.

	Adı – Soyadı	İmza
Tez Danışmanı	: İlke Civeleköçlü	
Jüri Üyesi	: Hasan Basri Yalçın	
Jüri Üyesi	: Bekir Saatsioğlu	

Hazırlamış olduğum tez özgün bir çalışma olup YÖK ve İTİCÜ Lisansüstü Yönetmeliklerine uygun olarak hazırlanmıştır. Ayrıca, bu çalışmayı yaparken bilimsel etik kurallarına tamamiyle uyduğumu; yararlandığım tüm kaynakları gösterdiğimi ve hiçbir kaynaktan yaptığım ayrıntılı alıntı olmadığını beyan ederim. Bu tezin ihtiva ettiği tüm hususlar şahsi görüşüm olup İstanbul Ticaret Üniversitesinin resmi görüşünü yansıtmamaktadır.

ÖZET

Ekonomi ile siyaset arasındaki etkileşim biçimleri politik ekonomi alanında yapılan çalışmaların en temel sorusudur. Devletler siyasi sorunlar yaşadığında ekonomi ödüllendirme veya cezalandırma yöntemi olarak kullanılabilir. Fakat karşılıklı ekonomik bağımlılık yaşanması durumunda bu yöntemler geçersiz kalır. Diğer aktörlerle rekabet halinde olunması ve birbirlerini tehdit unsuru olarak görmelerinin de etkisiyle siyasi sorunlar yaşansa da ekonomik ilişkiler devam edebilir. Bu durumda karşılıklı ekonomik bağımlılığın doğurduğu siyaset her zaman barış ve işbirliği getirmeyebilir.

Bu çalışmada ekonomi ve siyasetin neden ters orantılı hareket ettiği zaman dilimleri olduğu sorusu sorulmuştur. Bu soru karşılıklı bağımlılıktan kaynaklandığı cevabını vermiştir. Ülkelerin karşılıklı ekonomik bağımlılığının olması durumunda da, siyasi sorunların ekonomik ilişkileri bozmayacağı iddia edilmiştir. Bu iddiadan yola çıkarak ekonominin her zaman barış ve işbirliği getirmeyeceği sonucuna varılmıştır.

Çalışmada Ortadoğu bölgesine bakılmıştır. Türkiye, İsrail ve İran üzerinde test edilmiştir. Hegemon bir gücün bulunmaması ve aktörlerin güç mücadelesi içerisinde olmasından dolayı bu bölge seçilmiştir. Bölgedeki güçlü aktörler olmaları, ekonomik ilişkilerinin bağımlılık yapısı ve siyasi ilişkilerin de yaşanan iniş çıkışlar dolayısıyla da bu üç ülke tercih edilmiştir.

Bu çalışmada iki metod kullanılmıştır. Birinci metod niceliksel araştırma ikinci metod niteliksel araştırmadır. Birinci metod ile yapılan niceliksel araştırma da dış ticaret hacimleri detaylı şekilde analiz edilerek istatistik halinde sunulmuştur. İkinci metod ile yapılan niteliksel araştırmada ise yaşanan siyasi sorunlar, siyasi aktörlerin dış politikada ki söylem ve tutumları ile ölçülmüştür.

Türkiye'nin, İsrail ve İran ile ekonomik ilişkilerinin yükselirken aynı zamanda siyasi sorunların da yaşandığı 2006-2015 yılları arasındaki dönemler bu metodlar ile incelenmiştir.

ABSTRACT

The interaction between politics and economy is the most essential question of surveys in the field of politics and economy. When a state has some political problems, economy can be used to penalize or reward that country. If there is economic interdependence among countries, these methods are accepted invalid. Highly competing countries may consider each other as threat. Even though serious political problems may eventually arise, economic relationships may continue, meanwhile. In this situation, the politics that economic interdependence generate may not always bring peace and cooperation.

In this thesis, the question why economy and politics are inversely proportional in some time periods was asked. It was responded to derive from economic interdependence. This thesis claimed that political crises don't devastate economic relationships when the countries are dependent on each other in economic. Starting from this point, it's concluded that economy won't always bring peace and cooperation.

In this thesis, the Middle east region was investigated. This survey was tested on Turkey, Israeli and Iran. This area is chosen because of the fact that there is no any imperial state and all actors are in struggle for power.. These three countries are preferred since they are powerful actors, have ascending and descending changes in political relationships, and their economic relationships are dependent.

Two methods were used over these two samples. One is quantitative method and the other is qualitative one. In the quantitative investigation with the first method, the volume of foreign trade was analysed in details and offered in statistics. In the qualitative one with the second method, political problems that had been had were measured with the behaviors and utterances whose political actors had in foreign policy

The periods of Turkey between 2006 and 2015 when Turkey's economic relationships with Iran and Israeli rose and its political problems were broken out were investigated with these methods.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
Özet (Abstract)	ii
Tablolar Listesi	iv
Şekiller Listesi	v
Kısaltmalar	vi
GİRİŞ	1
1. ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE EKONOMİ FAKTÖRÜ	3
1.1. Ekonomi Politik.....	3
1.1.1. Realizmin Ekonomi Bakışı.....	4
1.2.2. Liberalizmin Ekonomi Bakışı.....	8
1.2. Karşılıklı Bağımlılık.....	11
1.2.1. Tek Taraflı Bağımlılık.....	13
1.2.2. Asimetrik Bağımlılık.....	14
1.3. Güç.....	15
1.3.1. Ekonomik Güç.....	17
2. İSRAİL VE İRAN HAKKINDA GENEL BİLGİLER	19
2.1. İsrail Hakkında Genel Bilgiler.....	22
2.1.1. Coğrafi Konumu.....	22
2.1.2. Dini İnancı.....	22
2.1.3. Askeri Gücü.....	22
2.1.4. Hukuk Sistemi.....	23
2.2. İran Hakkında Genel Bilgiler.....	24
2.2.1. Coğrafi Konumu.....	24
2.2.2. Dini İnancı.....	24

2.2.3. Askeri Gücü.....	24
2.2.4. Hukuk Sistemi.....	25
3. TÜRKİYE’NİN İSRAİL VE İRAN İLE EKONOMİ İLİŞKİLERİ.....	27
3.1 İsrail Ekonomik Yapısı.....	29
3.2.2006-2010 Dönemi Türkiye-İsrail Ekonomik İlişkileri.....	31
3.3. İran Ekonomik Yapısı.....	34
3.4. 2006-2010 Dönemi Türkiye-İran Ekonomik İlişkileri.....	36
4. TÜRKİYE’NİN İSRAİL VE İRAN İLE SİYASİ İLİŞKİLERİ.....	41
4.1. İsrail Siyasi Yapısı.....	41
4.2. 2006-2010 Dönemi Türkiye-İsrail Siyasi İlişkileri.....	42
4.3.İran Siyasi Yapısı.....	48
4.4. 2006-2010 Dönemi Türkiye-İran Siyasi İlişkileri.....	49
5.EKONOMİK VE SİYASİ İLİŞKİLERİN KARŞILAŞTIRILMASI.....	59
5.1. Karşılıklı Bağımlılığın Siyaseti.....	61
5.2.1. Çatışma.....	64
SONUÇ.....	69
KAYNAKÇA.....	70

TABLO LİSTESİ

	Sayfa No.
Tablo 1.	31
Tablo 2.	32
Tablo 3.	36
Tablo 4.	37

ŞEKİL LİSTESİ

	Sayfa No
Şekil 1	32
Şekil 2	37
Şekil 3	59
Şekil 4	60

KISALTMALAR

- AB** : Avrupa Birliği
ABD : Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e. : Adı Geçen Eser
AGÜ : Az Gelişmiş Ülkeler
Ar-Ge : Araştırma Geliştirme
BAE : Birleşik Arap Emirlikleri
BM : Birleşmiş Milletler
çev. : Çeviren
der. : Derleyen
DPA : Dış Politika Analizi
ed. : Editör
IDF : İsrail Silahlı Kuvvetleri
NATO : Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü
PKK : Kürdistan İşçi Partisi
s. : Sayfa
S. : Sayı
TÜİK : Türkiye İstatistik Kurumu
UPE : Uluslararası Ekonomi Politik
YİŞ : Yeni İsrail Şekli

GİRİŞ

Uluslararası ilişkilerde siyaset ve ekonominin birbiri ile yakın bir ilişki içerisinde olduğu bilinmektedir. Bir devletin yaşadığı siyasi sorunların ekonomik ilişkilerini etkileyeceği veya ekonomik sorunların siyasi ilişkilerini etkileyeceği söylenmektedir.

Ekonomik alanda bir aktör diğerine üstünlük kurduğunda bu ekonomik güç siyasallaşır. Politik ekonomi alanında yapılan çalışmalarda da karşılaştırılan devletlerin biri daha güçlü iken öteki daha zayıftır. Ekonomi siyasal bir enstürmandır; cezalandırma veya ödüllendirme aracı olarak kullanılmaktadır.

Devletler güç mücadelesi içerisindeyken güç oranları farklı karakteristik özellikler taşısa da birbirlerine yakındır. Rekabet ortamı oluşmaktadır ve birbirlerini tehdit unsuru olarak görmektedirler. Bu ortamda ekonominin ödüllendirme veya cezalandırma yöntemi olarak kullanılması tercih edilememektedir. Çünkü bu güç faktöründen vazgeçmek karşı tarafa zarar verdiği kadar kendisine de zarar vermek olacaktır. Böyle bir rekabet ortamında da devletler diğer aktörlere karşı gücünü zayıflatmak istemeyecektir. Bu durumda ekonomik ve siyasi ilişkiler aynı paralellikte yürümektedir.

Bu çalışmada da siyasi çatışmaların ekonomik ilişkilere etkisi incelenmiştir. Karşılıklı ekonomik bağımlılık olması durumunda, siyasi çatışmaların ekonomik ilişkileri etkilemeyeceği iddia edilmektedir.

Çalışmada Ortadoğu bölgesine bakılacaktır. Bu bölgenin ele alınmasının sebebi hegemon bir gücün olmaması, güç oranlarının birbirlerine yakın olması, rekabet ortamı ve devletlerin birbirlerini tehdit unsuru olarak görmeleridir. Türkiye, İsrail ve İran'ın seçilmesinin sebebi ise Ortadoğu'da ki güç mücadelesinde en önemli aktörler olmaları, son yıllarda yaşanan siyasi sorunlar ve ekonomik alanda artan ilişkilerdir.

2006-2015 yılları arasındaki verilere bakıldığında Türkiye'nin, İsrail ve İran ilişkilerinde siyasi çatışmaların aksine ekonomik ilişkilerinin belli dönemlerde büyüyen çizgiler seyrettiği görülmektedir. Bu büyüyen çizgiler içerisindeki farklı parametreleri de göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Türkiye'nin toplam dış ticaretinde İsrail ve

İran ile yapılan ticaretin payı, sektörel dağılımı, ekonomilerinin yapısı ve gelişimi, doğal ve beşeri faktörler, küresel ve bölgesel etkiler bu parametrelerin başında gelmektedir. Bu parametreler ülkelerin birbirlerine karşılıklı bağımlılığına neden olmaktadır. Tüm bu unsurlar göz önüne alınarak yapılan analizde ise ticari ilişkiler ile dış politika arasında paradoksal görünen durumlar yaşandığı gözükmemektedir. Çalışmada bu paradoks üzerine değinilecektir.

Paradoksun analizinde karşılıklı bağımlılığın her zaman barış ve işbirliği getirmediği, bu bağımlılığa rağmen devletler arasında çatışmaların da yaşanabileceği sonucuna varılmıştır. Liberal yaklaşımlarda ekonomik işbirliğinin barış getireceği görüşüne rağmen getirmediği dönemlerin de yaşandığı gözükmemektedir.

İki metod kullanılmıştır. Birinci metod niceliksel araştırma ikinci metod niteliksel araştırmadır. Birinci metod ile yapılan niceliksel araştırma da dış ticaret hacimleri detaylı şekilde analiz edilerek istatistik halinde sunulmuştur. İkinci metod ile yapılan niteliksel araştırmada ise yaşanan siyasi sorunlar, siyasi aktörlerin dış politikada ki söylem ve tutumları ile ölçülmüştür.

Çalışma beş bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm literatür taramasıdır. Bu bölümde ekonomi politik açıklanacaktır. Uluslararası disiplinin temel iki yaklaşımı olan realizmin ve liberalizmin ekonomiye bakış açısına kısaca değinilecektir. Ekonomi ve siyaset arasındaki ilişki karşılıklı ekonomik bağımlılık penceresinden ele alınacaktır. Güç unsuru üzerinde kısaca durulacaktır. İkinci bölümde İsrail ve İran hakkında ktitik bilgilere değinilecektir. Üçüncü bölümde İsrail ve İran'ın ekonomik yapısı hakkında bilgi verildikten sonra Türkiye'nin İsrail ve İran ile ekonomik ilişkileri incelenecektir. Dördüncü bölümde İsrail ve İran'ın siyasi yapılarına ışık tutulduktan sonra Türkiye'nin İsrail ve İran devletleri ile siyasi ilişkileri irdelenecektir. Beşinci bölümde ise siyasi ilişkiler ile ekonomik ilişkiler karşılaştırılarak, ters orantılı hareket ettikleri zaman aralıkları analiz edilecektir. Çatışma kavramı açıklanacak ve ekonomik ilişkilerin her zaman barış ve işbirliği getirmediği sonucuna varılacaktır.

1. ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE EKONOMİ FAKTÖRÜ

1.1. Ekonomi Politik

Dış politika alanında geleneksel çalışmalar, bir ülkenin gücü ve güvenliğini korumak üzerinde durup, savaşı bertaraf etmek ve bir ülkenin sınırlarının bütünlüğünü korumak üzere odaklanmıştır. Bu çalışmalar, ayrıca ülkeler arası iktisadi ilişkiler, küreselleşme, dünya ekonomileri arasındaki birbirine bağımlılık ve bu bağlamda değişen dış politika ile ilgilenmişlerdir.¹

Uluslararası politik ekonomiyi sadece belli bir teorik bilim dalı olarak değil, temel amacı uluslararası düzende güç ve refahın birbirini nasıl etkileyip şekillendirdiğini anlamak olan bir bilim dalı olarak tanımlayabiliriz.²

Politik ekonomi, siyaset ve iktisat disiplinlerinin kesiştiği noktada yer alır ve her iki alana dahil edilebilecek olguları incelemektedir. Siyasi gücün ekonomik sonuçları nasıl şekillendirdiği ve ekonomik gücün de siyasi eylemleri nasıl etkilediğini açıklamaya çalışır. Ancak politik ekonomi sadece bu iki geleneksel bilim dalının karışımı değil, aynı zamanda hem siyaset hem de ekonomi incelemelerindeki yöntemlerin bir kritiğidir.³

" Bu bağlamda politika ile ekonomi arasındaki ilişkiyi teorik boyutta inceleyen ekonomi politik disiplin, global ekonomik ilişkiler ile politik aktörler arasındaki etkileşiminin sosyolojik, kültürel, hukuksal, moral ve kurumsal düzeyde analiz edilmesi gerektiği tezini öne süren bir yaklaşımdır."⁴

---

¹Müge Aknur, "Bağımlılık Yaklaşımı ve Türk Dış politikası: Merkez Yanlısı Dış politikadan Merkez Karşıtı Dış Politikaya: Kıbrıs Barış Harekati", **Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi**, der. Ertan Efeğil ve Rıdvan Kalaycı, Ankara: Nobel Yayınları, 2012, s. 29-30.

²Arzu Al, "Politika-Ekonomi Kesişmesi: Yeni Bir Bilim Dalı Olarak Uluslararası Politik Ekonomi" **İGÜSBD**, S.1, (2015), s. 147.

³ Davut Ateş ve Gülizar Samur Gökmen, "Bir Ekonomik Disiplin Olarak Politik Ekonominin Sınırları", **Sosyal Bilimler Dergisi**, Y. 15 S. 1, (2013), s. 56.

⁴ Haydar Çakmak, **Uluslararası ilişkiler: Giriş, Kavramlar ve Teoriler**, 1. b., İstanbul: Doğu Kitabevi, 2014, s. 183.

1970'lerde üçüncü dünya ülkelerinin 'yeni uluslararası ekonomik düzen' sloganıyla mevcut sistemi şekillendiren güç ilişkilerini sorgulamaya başlaması, bu tarihe kadar birbirinden ayrı kabul edilen ekonomi ve siyasetin aslında aynı madalyonun iki yüzü olduğunu ortaya koymuştur.⁵

Uluslararası disiplinin iki önemli yaklaşımı olan realist ve liberal yaklaşımlar iki farklı görüş sunmuşlardır; ekonomiyi siyasetin aracı olarak gören ve devleti merkeze alan realizm, siyaseti ekonominin aracı olarak gören ve ekonomiyi öne alan liberalizm.

Realizm de devlet ekonomiyi siyasal amaçları doğrultusunda şekillendirmektedir. Devletler güç peşinde koşarlar ve merkez konuları güvenlidir. Devlet dışı aktörler gözardı edilmektedir.

Liberalizm de devlet ekonomiye müdahale etmemelidir. Ekonomik ilişkiler devlet müdahalesi olmadan daha sağlıklı yürüyecek ve siyasi ilişkilerin gelişmesini sağlayacaktır.

1.1.1. Realizmin Ekonomi Bakışı

Devletler ulusal çıkarlarına yönelik hareket eden rasyonel birimsel aktörlerdir. Uzun süreli işbirliklerine veya ittifaklarına karşı genel bir güvensizlik söz konusudur. Her devletin ağır basan ulusal çıkarı ulusal güvenliğinde ve bekasındadır. Ulusal güvenlik ile bu hayati meşguliyet devletleri kaynaklarını biriktirmeye sevk eder.

Devletler arasındaki ilişkiler, öncelikli olarak onların askeri ve ekonomik yeteneklerinden türeyen gücün karşılaştırmalı olarak derecelendirmesinden belirlenir. Devletlerin eylemlerinde rehber olarak kullanabilecekleri evrensel ilkelerin varlığından bahsedilemez. Onun yerine devletler, çevrelerindeki diğer devletlerin eylemlerine karşı uyanık olmalı ve ortaya çıkan sorunları gidermede pragmatik bir yaklaşım izlemelidir.⁶

Neo-realistler politikanın ekonomiye üstünlüğünü savunur. Buna göre, piyasa devlet çıkarlarına hizmet etmeli ve ekonomi devletin siyasal amaçları doğrultusunda yönlendirilmelidir. Ulusal ekonominin organizasyonu ulusal güvenlik konularıyla tutarlı ilerlemelidir ve devlet ekonomiyi çıkarları doğrultusunda şekillendirmelidir. İç

---

⁵Şaban Kardaş ve Ali Balcı, **Uluslararası İlişkilere Giriş Tarih, Teori, Kavram ve Konular**, İstanbul:Küre Yayınları, 1. b., 2014, s. 308.

⁶İtir Görentaş Aladağ, "Realizm ve İkilem", **Uluslararası İlişkilere Giriş: Teorik Bakış**, der. Çomak Hasret, Kocaeli: Umuttepe Yayınları, 2009, s. 44-45.

ekonomik konular ve uluslararası ekonomik alan birbirinden ayrı kabul edilirken neorealizmin odak noktası devletin güvenliğidir. Ancak güvenlik algısı sadece askeri yönde değil, aynı zamanda ekonomik refahın elde edilmesi yönündedir.⁷

Gilpin ve Strange tarafından kategorize edilen UPE alanındaki ana kuramlar özünde “devlet” ve “piyasa” etkileşimi analizlerine dayanmaktadır. Bu teoriler piyasa ve ekonomik büyümenin politik yansımalar, ulusal ve uluslararası toplumun değişimi, piyasanın savaş ve barış konularına etkisi gibi sorunlara farklı cevaplar veren perspektifler olmuşlardır.⁸

"Uluslararası siyasetin temel örgütlenme biçimi olan devletlerin 'güç', iktisadi hareketin temel örgütlenme zemini olan piyasaların ise 'refah' üretiminde kurucu unsurlar olduğu varsayımından hareketle, Robert Gilpin, UPE'yi "uluslararası ilişkiler güç ve refah arayışının karşılıklı ve dinamik etkileşimi" olarak tanımlamaktadır."⁹

Ekonomik bağımlılığın artmasıyla devletin önemini yitirdiği ve zorlayıcı askeri gücün dünya meselelerinde ekonomik nüfuzu belirleme yeteneğinin azaldığı yönündeki savunuların aksine, Gilpin liberal bir uluslararası ticaret düzeninin, uluslararası kamu malları olarak adlandırılan değerlerin dağıtımında düzeni sağlayacak güçlü bir devletin varlığına ihtiyaç duyulması gibi, çok farklı faktörlere bağlı olduğunun altını çizmiştir.¹⁰

Liberal perspektifin fazla önem atfetmediği politika sahasına, çağdaş merkantilist perspektif kısmen onaltıncı ve onyedinci yüzyıl merkantalizminde olduğu gibi yeniden hayatiyet kazanmıştır. Gilpin'in (1975) de tarif ettiği gibi, Merkantalizmin esası, ekonominin devlete ve onun çıkarlarına hizmet etmesine dayanır. Söz konusu çıkarlar, ulusal refah ile ilgili meselelerden uluslararası güvenlikle ilgili meselelere kadar uzanan bir sahayı içine alır. Temel bir varsayım halinde, “ekonomik ilişkiler tabiatından olarak çatışmacı olarak görülerek, ulusal çıkar için hareket eden yaygın bir hükümet müdahalesiyle düzenlenmesi gerektiği kabul edilir. Bu yüzden ekonomi, politika tarafından belirlenir ve sadece devlet konteksi içinde bir mana ifade eder.¹¹

---

⁷Ateş ve Gökmen, **a.g.e.**, s. 56.

⁸Şöhret, **a.g.e.**, s. 536-537.

⁹Kardaş ve Balcı, **a.g.e.**, s. 307.

¹⁰Martin Griffiths, Steven C. Roach, Scott M. Salomon, **Fifty Key Thinkers in International Relations, Uluslararası İlişkilerde Temel Düşünürler ve Teoriler**, çev. Cesran, 2. b., Ankara: Nonel Yayınları, 2011, s. 17.

¹¹Ali Şen, “Uluslararası politik ekonomi (UPE) nedir?”, **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Y. 12, S. 1-2. (Mayıs 1998), s. 401

“Güç” kavramının üçüncü boyutunu, hem maddi hem de maddi olmayan unsurları dikkate alan fakat bu unsurları uluslararası ekonomik sistemin yapısal kısıtları ve bölüşüm dinamiklerinin entegre bir parçası olarak analiz eden eklektik politik ekonomi yaklaşımları oluşturmaktadır. Susan Strange’in öncülüğünü yaptığı bu çerçevede “ilişkisel güç” ya da “pazarlık gücü” yerine “yapısal güç” kavramına önem verilmektedir; yapısal güç, “devletlerin, kurumların, çıkar gruplarının ya da bireysel aktörlerin hareket çerçevesini belirleyen ekonomik yapıların işleyiş biçimini şekillendirme ve belirleme” gücüdür. Bu açıdan yapısal güç, işlerin nasıl yapılacağını ve etkileşim içindeki değişik aktörlerin nasıl hareket edeceklerini belirleyen kurumsal çerçeveyi şekillendirebilme kapasitesidir.¹²

Strange’e göre küresel ekonominin karakter ve dinamiğinin açıklanmasında “güç” merkezde yer alır. Geleneksel uluslararası politika çalışmaların dar görüşlü ve eski moda olmakla eleştiren Strange, gücü ekonomi, bölgeselcilik, nüfus, silahlı kuvvetler, çevre gibi farklı etkenlerle açıklamaktadır. Strange “States and Markets: An Introduction to IPE” kitabında, dünya sisteminde gücü ilişkisel ve yapısal olmak üzere iki türe ayırmıştır. Strange’e göre ilişkisel güç, A’nın B’ye yapmayacağı birşeyi yaptırma gücüdür. Öte yandan yapısal güç ise A, B ve diğer tüm güçlerin birarada hareket ettiği çerçeveyi oluşturur. Bu güç, uluslararası ekonomik ilişkileri yöneten uluslararası rejimleri ve normları tasarlama gücüdür. Yapısal güce sahip aktörler- devletler, bireyler veya şirketler- ilişkisel gücü doğrudan kullanma ihtiyacı duymadan etkin olabilirler. Dolayısıyla uluslararası politik ekonomide bu güç ilişkisel güçten daha önemli kabul edilir.¹³

Strange, yapısal gücü, “birincil yapılar” (*primary structures*) ve “ikincil yapılar” (*secondary structures*) olarak sınıflandırmaktadır. Birincil güç yapılarında güvenlik yapısı, üretim yapısı, finans yapısı ve bilgi yapısını ele alırken; ikincil güç yapılarında ulaşım yapısı, ticaret yapısı, enerji yapısı ve refah yapısını incelemektedir. Özetle yapısal güç, sadece ilişkisel pazarlık kabiliyetine odaklanan ekonomik ve politik güçten ziyade her bir alanda tesis edilmiş olan güç yapısındaki (güvenlik, finans, bilgi vs.) ilişkiler ağını organize eden yapısal dinamiklere odaklanır. Diğer taraftan yapısal güç, her bir münferit güç alanında ayrıca hükmünü icra eder. Yani bir devlet ticaret

---

¹²Ateş ve Gökmen, **a.g.e.**, s. 11.

¹³Ateş ve Gökmen, **a.g.e.**, s. 55-56.

yapısında “oyun kurucu” aktör konumundayken, bilgi yapısında “lideri takip eden” konumda olabilir. Bu açıdan Strange, gücü dar bir çerçevede tek bir kanala hapsetmekten ziyade gücün farklı kanallardan ancak birbiriyle etkileşim içerisindeki mekanizmalarla operasyonalize edildiğini vurgulamaktadır. Buna göre bir aktör, yapısal güç alanlarının her birinde ne kadar geniş bir hâkimiyet alanına sahipse, o nispette “güçlü” olmak ve daha önemlisi “oyun kurmak” iddiasında bulunabilir.¹⁴

Görüldüğü üzere, neo-realistler, ekonomik sorunların ve artan karşılıklı bağımlılığın dünya politikasındaki önemini kabul ederler, ancak aynı zamanda her bir devletin çeşitli politikalarını, göreceli gücünü maksimuma ulaştırma arzusu tarafından belirlendiğini de öne sürerler.¹⁵

Devletlerin zenginlik peşinde koşmadığı, önemli olanın güvenlik olduğu dile getirilir. Ancak sistemin içinde bir hegamonun olması durumunda onun zorla işbirliğine ikna edeceği söylenmektedir. Realistlere göre işbirliği güçlülerin zayıfları sömürmek için kullandıkları bir yoldur. Beraber güçlenelim denilerek zayıfların kandırıldığını düşünürler. Zayıfların ise kanmadığını fakat bu iş birliğine girmek zorunda kaldığını söylenmektedir. Güçlü ve eşit devletlerin işbirliğine gitmeyeceği görüşündedirler.

Devletlerin uluslararası alanda işbirliği yapmasını engelleyen şey oyun teorisi ile açıklanır. Örneğin geyik avı modelinde bir grup insan geyik beklerken tavşan geçmektedir. O tavşanın eti az olmasına rağmen ilk gören kişi tavşanı vuracaktır. Çünkü iki kilo et garantidir. O kişi vurmamayı düşünse de kendisinden sonra gören kişinin vuracağından korkar ve geyiği gözden çıkarır, tavşana razı olur. Uluslararası sistemde de işbirliğinin sağlanamamasının nedeni budur.

Realistler devletlerin uzun vadede yaşamadığını bu yüzden de uzun vade de plan yapmadıklarını söylerler. Böylece her defasında aldatmayı seçeceklerdir ve işbirliği olmayacaktır.

---

¹⁴Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, Türkiye'nin Ortadoğu'daki Güç Kapasitesi Mümkünün Sınırları, Ankara, 2012, s.11.

¹⁵Mustafa Aydın, “Uluslararası İlişkilerin “Gerçekçi” Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği”, **Ankara Üniversite Uluslararası İlişkiler Dergisi**, S. 1, s. 49.

1.1.2. Liberalizmin Ekonomi Bakışı

Liberal perspektifin genel varsayımları, esas olarak ekonomik ilişkilerin harmonik bir yapıda olduğu, bütün sosyal değerler üzerindeki temel değer olarak verimliliği; denge sürecine dayalı bir dünya ekonomisi kavramını, bir global refah gayesini ve devlete, piyasalar için güvenli politik çerçeveyi temin eden bir bakışı içine alır.

Adam Smith görünmez el kavramını uluslararası düzeye de taşıyarak devletler arasındaki ticaretin serbest olmasını, bu ticareti devletlerin sınırlandırılmaması gerektiğini söylemektedir.

Adam Smith, bir toplumun refahının sahip olunan altın rezerviyle değil üretim ve ekonomik büyümeyle ölçülmesi gerektiğini savunmuştur. Ekonomik büyüme de ancak minimum seviyede devlet müdahalesine maruz kalan serbest piyasayla mümkün olacaktır. “Invisible hand” (görünmez el) kavramını literatüre kazandıran Smith, bir toplumun refah için dile getirdiği görüşlerin tüm devletler için de uygulanabileceğini öne sürerek bu yaklaşımı uluslararası düzeye taşımıştır. Buna göre devletler arasında ticaret serbest olmalı, böylece herkes zenginlikten payını almalıdır. Uluslararası ticaretin devletler tarafından sınırlandırılması piyasanın rasyonel işleyişine engel teşkil edecektir.¹⁶

Devletler kendi içlerinde piyasanın olabildiğince serbestleşmesini sağlarken, uluslararası ortamda rekabeti önlemek için uluslararası kurallar ve düzenlemeler yapmalıdır. Ancak, devletler bu uluslararası kural ve düzenlemelerin işleyişini sağlamanın dışında bir müdahalede bulunmamalıdır. Eğer uluslararası ticaret tam anlamıyla serbest bir hal alırsa, bütün devletler bundan faydalanacaktır ve ekonomi, savaşlar ile diğer uluslararası çatışmaların başlıca nedeni olmaktan çıkacaktır.¹⁷

Liberal ekonomistler savaş, emperyalizm gibi siyasi olgularla ekonomik büyüme süreci arasında bağ kurmazlar. Bu tür siyasi kötülükler ekonomiyi etkileyebilir veya ekonomik girişimlerden etkilenebilir. Ancak bu tür çatışmaların temeli siyasidir, ekonomik değildir. Liberaller esasen ticaret ve ekonomik ilişkilerin karşılıklı fayda bağlamında

---

¹⁶ Ateş ve Gökmen, **a.g.e.**, s. 57.

¹⁷ Al, **a.g.e.**, s.150-151.

barışçıl yöntemlere ve işbirliğine sebep olacağına inanmaktadırlar. Siyaset insanları bölerken, ekonomi birleştirecektir.¹⁸

Liberalizmin en temel ilkelerinden olan kendiliğinden doğan düzende yani piyasa sisteminde rekabetin fonksiyonel bir rolü vardır. Rekabet olmaz ise piyasa sistemi yaşayamaz. Rekabetin yaşandığı piyasalarda yüksek verimle çalışan az verimle çalışan rakibine karşı korunur. Herkesin en iyi bildiği işi yapması ve en etkin kaynak tahsisi sağlanarak ilerleme ve gelişimin yolu açılmaktadır.¹⁹

Doğal kaynaklar, emek gücünün nitelikleri, teknoloji ve diğer unsurlardaki farklılıklar nedeniyle, belirli bazı ürünleri üretme konusundaki kapasiteler devletten devlete farklılık gösterir. Oluşturulan toplam refahı maksimize edebilmek için, her devletin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu ürünleri üretme konusunda uzmanlaşması ve diğer devletlerin daha iyi ürettiği ürünlerle bunun ticaretini yapması gerekir.²⁰

Bu varsayımlar altında liberaller, ekonomik uzlaşmaya ve uluslararası işbölümüne dayalı bir dünya ekonomisinin, ekonomik gelişmede faydalı faktörler olduğuna inanırlar. Bir dünya piyasası içinde serbest ticaret vasıtasıyla her bir ülke verimli oldukları alanlarda mal ve hizmetleri üretmeli ve bunları ihraç etmeli, verimli olmadıkları alanlardaki mal ve hizmetleri diğer ülkelere bırakarak onları ithal etmelidir. Böylece ülkeler kaynaklarını en etkin ve verimli bir tarzda kullanmış olurlar.²¹

David Ricardo da karşılaştırmalı üstünlük teorisi ile her devletin daha ucuza ürettiği üründe uzmanlaşması gerektiğini, pahalıya üreteceği üründe ise daha ucuza mal edebileceği ithal yolunu seçmesi gerektiğini söylemektedir. Böylece uluslararası ekonomik ilişkileri, fiyat mekanizması belirleyecek ve maksimum fayda sağlanacaktır. Devletin güç ve güvenlik ilişkileri minimize edilecek, ekonomik ilişkiler barış ve işbirliğine yönelmesini sağlayacaktır.

Herkes uzmanlaştığı alanda uzmanlaşırsa “karşılıklı bağımlılık” olur. Ticaret yapılmaya başlandıysa bu durum başka alanlara da dağılır. Buna dair realistler kazancın mutlak bir değer olmadığını görelî bir değer olduğunu söylemişlerdir. Grieco görelî kazanç ile tek

---

¹⁸ Ateş ve Gökmen, **a.g.e.**, s. 57.

¹⁹ Ercan Bilge, “Liberalizm ve Neo-Liberalizme Bakış”, **Uluslararası İlişkilere Giriş: Teorik Bakış**, der: Çomak Hasret, Kocaeli: Umuttepe Yayınları, 2009, s. 86-87.

²⁰ Goldstein S. Joshua ve Pevehouse C. Jon, **Uluslararası İlişkiler**, çev: Haluk Özdemir, 1. b., Ankara:Binbang Yayınları, 2015, s. 337.

²¹ Şen, **a.g.e.**, s. 402-403.

tarafli bağımlılığa dikkat çekmiştir. Bir devlet zenginleşiyor ama diğer devlet daha çok zenginleşir demiştir. Bu durum devletlerin güç oranlarındaki arayı açar ve savaş ihtimalinde daha az büyüyen devletin yenilmesine sebebiyet verir.

Örneğin tarım ürünleri üreten bir devlet ile yüksek teknoloji üreten bir devlet karşılaştırıldığında önceden üç kazanan tarım üreticisi artık beş kazanacaktır. Yüksek teknoloji üreten üretici sekiz kazanırken artık oniki kazanacaktır. İki devletin arasında eskiden beş varken şimdi yedi vardır. Bu durumda tarım üreticisi devlet, yüksek teknoloji alanında kendini geliştirecektir. Çünkü aslında zenginleşmez ve karşılıklı değil tek taraflı bağımlılığa sürüklenir.

Robert Keohane, Hegemonyadan Sonra adlı kitabında, 1945'den sonra kurulan kurumların hala devam ettiğini çünkü devletlerin tembellik içinde olduğunu söyler. Devletler bu kurumlar ile işlerini görmeye çalışırlar. Bu devam ettikçe devletler "güvelik" kaygılarına düşmek zorunda kalmazlar. Zengin olma yollarını aramaya başlarlar. Zengin olmanın yolu ise askere yatırım yapmaktansa, işbölümü yapmaktır. İşbölümü "karşılıklı bağımlılık" ile yapılır.

Robert Axelrad realistlerin görüşlerine karşı çıkararak devletlerin kısa vade de hesap yapmadığını, geleceği düşünmek zorunda olduklarını söyler. Oyun bir kere değil sürekli oynanmaktadır ve devletleri sadece bir kere kandırabilirsin. Bugün verilen kararlarda geleceğin gölgesi vardır bu nedenle de devletler birbirlerini satamazlar. Dolayısıyla işbirliği mümkündür.

Keohane ve Nye'e göre küreselliğin iki temel özelliği bulunmaktadır. Bunlardan birincisi çok taraflı ilişki ve koşullar öngörmesi olup, ikincisi de sadece bölgesel nitelikli olmaktan çok kıtalar arası bağlantılar taşımasıdır. 1980'lerde Klasik Liberalizm'e olan eğilim tekrar artmakla birlikte, yeni mali kurallar çerçevesinde ve siyasi müdahalelerden özgür olan sermaye düşüncesiyle, Liberalizm'e yeni bir boyut kazandırılarak Neo-liberalizm yaklaşımı ortaya çıkmıştır. Küreselleşme ile birlikte devletler, bu küresel düzenin pasif kurbanları olarak kabul edilmiş olup, neo-liberalizm düşüncesini savunanlar, küreselleşmeyi devletlerin uyum sağlamak zorunda kaldıkları zorunluluk alanı olarak tanımlamışlardır. Finans sermayesinin bu dönüşümü, küreselleşmenin kaçınılmaz bir parçası haline gelmiştir.²²

---

²² Al, a.g.e., s. 151.

Liberal perspektif içinde değerlendirilmesi gereken diğer bir konuda ‘karşılıklı bağımlılık’ (interdependence) ve ‘çok uluslu şirketler’ kavramlarıdır. Liberaller söz konusu kavramlarla gelişmiş ülkelerin az gelişmiş ülkelerle olan ilişkisinin az gelişmişler lehine olacağını ve bu sayede bu ülkelerin ticaret, uluslararası yardım ve doğrudan yabancı yatırımlarla ihracat pazarlarına, sermaye ve teknolojiye kavuşacağını savunurlar. Ayrıca Liberaller, AGÜ’lerin gelişmiş ülkelerle olan bu interaksiyonuyla sadece ekonomik büyümelerini geliştirmekle kalmayacaklarını, aynı zamanda kendi ekonomik organizasyonlarını da verimli ve etkin hale getireceklerini iddia etmişlerdir.

Bununla beraber Liberal perspektifin bu versiyonu, ekonomik kuvvetlerin her şeyi yönlendirir gücünü esas alan varsayımlarla sınırlıdır. Bu anlamda devletin güç ve önemi oldukça küçültülürken, ekonomik süreç ve kurumların ideolojik nötralli durumu gereğinden fazla önemsenmektedir.²³

Liberalizme göre, uluslararası ilişkiler sadece güç ilişkileri açısından ele alınmamalıdır. Uluslararası sistem, “karşılıklılık ve işbirliğine bağlı olarak uluslararası normlar, örgütler ve hatta uluslararası hukuk tarafından” değiştirilebilir. Bununla birlikte liberalizme göre, “devletler belli ve sabit bir dış politika tercihine sahip değildirler.” Devletlerin davranışları bazı iç aktörler tarafından belirlenir. Son olarak ise liberaller “uluslararası ilişkilerde askeri gücün kullanılmasının maliyetinin giderek arttığını ve devletler için en son başvurulacak bir araç olduğunu savunmaktadırlar.”²⁴

1.2. Karşılıklı Bağımlılık

Karşılıklı bağımlılık çağında yaşadığımızı vurgulayan Keohane ve Nye tarafından “kompleks karşılıklı bağımlılık” üç temel özelle tanımlanmıştır; iletişimin çoklu kanalları, hiyerarşi yokluğu ve askeri gücün azalan rolü. Bu görüş uzun yıllar uluslararası ilişkiler teorilerinde hakim olan klasik devlet merkezli paradigmalara bir meydan okuma olmuş; ekonomik ve politik eylemlerin bağının altı çizilmiştir. Böylece ekonomi mi politikayı, politika mı ekonomiyi yönlendirir sorusu gündeme gelmiştir. Neo-realistlerin aksine Keohane ve Nye politikanın ekonomiyi domine etmediğini, hem bunlar arasında hem de küresel düzeyde devletler ve piyasalar arasında “kompleks

---

²³ Şen, a.g.e., s. 402-403.

²⁴ Mesut Şöhret, “Enerji Güvenliği’nin Ekonomi Politikası ve Uluslararası Çatışmalara Etkisi”, Bilge Adamlar Stratejik Araştırma Merkezi, 2014, s. 539-540.

karşılıklı bağımlılık” bulunduğunu ileri sürmüştür. Devletin sahip olduğu güç, belli zaman ve konulara göre farklılık gösterebilir. Neoliberalizmle özdeşleşen karşılıklı bağımlılığın iki yorumundan bahsetmek mümkündür. Birincisi, asimetrik/adil olmayan bağımlılık, ikincisi ise kompleks bağımlılıktır (ideal dünya düzeni). Neoliberaller ikincisinin gerekli işbirliğine gidilerek barış ve istikrar sağlayacağını öne sürer. Çünkü böyle bir uluslararası ekonomide karşılıklı zarar vermek kendine zarar vermek olacaktır.²⁵

Neo-liberaller, devletler arasında, özellikle ekonomik konularda “karşılıklı bağımlılığın” (interdependence) arttığını ve devletlerin gücün askeri boyutundan ziyade ekonomik boyutuna önem vermeye başladığını, bu yüzden de ekonomik konularda işbirliği çabalarının daha yoğun ve başarılı olduğunu savunmaktadır. Joseph S. Nye’in da belirttiği gibi bugünkü dünyada gücün kaynakları açısından askeri güce yapılan vurgudan bir uzaklaşma görülmektedir. Günümüz uluslararası gücün değerlendirilmesinde teknoloji, eğitim ve ekonomik büyüme gibi faktörler önem kazanmaya başlarken, nüfus, hammadde ve coğrafya gibi faktörler gittikçe önemlerini kaybetmektedir. Dolayısıyla artık devletler neorealistlerin iddia ettiği gibi çıkarlarını maksimize etmek için “diğer devletlerden bağımsız karar verme ve davranma serbestleri”ni yitirmişlerdir.²⁶

Realist kurama göre karşılıklı bağımlılık eşitlik getirmez; aslında bağımlılık demektir ve bağımlı taraf, özellikle üstün olan tarafın tercihlerine göre zaaf gösterebilir. Örneğin, petrol ithalatına bağımlı bir ülke, petrol ihraç eden ülkelerin petrol ambargosuna veya fiyat artışına karşı kırılgan bir durumdadır. Dolayısıyla, petrol ya da doğal gaz ithalatına bağımlı ülkelerle bu enerji kaynaklarını ihraç eden ülkeler arasında asimetrik bir bağımlılık mevcuttur. Diğer taraftan petrol ve doğalgaz ihraç eden devletler açısından ise söz konusu ürünlerin pazarlanması ve satışı konusunda ithalatçı devletler açısından bir bağımlılık bulunmaktadır. Örneğin politik ve ekonomik sebeplerle ithalatçı devletlerin bu ürünleri başka petrol ihraç eden devletlerden temini durumunda zarara uğrayabilmektedir.²⁷

---

²⁵ Ateş ve Gökmen, **a.g.e.**, s. 56-57.

²⁶ Yücel Bozdağlıoğlu, “Çınar Özen, Liberalizmden Neoliberalizme Güç Olgusu ve Sistemik Bağımlılık”, **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, S. 4, s. 63-64.

²⁷ Şöhret, **a.g.e.**, s. 536-537.

Bir hükümet X konusunu Y konusuna bağlayarak bir kazanç sağlamak istiyorsa, bu aslında Y'deki bazı iyi şeyleri X'dekiler için değiştirmektir. Örneğin, eğer nükleer yayılmayı durdurmak isteyen bir hükümet muhtemel nükleer yayılmayı gerçekleştirecek devleti nükleer santralde kullanacağı teçhizatın gönderilmesini engelleme konusunda tehdit ediyorsa o devlet ihracatını genişletme hedefini nükleer yayılmayı durdurma hedefi için feda ediyordur. Bu politikanın ihracat artışı göreviyle sorumlu olan devlet birimleri tarafından hiç hoş karşılanmayacağı açıktır. Gerçekten de, bu politika konusunda hükümet-içi bir çekişme oluşması olasıdır, hatta bu durum bazı şartlarda hükümetler-ötesi koalisyonlar için de sorun haline gelebilir. Bağlantı hakkındaki gelecek çalışmalar, akılcı-tercih yaklaşımının analitik kesinliği ile genellikle dünya siyasetinde konulararası bağlantıya eşlik eden karmaşık çok-taraflı oyunun katkılarını birleştirmelidir.²⁸

1.2.1. Tek Taraflı Bağımlılık

Dış politika bağlamındaki tek taraflı bağımlılığı ölçmek için Neil Richardsn bağımlı ülkenin ekonomisinin üç özelliğe sahip olması gerektiğini savunmuştur. Birincisi, bağımlı ülkenin, güçlü ülke ile ekonomik ilişkileri ayrıcalıklı olmalı, yani bağımlı ülke, aynı ilişkileri başka bir ülke paylaşmamalıdır. İkincisi, zayıf ülke açısından, bağımlı bulunduğu güçlü-merkez ülke yerine geçecek, başka ekonomik ortak bulabilme imkanı düşük olmalıdır. Üçüncüsü ise, bu bağımlılık ilişkisinin, bağımlı ülkenin tüm ekonomisi açısından önem arz etmesi gerekmektedir. Ekonomik yardım, yardımın yapıldığı ülkenin ekonomisinin önemli bir bölümünü oluşturuyorsa, bir bağımlılık meydana gelmiştir.²⁹

Tek taraflı bağımlılığın siyasetinde ödüllendirme ve cezalandırma en çok başvurulan yöntemdir. Güçlü ülke tarafından kullanılan bu yöntem ile zayıf ülkenin politikasına yön verilebilmektedir.

---

²⁸Robert O. Keohane ve Joseph Nye, "Revisiting Power and Interdependence", "Güç ve Karşılıklı Bağımlılığı Yeniden Ele Almak", çev. Hande Dizdaroğlu, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Y. 12, S. 46, s. 88.

²⁹Aknur, *a.g.e.*, s. 33.

1.2.2. Asimetrik Bağımlılık

Karşılıklı bağımlılık kavramı ile kastedilen, her iki tarafında birbirine eşit oranda bağımlı olması değildir. Hatta genellikle görülen, asimetrik bir bağımlılıktır.³⁰

Ayrıca, “Karmaşık Karşılıklı Bağımlılık”ın üç ana karakteristik özelliği vardır:

- 1) Toplumları (ulusları) birbirine bağlayan çok sayıda kanal vardır,
- 2) Devletlerin karşılıklı ilişkilerinde birden çok konu bulunmaktadır ve bu konular yönünden birinin diğerine üstünlüğünü sağlayan bir hiyerarşi yoktur,
- 3) “Karmaşık Karşılıklı Bağımlılık” söz konusu olduğunda, belli bir alanda veya konuda bir ulusun diğer ulusa askeri güç kullanması söz konusu değildir.

İletişim ve işbirliği kabiliyetini etkileyen unsurlar arasında uluslararası kuralların, normların ve kurumların özellikleri -“uluslararası rejimler”- çok önemlidir. Son olarak, bir yanda iletişim ve işbirliği kabiliyeti ile teşvikleri etkileyen güçleri birleştiren nedensel süreçler, diğer yandan davranış takip edilmelidir; sadece aradaki bağlantıyla yetinmemek gerekir.³¹

İşbirliği ve iletişim kabiliyeti, çıkarların tanımlanması ve diğer devletlerle ilgili edinilen tek bilginin tercihleri ve ellerindeki güç kaynakları hakkında olduğu bir dünyada uygulanamayacak stratejilerin takibi için fırsatlar yaratabilir. Nasıl ki Mahkum İkilemi’nde (Prisoner’s Dilemma) oyunculara birbirleri ile iletişime geçmesi oyunun doğasını değiştiriyorsa, örgütlerde devletlerin iletişim kabiliyetlerini artırır ve devlet idaresinin ortak diline katkı sağlayacak şekilde karşılıklı yarar getiren anlaşmaların yapılmasını sağlarlar; böylelikle sonuçları değiştirirler.³²

Tanım ve işlev ile ilgili sorunlar bir kenara bırakıldığında, geçen on yılda bu ampirik çalışmadan uluslararası rejimlerin neden ve nasıl değiştiği - özellikle de hangi şartlar altında işbirliğinin kolaylaştığı ve devletlerin rejim inşası ve kurallarını uygulama konusunda neden istekli olduğu - konularında pek çok şey öğrenilmiştir. Bundan başka, sadece Batı ülkelerinde değil Sovyetler Birliği’nden de politika yapıcılar uluslararası

---

³⁰Evren Çelik Wiltse, “Liberalizm, İşbirliği, Kollektif Güvenlik ve Neoliberal Kurumsalcılık”, **Küresel Siyasete Giriş Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler**, der. Evren Balta, İletişim Yayınları, 2014, s. 142.

³¹Keohane ve Nye, **a.g.e.**, s. 96.

³²Keohane ve Nye, **a.g.e.**, s. 95-96.

rejimler açısından uluslararası işbirliği hakkında düşünmeye ve konuşmaya başlamışlardır.³³

Fakat Keohane ve Nye'nin teorisi farklı görüşler tarafından eleştirilere maruz kalmıştır. Joseph Grieco ve John Mearsheimer bu görüşlerin başında gelmektedir.

İlk olarak, birçok gerçekçi kurumların Keohane'nin düşündüğü kadar önemli olduğu konusunda ikna olmamıştır. Örneğin, Joseph Grieco'nun savunduğu üzere; iş birliğinden elde edilecek mutlak kazanç arayışları, rejimlerin varlığıyla kolaylaştırılabilir, devletler Grieco'nun adlandırdığı gibi 'göreceli kazanç arttırıcılar' olarak kalacaktır.

John Mearsheimer neoliberal kurumsalcılık ile ilgili olarak yaptığı sert eleştirisinde, Keohane ile destekçilerinin savaş ve barışla ilgili gerçekçi teorileri aşamadıklarını ve devletler arasındaki savaş olasılığının azaltılmasında kurumların önemini göstermede başarısız olduklarını belirtmektedirler.³⁴

Öte yandan ekonomik gücün veya mali durumun tek başına bir ülkeyi güçlü kılmadığı da bilinmektedir. Nitekim Kennedy, 18. Yüzyılda Amsterdam'ın dünyanın en büyük para merkezi olmasına rağmen Hollanda'nın Büyük Güç kimliğinin silindiğine, dolayısıyla diğer faktörlerin önemine dikkat çekmektedir.³⁵

1.3.Güç

Güç çok yönlü ve karmaşık bir kavramdır. Bu terimi üç başlık altında -ve bu üç kategorinin birbiriyle yakından bağlantılı olduğunu daima akılda tutarak- düşünmek mantıklı olur. Güç, bir vasıftır, insanlar ya da gruplar ya da devletlerin sahip olduğu ya da ulaşabildiği, dünya üzerinde kullanılmak için ellerinin altında olmalıdır. Güç, bir ilişkidir, insanların ya da grupların ya da devletlerin diğerleri üzerinde nüfuz uygulayarak hayatta istediklerini elde etme yetenekleridir. Gücün bu iki boyutu açık biçimde ayrılmazdır ve uluslararası ilişkilerin realist açıklamalarının çoğunun bunlarla ilgili söyleyecekleri bir şeyleri vardır. Gücün bir yapının özelliği olarak görüldüğü

---

³³Keohane ve Nye, **a.g.e.**, s. 92.

³⁴Martin Griffiths, Steven C. Roach, Scott M. Salamon, s. 111.

³⁵Hakan Akyol, "Realizm ile İdealizm Arasında Yeni Türk Dış Politikası: Hedefler, Yöntemler ve Araçlar Karşılaştırması", Gazi Üniversitesi Dergisi, s. 13.

Orhan Türkay, Mikro İktisat Teorisi, 9. b., Ankara: Dmaj Yayıncılık, 2000, s. 44.

üçüncü boyutun, en azından bu görüşler gücün yalnızca bir aktör ya da fail tarafından uygulanabileceği fikrine dayandığı müddetçe realist dünya görüşüne dahil edilmesi pek o kadar kolay değildir.³⁶

Morgenthau'a göre güç, 'psikolojik ilişkiyi kullananlarla bu psikolojik ilişkinin uygulandığı kişiler arasındaki ilişki, insanoğlunun diğer insanların düşünceleri ve eylemleri üzerindeki kontrolüdür.'³⁷

Devlet esaslı güvenlik ve tehdit tanımlamalarından uluslar aşırı ve küresel tehditlere geçildiğinde, güvenliğin yeni boyutu içine uluslararası terörizm, kaçakçılık, yasadışı göç, etnik-dinsel çatışmalar, denetimsiz nükleer çalışmalar, nükleer silahlanmaya yol açan yasadışı madde ticareti, mali suçlar ve insanlık suçu işleyen otoriteler girmiştir.³⁸

Anarşik ortamda güvenlik en önemli sorun ve güvenliğin sağlanması sahip olunan güçle doğru orantılı olduğundan ulusal çıkar güçle özdeşleştirilmiştir. Buradaki güç elbette birçok değişkene sahip olsa da, gücün en önemli göstergesi diğer aktörlere emir verebilme kabiliyeti ve bu emirlerin yerine getirilmesini sağlatabilmektir.³⁹

Eğer bir toplumun iç yapısında onu uluslararası siyaset alanında güç kavramı ile ilgilendirecek hiç bir şey olmasa bile, uluslararası anarşik durum dolayısıyla o toplum önleyici kaygılar ile hareket edebilir.⁴⁰

Öte yandan devletlerin belirlediği yasallık ve meşruiyet çizgisinin üzerinde bir serbesti olduğunda, yasal ve meşru olmayan çizginin altındaki faaliyetlerde küreselleşmiştir. Bu illegal alan, tıpkı legal alanda olduğu gibi tek bir oyuncuyla, tek bir örgülle, tek bir faaliyet biçimi ile ifade bulma ihtimalini taşımamaktadır. Illegal alanda bu karmaşık, karşılıklı bağımlılıklar söz konusudur. Bunun ortaya çıkardığı genel tablo, düşmanın, tehditin, riskin yaşanmasında güçlük tanımlanmasıdır. Çünkü neyin risk, neyin tehdit, neyin düşman olabileceği konusundaki berraklık alanı, bu karmaşık ilişkiler içerisinde karmaşaya yol açmaktadır. Bir yandan tehditlerin öznesinin saptanması zorluk

---

³⁶ Brown Chrisve Ainley Kirsten, **Uluslararası İlişkileri Anlamak**, çev. Arzu Oyacıoğlu, 2. b., İstanbul: Yayınodası Yayıncılık, 2007, s. 74-75.

³⁷ Knutsen L. Tornjorn, **Uluslararası İlişkiler Tarihi**, çev. Mehmet Özay, 1. b., İstanbul: Pınar Yayınları, 2006, s. 321.

³⁸ Beril Dedeoğlu, "Güvenlik Bağlamında Uluslararası Politikada Yaşanan Son Gelişmeler ve Türkiye'nin Tehdit Algılamaları", **Türk Dış Politikası**, der. Sedat Laçiner, Hacı Necefoglu ve Hasan Selim Özertem, Ankara: Usak Yayınları, 2009, s. 253.

³⁹ Şöhret, **a.g.e.**, s. 539.

⁴⁰ Kenneth Waltz ve George H. Quester, "Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dünya Siyasal Sistemi", çev. Ersin Onulduran, Ankara 1982, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları 510**, s. 103.

yaratmakta, öte yandan bu öznelere hem yasal hem de yasal olmayan oyuncuların aynı anda bulunabileceği bilinmektedir. Söz konusu durumun güvenlik önlemleri bakımından hem avantajlı hem de dezavantajlı sonuçları bulunabilmektedir. Bir yandan belirsizlikler karşısında çok sayıda olguyu tehdit sayarak geniş bir hareket imkanı kazanabilen oyuncular ortaya çıkabilir; ancak öte yandan tehdit öznesinin berraklaşmaması gerçek tehditin gözden kaçırılmasına yol açtığı gibi maliyetide yükseltici bir yayılmaya neden olabilir.⁴¹

1.3.1. Ekonomik Güç

Güvenlik sorunu ile karşılaşan devletler güç faktörlerini kullanırlar. Devletlerin üç tane güç faktörü vardır. Ekonomik, askeri ve diplomatik güç. Ekonomi davranışsal güç çatısı altındadır. Tehdit (zorlama-caydırma), cezalandırma ve ödüllendirme.

Caydırıcılık stratejisi, belirli bir olumsuz davranışta bulunan (özellikle kendisine veya müttefiklerine saldırı durumunda) diğer aktörü cezalandırma tehditini kullanır.

Caydırıcılık işe yaradığında etkileri neredeyse görülmezdir ve başarısı, gerçekleşmemiş saldırılarla ölçülür. Caydırıcılık başarısız olduktan sonra bazen başvuru zorlama stratejisi, başka bir aktörün belirli biçimde davranması için (belirli bir şekilde davranmamak yerine) güç kullanma tehditini ifade eder.⁴²

Caydırıcılık ve zorlama yöntemlerinin yanında ödüllendirme yöntemi de tercih edilen bir argümandır. Ödüllendirme ile de devletlerin dış politikalarına etki edilebilir.

Hegemonik İstikrar Teorisi, Keohane'a göre iki temel varsayımı vardır: Birincisi, dünya politikasında düzen tek bir baskın güç tarafından oluşturulur. İkincisi, düzenin devamı ve korunması bu hegemonyanın devamına bağlıdır. Keohane, teori kapsamında "Hegemonya" kavramını "maddi kaynaklarda üstünlük olarak" tanımlamaktadır. Doğal olarak hammadde, sermaye ve piyasalardaki kontrol ve beraberinde rekabet avantajları sağlamanın hegemonik gücün devamı için önemini vurgulamış olmaktadır. Bu noktada Hegemonik İstikrar Teorisi kapsamında en temel güçlerden birisi olarak devlet görülmektedir. Devletin ekonomideki üretim ve satım alanlarında güçlü varlığa sahip olması gerektiği vurgusu vardır. Ancak, Keohane, bu yaklaşıma karşı çıkmaktadır.

---

⁴¹Dedeoğlu, a.g.e., s. 254.

⁴²Goldstein S. Joshua, Pevehouse C. Jon, Uluslararası İlişkiler, Çev: Özdemir Haluk, 1. Baskı, eylül 2015, Ankara, Binbang Yayınları 119

Onun için ekonomik işleyişte asıl olan üretimde ve ihracat noktasında direkt olarak üretim-satım değil bunların kar getirilerindeki ayrıntıdır.⁴³

Hegemon bir gücün olduğu bölgelerde bu faktörler diğer devletlere karşı uygulanır. Fakat anarşi ortamlarında her zaman tercih edilmeyebilir.

---

⁴³Fatih Yücel, “Uluslararası Siyasal Ekonominin Akıl Oyunları: Hegamonik Sistem ve Ulus-Devlet Çatışmasının Geleceği”, **Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi**, Y. 11, S. 1, (2015) s. 56.

2. İSRAİL VE İRAN HAKKINDA GENEL BİLGİLER

Ortadoğu; Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının birbirine en çok yaklaştığı bölgedir. Doğu ile Batı arasındaki ticari bağlantılar jeopolitik konumu avantajıyla bu bölge aracılığıyla yapılmaktadır.

8 devletli Ortadoğu'nun, 4'ü (sırasıyla ; İran, İsrail, Kıbrıs, Türkiye) hariç geri kalan 14'ü (sırasıyla; Bahreyn, BAE, Irak, Katar, Kuveyt, Libya, Lübnan, Mısır, Sudan, Suriye, S. Arabistan, Umman, Ürdün, Yemen) Araplardan oluşmaktadır.⁴⁴

Dünyada hiçbir bölge Orta Doğu kadar çelişkili bir görüntü arz etmez. Üç büyük dinin doğum yeri olan bu bölgede din, kültür ve tarih benzersiz bir şekilde farklılaşmıştır. Bölge zengin petrol rezervleriyle dünyanın en değerli doğal kaynaklarından birine sahiptir. Aynı zamanda Arap ülkeleriyle İsrail, muhafazakarlarla radikaller, İran ile Irak, Irak ile Körfez Savaşı koalisyonu, petrol zengini ülkelerle petrolü olmayan ülkeler, seküleristlerle İslami kökten dinciler arasındaki tarihsel çatışmaların da ev sahibidir. Orta Doğu, yukarıda sıraladığımız jeopolitik konumu itibarı ile stratejik bir noktadır ve bu nedenle bölgede kan akışı hiç dinmemiştir.⁴⁵

Ortadoğu yüksek askeri harcama ve yüksek meblağlarda silah alımları ile dikkati çekmektedir. Ortadoğu, dünyada en fazla askerleşmiş bölge olarak ortaya çıkmaktadır. Ortadoğu'da otokrat yöneticiler arasında bölgede üstünlük ve hakimiyet kurmayı amaçlayan güç yarışı ve rekabet, silahlı kuvvetlere ve askeri harcamalara öncelik verilmesi ile sonuçlandırılmıştır. Bölgedeki bir yanda güvenlik endişesi ve diğer yanda nüfuz ve hakimiyet mücadelesi silahlanmanın temelini oluşturmuştur. Silahlanma, komşu ülkeler üzerinde bir baskı unsuru yaratırken, ülke gelirlerinin büyük kısmını eriterek ülke ekonomisinin ve toplumsal ihtiyaçların gerektiği yatırımların yapılmasını engellemiştir.⁴⁶

---

⁴⁴İrfan Kalaycı, "Avrupalı Türkiye'nin Seçici Orta Doğu Politikası", Türkiye'nin Ortadoğu Politikası, ed. Sedat Aybar, İstanbul: Kadir Has Üniversitesi Yayınları, (Aralık 2008), s. 321.

⁴⁵Mustafa Torlak, "Siyonizmin Penceresinden Arap - İsrail Çatışmalarının Orta Doğu'daki Güç Dengesine Yansımaları", (Kadir Has Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler ve Küreselleşme Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2010, s. 8.

⁴⁶A. Öner Pehlivanoglu, **Ortadoğu ve Türkiye**, 1. b., İstanbul: Kastaş yayınevi, 2004, s. 403.

Ortadoğu'da ki en büyük askeri güce sahip olan ülkeler Suudi Arabistan, İsrail, Türkiye, İran ve BAE'dir. Suudi Arabistan özellikle son dönemdeki silah alımları ile bölgenin birinci askeri gücü haline gelmiştir. İsrail askeri teknoloji üretme konusunda dünyadaki lider ülkeler arasındadır. Türkiye, Ortadoğu'da NATO üyesi olan tek ülkedir ve askeri alanda yaptığı harcamalar ülke ekonomisinde önemli bir yer tutmaktadır. İran nükleer faaliyetleri ile gündemdedir ve bu faaliyetlerinden dolayı Batı ülkeleri tarafından çeşitli yaptırımlar ile karşılaşmaktadır. BAE'de ise dış politika ve askeri konular aynı yönetimin kontrolünde olduğundan dolayı kolaylıkla müracat edilme potansiyeline sahiptir.

Din, Ortadoğu ülkelerinde toplumsal yapıyı biçimlendiren önemli bir olgudur. İslami hükümler içerisinde yaşayan Ortadoğu'daki topluluklarda, batı kültürünün etkisinde gelişen modernite ile İslami mirası savunanlar arasında sosyal çatışma yaşanmaktadır. Modernite ve İslami değerlere sadık kalma olarak tanımlanacak bu farklı eğilimler zamanımıza kadar uzanan toplumsal çatışmalara zemin hazırlamıştır. İslami miras ve değerlere sadık kalma, radikal eğilimleri desteklemiş ve giderek radikal İslami teröre kaynak ve güç kazandırmıştır.⁴⁷

Bugün Ortadoğu'da yaşayan insanların sadece dini mezhepleri incelense, büyük ayrılıkların olduğu görülür. Gerçekten Hristiyanlık, Ortadoğu'da yaygınlık gösterdikten kısa bir süre sonra, birtakım gruplara ayrılmıştır. Birbirinden tamamen ayrı dört gruba; İstanbul (Rum Ortadokslarına), Roma (Latin Katoliklerine), İskenderiye (Mısır Katoliklerine) ve Antakya (Suriye Katoliklerine), tarihi dönemlerde merkez olmuşlardır. Daha sonraki asırlarda, bu gruplarda da parçalanmalar olmuştur. Ermeni Ortadoksları, Nasuri Katolikleri, Maroniler ve nihayet Protestanlar olmak üzere yeni yeni Hristiyan mezhepler ortaya çıkmıştır. Bugün, bu Hristiyan gruplar arasında, görünürde bir sürtüşme yok gibiyse de, dünya platformunda olaylar ele alındığında, bu grupların menfaat çatışmaları açıkça görülebilmektedir.

Benzer durum, müslümanlarda da görülmektedir. Müslümanlar, önce Sünni ve Şii olmak üzere iki büyük gruba ayrılmış ve bu gruplar arasında çeşitli anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Bununla beraber Sünniler kendi içinde dört mezhebe, Şiiler ise oniki gruba ayrılmışlardır. Gruplaşmalar arttıkça, anlaşmazlık boyutları genişlemiştir. Bugün Irak ile İran arasındaki sürtüşmelerin kaynağında mezhep ayrılığının da rolü vardır.

---

⁴⁷Pehlivanoğlu, a.g.e., s. 402.

Museviliğe gelince; bu din, iki dinden çok farklı bir özellik gösterir. Musevilerin önce, Asurlular'ın esaretine düşmeleri, daha sonra da Roma'luların hakimiyeti altına girmeleri ve bu hakimiyetler sırasında çok şiddetli zulüm ve işkence gördükleri bilinmektedir. Bütün bunlar Yahudi toplumunu bir çatı altında toplanmaya yöneltmiştir.⁴⁸

Ortadoğu'da başta Musevilik ve Hristiyanlık olmak üzere diğer inançlar da olsa büyük bir kısmı Müslümanlardan oluşmaktadır. Müslümanların ise bireysel tercihlerinde, devlet uygulamalarında ve dış politika tercihlerinde Şeriat önemli bir kıstas olarak yer almaktadır.

İlke olarak Şeriat, özel ve kamusal, bireysel ve toplumsal olarak İslam yaşamının alanlarının tamamını kapsardı. Şeriatın özellikle evlilik, boşanma, mülkiyete ve miras gibi konularla ilgili bazı hükümleri, müminlerin boyun eğmeleri beklenen ve devletin uygulamak için önlemler aldığı kesin bir kanun şekline dönüşmüştür. Başka açılardan Şeriat, bireylerin de toplumun da ulaşmaları gerekli olan bir idealler sistemiydi: Şeriatın hükümetle ilgili siyasi ve meşruti hükümleri bu ikisinin arasında, kimi zaman, kimi yerde birine, kimi zaman, kimi yerde de diğerine daha yakındır.

Şeriat, Müslüman hukukçular tarafından iki ana bölümde ele alınmıştır. İlki müminlerin kalpleri ve mantığıyla, yani ahlak ve öğretiyile; ikincisi Allah'a ve insana ilişkin dış eylemlerle, yani bir tarafta ibadet, diğer tarafta da sivil, ceza ve kamu kanunlarıyla ilgilidir. Kanun bir kurallar sistemi getirmeyi amaçlar. Müminlerin bu kurallara boyun eğmesi, onlara bu dünyada namuslu bir yaşam sağlayacak ve onları öteki dünyadaki sonsuz mutluluğa hazırlayacaktır. Bu kuralları ayakta tutmak ve uygulamak İslam toplumu ve devletinin temel işlevidir.⁴⁹

---

⁴⁸403-404 age Ortadoğu Goğrafyası

⁴⁹Bernard Lewis, **Ortadoğu**, çev. Selen Y. Kölay, 3. b., Ankara: Arkadaş Yayınları, 2006, s. 259-260.

2.1 İsrail Hakkında Genel Bilgiler

2.1.1. Coğrafi Konum

İsrail; Akdenizin doğu ucunda yer alan, kuzeyinde Lübnan ve Suriye, doğusunda Ürdün, güneyinde Mısır ile çevrili bir Ortadoğu ülkesidir.⁵⁰

Başkenti Kudüs'tür. Fakat Birleşmiş Milletler bu durumu tanımamaktadır. Tel Aviv, büyükelçiliklerin, konsoloslukların ve finans alanındaki kurumların büyük bir kısmının yer aldığı şehirdir.

2.1.2. Dini İnanç

İsrail kendini Yahudi olarak nitelendiren tek devlettir. Mezheblere ayrılmamışlardır. Fakat dini hassasiyetleri farklılık göstermektedir.

Yine dünyanın postmodern dönüşüm eşiğine yakın zamanların İsrail'e etkisi, ülkenin kuruluşundan beri var olan dinci gruplarla laikler arasındaki çekişmeyi, küreselleşme ile dinin yükselen trendine uygun olarak, daha yoğun yaşanır haline getirmek olacaktır.⁵¹

2.1.3. Askeri Güç

Bölgede varlığını tehlikeye düşürebilecek her tehtidi, tam oluşturmadan ortadan kaldırmak, komşularının ve hasım ülkelerin askeri bakımdan güçlenmelerine her türlü imkanı kullanarak engel olmak, İsrail askeri politikasının ana hedeflerini teşkil etmektedir.

İsrail Silahlı Kuvvetleri (IDF) hali hazırda Ortadoğu'nun en modern ve caydırıcılığı en fazla olan silahlı kuvvetleridir. Ülkenin bu gücü, sahip olduğu gelişmiş savunma teknolojileri yanında ABD ile olan askeri eğitim, askeri yardım ve teknolojik işbirliği ilişkilerinden kaynaklanmaktadır.

Ülkenin savunma stratejisi, askeri yönden güçlü olmaya ve gücü kullanmaya azim ve iradesine sahip olmaya dayanmaktadır. Ortadoğu Barış Süreci, hedefine ulaşır düzen

---

⁵⁰Özcan Gencer, "Türkiye İsrail İlişkilerinde Dönüşüm: Güvenliğin Ötesi", Dış Politika Analiz Serisi-1, Tesev Yayınları, İstanbul, Kasım 2005, s. 33.

⁵¹Mim Kemal Öke, **Küresel Toplumda Dışlanan Demokrasi Din-Ordu Gerilimi**, 1. b., İstanbul: Alfa Yayınları, 2002, s. 342.

sağlansa dahi, İsrail, barışın teminatı olarak gördüğü Silahlı Kuvvetleri'nin bölgedeki üstün konumunu idame ettirmek kararındadır.⁵²

İsrail bugün 400'ün üzerindeki ve termonükleer silahlarının yanı sıra etno teknoloji de dahil kimyasal ve biyolojik harp maddelerine ve 5000 km. mesafeye atma vasıtalarına sahip olan ve Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşmasını imzalamamış bir ülkedir.

Diğer yandan İsrail de İran gibi bölgesel bir güç olma çabası içerisindedir. Halen İsrail basınında; İsrail'in; Kuveyt, Katar, Umman ve barış anlaşması imzaladığı takdirde Suriye gibi ülkelerin üzerinde nükleer bir kalkan oluşturması tartışılmaktadır.⁵³

2.1.4. Hukuk Sistemi

Bugün sistemin en belirgin özelliklerinden biri yazılı bir anayasanın halen olmayışıdır. Aslında Bağımsızlık Bildirgesine göre 1 Kasım 1948 tarihine kadar bir anayasa hazırlanması öngörülmüş, ancak bu anayasa yazımı tamamlanamamıştır. Bunun en temel nedenlerinden biri Ortadoks ve seküler Yahudi partiler arasında Yahudi hukunun (Halaka) yeni devletin işleyişindeki rolüne ilişkin anlaşmaya varılamamasıdır. Bir anayasa metni üzerine anlaşmaya varılamaması üzerine devletin yönetimine ilişkin olan kuralları kanunlar yolu ile belirlemek ve yargının kontrol mekanizması sayesinde partilerin politik çekişmelerini bu alanda mümkün olduğunca uzak tutmak yoluna gidilmiştir. Bugün devletin işleyişine ve temel hak ve özgürlüklere dair yürürlükte olan 11 temel yasa ve Gazze Şeridi'ne ilişkin 1995 tarihli temel yasa hükmündeki anlaşma bir anayasa işlevi görmektedir.

1995 yılında İsrail Yüksek Mahkemesi temel yasaların ülkenin anayasası olarak işlev göreceğine hükmetmiştir. Knesset'in çıkardığı yasaların bu temel yasalara aykırı olmayacakları ve çelişmeyecekleri hükmünden hareketle Mahkeme'nin yargısal yetkisi vardır. Yargının içtihat hukuku yaratmada geniş bir takdir yetkisi ve hukuki gücü vardır. İsrail'de uygulanmakta olan içtihat birliği ilkesine göre bir mahkeme kararı alt mahkemelere örnek oluşturacaktır.⁵⁴

---

⁵²Age Hrp akademileri 53-54

⁵³Ömer Lütfi Taşçıoğlu, **ABD'nin Küreselleşme Politikaları, İran Krizi ve Türkiye'ye Biçilen Rol**, 1. b., Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2006, s. 147.

⁵⁴Ufuk Ulutaş, Selim M. Bölme, Gülşah Neslihan Demir, Furkan Torlak ve Saliha Ziya,

2.2. İran Hakkında Genel Bilgiler

2.2.1. Coğrafi Konum

Ortadoğu'nun Yüksek sahasını oluşturan bölgede yer alan İran; kuzeyden Hazar Denizi, Azerbaycan, Nahçıvan, Ermenistan ve Türkmenistan, doğudan Afganistan ve Pakistan, güneyden Basra Körfezi ve Umman Denizi, batıdan Irak ve Türkiye ile sınırlıdır.

İran'ın yüzölçümü 1.648.196 km karedir. Bu yüzölçümü ile Ortadoğu ülkelerinin 2. büyük ülkesidir. Topraklarının doğu yarısını büyük çöller (Dest-i Kevir ve Dest-i Lut) kaplar. Yerleşmelerin yoğun olduğu yerler, güneybatı ve kuzeybatıdaki dağlık bölgelerde yer alan vadi tabanları ile İç Plato'daki vahalardır.⁵⁵

2.2.2. Din İnanç

İran, bugün Türkiye dahil, İslam coğrafyasında bir “Şiileştirme” hareketi içerisindedir; her yere mollalar, Şii hocalar göndermektedir. Şia'nın hiç etki sahasına girmemiş Balkanlarda bile bugün İran'ın ciddi çalışmaları ve dikkate değer sempatizanları vardır.

İran'la Türkiyenin İslam anlayışı, din algısı ve İslam'ın hayata yansımaları çok farklıdır. Türkiye'ye İslam, tarikatlar ve tasavvuf yoluyla yayılmış ve kabul görmüştür. Bizde İslam “güzel ahlak”, “erdemli olma”, “kendi kusurunu arama”, “içe yönelme”, “yaşama ve örnek olma” gibi şeyler ifade eder. Bizim İslam anlayışımız insanları “insanı kamil” olmaya yönlendirir, özendirir. “Sistem”, “düzen”, “yönetim” vs gibi kurumsal yapıların ahlaklı, erdemli insanlar yetiştirdikten sonra, kendiliğinden düzeleceği düşünülür. Anadolu İslamı ve Sünni İslam “tepeden inme”, “devrimci” değildir. Ama İran'daki İslam anlayışı bütünüyle politizedir ve siyasileştirilmiştir.⁵⁶

2.2.3. Askeri Güç

İran'ın nükleer silahlara sahip olması, Türkiye'nin stratejik çıkarlarına aykırıdır. Aynı şekilde İran'da çıkabilecek kapsamlı bir istikrarsızlık ve İran'ın işgali veya İran'a karşı bir ekonomik ambargo da Türkiye'nin çıkarlarına terstir. Türkiye'nin İran ile ticari ilişkileri artarak gelişmektedir. İran'daki iktisadi kalkınmanın, Türkiye'ye de dolaylı

“İsrail Siyasetini Anlama Klavuzu”, **Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı**, SETA, Ankara, 2012 Aralık, s. 43-44.

⁵⁵Ramazan Özey, **Dünya Denkleminde Ortadoğu Coğrafyası**, 5. b., İstanbul: Aktif Yayınevi, 2012, s. 344.

⁵⁶Mahmut Akpınar, **Arap Baharı mı İran Ateşi mi İran-Türkiye ve Batı Üzerinden Ortadoğu Analizleri**, 4. b., Ankara: Akçağ Yayınları, 2014, s. 223.

katkısı vardır. Türkiye petrol ve doğalgaz ihtiyacı için İran ile geniş kapsamlı bazı anlaşmalar yapmıştır. Bu anlaşmalar Türkiye'nin uzun vadeli enerji ihtiyacı açısından önemlidir.

İran'ın nükleer programının Batılı ülkeler tarafından uluslararası bir sorun olarak algılanmasıyla beraber, Türkiye-İran arasında ekonomik ilişkiler, sadece iki ülkeyi ilgilendiren bir husus olmaktan çıkarak ABD ve Avrupa Birliği tarafından da dikkatle izlenen bir konuya dönüşmüştür. Batılı ülkeler, İran nükleer programından dolayı uyguladıkları ekonomik yaptırımlar çerçevesinde Türkiye'nin de İran'la olan ekonomik ilişkilerini gözden geçirmesini beklemektedirler. Türkiye ise bu konuda politikalarını, ekonomik gereksinimler doğrultusunda şekillendirmeye devam etmektedir. Türkiye uzun vadeli enerji politikasında ve dış ticaret hedeflerinde önemli bir yer işgal eden İran'a yönelik yaptırımlara katılmama yönünde irade ortaya konmaktadır.⁵⁷

Türkiye stratejik açıdan İran'ın Orta Doğu'da liderliğe oynamasına seyirci kalmaz. İran'ın nükleer silahlara sahip olması ve Orta Doğu'da kitle imha silahlarının yaygınlaşması, Türkiye'nin çıkarlarıyla örtüşmemektedir. Türkiye'nin NATO üyesi olması askeri açıdan bir güvenlik sağlayabilir fakat nükleer silahlara sahip olmanın sembolik anlamı da önemlidir. Nükleer silahlara sahip olmak, caydırıcılığın ötesinde bölgesel hegemonya vizyonunda bir göstergesidir. Türkiye kendi güvenliğiyle ve savunmasıyla ilgili konuları şansa bırakmaz. Nükleer silahların yayılmasının önlenmesi konusunda İran'a net mesajlar verilmeye devam edilmelidir ancak tehdit yoluna gitmenin Türkiye için getireceği bir yarar olmayacaktır.⁵⁸

2.2.4. Hukuk Sistemi

İran yargısal sisteminde günümüzde hakimler güçlü durumdadır. İran'da yargılama genel olarak tahkik sistemine (inquisitorial) göre ayarlanmıştır. Tahkik sisteminde iddia ve yargıçlık faaliyeti birleşik haldedir, hakim hem savcı gibi delil toplayabilir, resen hareket edebilir hem de hüküm verebilir. Bu sistem Orta Çağ'ın engizisyonundan izler taşır. Batı dünyasının günümüzde terk ettiği ve adil yargılanma hakkı ile uyuşmayan bir yargılama sistemidir. İran'ın günümüzdeki mahkeme dağılımı büyük ölçüde Pehlevi

---

⁵⁷Fatma Sarıaslan, "2000'li Yıllarda Türkiye-İran Ekonomik İlişkileri", Akademik Ortadoğu Dergisi s. 14, s. 86-87.

⁵⁸Talha Köse, **İran Nükleer Programı ve Orta Doğu Siyaseti Güç Dengeleri ve Diplomasinin İmkanları**, 1. b., Ankara: Seta Yayınları, 2008, s. 50-51.

döneminin sistematığını almıştır fakat İslami ton düzenlemelerle yükselmiştir. Hakimlerin bu sistemde İslam hukuku yönünden ehil olmaları beklenmektedir.⁵⁹

---

⁵⁹Gökhan Albayrak, İnan Hukuk Sistemi: Din ve Seküler İntermezzolar, **İnan: Değişen İç Dinamikler ve Türkiye-İnan İlişkileri**, Ed. Soyalp Tamçelik, Ankara: Gazi Yayınevi, 2014, s. 1190.

3. İSRAİL VE İRAN EKONOMİ İLİŞKİLERİ

Ortadoğu-Türkiye ilişkilerini diplomasi, ekonomik/sosyal yapı, hukuk, strateji ve medeniyet ve kültür düzlemlerinde oluşan çerçevelerde irdelenmelidir. Diplomatik siyasi rasyonalite, diplomatik esneklik ve pragmatizm açısından din, sömürge söylemleriyle uyum sağlamadığı (Hristiyan, Yahudilik gibi rasyonaliteden uzak psikolojik reflekslerle beslenmesi) duygusal söylemlerle gelgitlerin bulunması sağduyuyu yok etmektedir. Ortadoğu politikası karşısında Türkiye artık psikolojik reflekslerden kaçınmalı kendi manevra alanını genişletmeli ve her türlü gelişmeye alternatif politika içeren diplomatik dinamizm kazandırmalıdır. Ekonomik ve sosyal analiz düzleminde ise ülkenin seçtiği ekonomik kalkınma modeli, dış ekonomik ilişkiler perspektifi, sektörel tercihleri ve ekonomik öncelikleri sürecin anaparametreleridir. Bu anaparametreler Ortadoğu'nun ekonomik anaparametrelerine eklenecek politikalarla yeni ekonomik etkinlik alanı oluşturulmalıdır. Stratejik analiz düzleminde ise, küresel, kıtasal ve bölgesel ölçeklerde mekan ve zaman derinliğiyle belirlemek gerekmektedir. Medeniyet/Kültür dönüşüm düzleminde ise, tarihi derinlik denilen zaman derinliğinin ön planda tutularak gerekli tecrübe deneyimi geçmişten elde ederek geleceğe aktarabilmek esastır.⁶⁰

Günümüzde devletlerin egemenliğini etkileyen en önemli unsur finansal sermayenin sınır tanımamasıdır. Günümüzde dünya piyasalarındaki döviz işlemleri günde 1 trilyon dolar civarında olup, devletlerarası rekabet konuları da farklılaşmaktadır. Geçmiş devletler ağırlıklı olarak toprak ve doğal kaynakların kontrolü için rekabet ederlerdi. Günümüzde bu rekabet alanlarına dünya ekonomisindeki Pazar paylarını arttırma konusunda eklenmiş ve çok uluslu şirketler arasındaki ilişkilerde artmaktadır.⁶¹

Öte yandan küresel nitelikli politikaları etkilerinin, coğrafi yapı, gelişmişlik düzeyi, ithalata bağımlılık gibi faktörler nedeniyle ülkeden ülkeye değişiklik gösterdiği

---

⁶⁰Sedat Aybar ve Hakkı Çiftçi, Türkiye'nin Ortadoğu Politikası, Ed. Sedat Aybar, ve Hakkı Çiftçi, **Türkiye ve Ortadoğu'nun Politik ve Ekonomik Önemi**, İstanbul: Kadir Has Üniversitesi Yayınları, 2008, s. 233-234.

⁶¹Çenk Sevim, **Küresel Enerji Stratejileri ve Jeopolitik**, 2. b., Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2013, s. 50.

gözlenmektedir. Bu farklılıkların giderilmesi için ulusal politikaların küresel politikalarla uyumlu hale getirilmesi gerekmektedir.⁶²

Bir ülkenin potansiyel verileri ise kısa ve orta vade de değişebilir nitelikte olan ülke potansiyelinin kullanım kapasitesini yansıtan unsurlardır. Ekonomik kaynaklar, teknolojik altyapı ve askeri birikim ülkenin güç denkleminde değişen unsurlar olarak yer alır. Bu değişken unsurların dış politika yapımında koordineli ve verimli bir şekilde devreye sokulması, ülkenin uluslararası güç dengeleri içindeki ağırlığının artmasını sağlar. Buna karşılık bu unsurların iyi bir planlama ile yeterince etkin bir tarzda yeniden yapılandırılmadığını ülkelerin uluslararası ilişkilere yansıyan gücünde ciddi zaafılar ortaya çıkmaya başlar.⁶³

Bu çerçevede ülkenin bilim ve teknoloji alanındaki üretkenliği ve etkinliği de güç parametrelerinin değişken unsurlarının başında gelir. Bir örnek alan olarak üzerinde duracağımız gibi bir ülkenin savunma sanayiinin alt yapısı da, ekonomik gelişme düzeyi de, sabit kaynakların etkin bir şekilde değerlendirilmesi de bu alanlarda yetişmiş insan unsuruna bağlıdır. ABD'nin hegemonik güç olarak ortaya çıkışında bilim ve teknolojik kapasite konusunda yaptığı atılımların rolü büyüktür. Son zamanlarda gerçekleşen ekonomik zirvelerde sürekli gündem maddeleri arasında yer alan telif hakları ve lisans uygulamaları da aslında bilim ve teknoloji konusundaki gelişmelerin denetim gücünü elinde tutma gayretinin bir ürünüdür.⁶⁴

Ekonomik analiz düzlemindeki anaparametreler dış ticaret ve ekonomi politikası odaklıdır. Dış ticaret "Bir ülkenin belirli bir dönemde (genellikle bir yılda) gerçekleştirdiği ihracat ve ithalatın toplamıdır."⁶⁵ Ekonomi politikası, giderek daha büyük bir oranda, "serbest ticaret" ya da "korumacılık" değil, bölgeler arasındaki "karşılıklık" anlamına gelmektedir.⁶⁶

---

⁶²Sevda Yapraklı, **Enerjiye Dayalı Büyüme Türk Sanayi Sektörü Üzerine Uygulamalar**, 1. b., İstanbul: Beta Yayınları, 2013, s. 68

⁶³Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik**, 91. b., İstanbul: Küre Yayınları, 2014, s. 24

⁶⁴Davutoğlu, **a.g.e.**, s. 25.

⁶⁵Mustafa Aydın, "Türkiye İsrail İlişkileri Dış Ticaret Hacmi Bilmecesi", **Akademik Perspektif Dergisi**, (Ağustos 2014), Y. 1, s. 49.

⁶⁶Peter F. Drucker, **Devlet ve Politika Alanında Ekonomi Bilimi ve İş Dünyasında Toplumda ve Dünya Görüşünde Yeni Gerçekler**, çev. Birtane Karanakçı, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. b., 1996, s. 118.

3.1. İsrail Ekonomik Yapısı

İsrail en büyük 43. ekonomiye sahiptir. İhracata dayalı bir büyüme sergilemektedir. Devletin ekonomiye müdahalesi azdır. Daha çok özelleştirme vardır. Fakat üretim ve istihdam açısından kamu teşekkülleri de önemli bir paya sahiptir. İsrail liberal bir ithalat politikası uygulamaktadır. Liberal bir politika uyguladığından dolayı ithalata önemli bir engel getirmemekle birlikte bazı ürünlerde yerli üreticiyi korumak amacıyla tarife dışı engeller koyabilmektedir. İthalatın %75'ini hammadde, ihracatın %29'unu elmas oluşturmaktadır. 2014 yılında enflasyon %-0.2, işsizlik %5.9 olarak gerçekleşmiştir.⁶⁷

Merkezi planlı ekonomiden serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecinde 1985 yılından itibaren ekonomik alanda birçok reform gerçekleştirilmiş; devletin ekonomiye müdahalesi en aza indirilmiş, ticari engeller kaldırılmış ve kapsamlı bir özelleştirme programı uygulanmıştır. 2002 sonrasında ise YİŞ çevrilgen hale getirilmiş ve yabancı sermayenin ülkeye giriş-çıkışı serbestleşmiştir. Aynı yıl açıklanan ekonomik reform paketinde yer alan reformlar da (gelir vergisi oranlarının düşürülmesi, özelleştirmenin hızlandırılması, altyapı yatırımlarının artırılması, eğitim sisteminin gözden geçirilmesi vb) başarıyla gerçekleştirilmiştir. Döviz kuru bandının kaldırılmasına ve serbest dalgalanma sistemine geçilmesine karar verilmiştir. Halen İsrail Merkez Bankası, ekonomi politikasının belirlenmesinde önemli bir role sahiptir.⁶⁸

Ekonomisi yüksek teknolojik araç gereç, tarım, sanayi, elmas işletmeciliği ve turizme dayalıdır. Ülke gıda alanında kendi kendine yetebilmektedir. Dünyanın lider sera ürünleri ihracatçısıdır.⁶⁹

İsrail doğal kaynaklar bakımından zengin değildir ama sınırlı kaynaklarını etkin şekilde kullanır. Su ve enerji kaynakları kısıtlıdır. Su kaynaklarının azalmaya başlamasıyla çeşitli önlemler alınmıştır. Kömürle çalışan santraller ve güneş enerjisi ile petrole olan bağımlılık azaltılmaya çalışılmaktadır. Deniz sahasında son yıllarda keşfedilen bol miktarda doğalgaz, ekonomi ve endüstri üzerinde etkisini göstermektedir. Bilim ve teknoloji, en gelişmiş sektörleridir. İsrailli bilim adamları birçok mühendislik alanının gelişimine katkıda bulunmuşlardır. Teknoloji ve bilime dair yaptığı araştırmaların

⁶⁷<http://www.mfa.gov.tr/israil-ekonomisi.tr.mfa> [Erişim Tarihi 24,03,2016]

⁶⁸<http://www.mfa.gov.tr/israil-ekonomisi.tr.mfa> [Erişim Tarihi 24,03,2016]

⁶⁹<http://www.mfa.gov.tr/israil-ekonomisi.tr.mfa> [Erişim Tarihi 24,03,2016]

yüzdesi dünyanın en iyileri arasındadır. İsrail’de Samsung, Google gibi firmaların Ar-Ge merkezleri bulunur. Bunun en önemli sebebi kişi başına düşen bilgi teknolojileri çalışanı sayısının çok fazla olmasıdır. Kaliteli insan yetiştirmeye çok önem verilmektedir. Bu iş imkanlarından dolayı dışarıdan çok fazla göç almaktadır.⁷⁰

İsrail ekonomisinin temel özelliğinin en kısa ifadesi, bir ileri teknoloji ekonomisi olduğudur. Ayrıca İsrail ekonomisi Dünya Bankası sınıflandırmasına göre yüksek gelir grubunda yer alan bir ekonomidir. İsrail ekonomi-politik anlamda ise, dışa açık bir piyasa ekonomisine sahiptir. Buna karşın, İsrail ekonomisi Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Avrupa Birliği (AB) ekonomilerindeki krizin derinleştirdiği dünya ekonomik krizden en az etkilenen gelişmiş ülke ekonomisi olma özelliği taşımaktadır. Dahası 2000-2009 döneminde İsrail’in ABD’deki yatırımları %100’den daha çok artarak 7 milyar dolara ulaşmıştır. Bu yatırımlar elbette İsrail ekonomisi için yüksek düzeyde faktör geliri anlamına gelmektedir. Gelişmiş ekonomiler 2000’li yılların ikinci yarısında krizle yüz yüze kalırken İsrail ekonomisinin gelişme çizgisini sürdürmesinin temel nedeni, İsrail ekonomisindeki büyümenin özellikle ABD’de ve AB’deki finansal faktörler temeline değil, yüksek teknoloji temelli ürünlere dayanmasıdır. İsrail ekonomisi ekonomik büyümenin sürdürülebilirliğinin en önemli belirleyicinin yenilik ve teknoloji olduğunu ileri süren iktisat kuramı için örnek vaka’dır. İsrail ekonomisinde teknoloji temelli olarak askeri ve tıbbi teknoloji başı çekmektedir.

Ancak, Nitzan ve Bicher’in de ifade ettikleri gibi, İsrail ekonomisi küresel ekonomi ile giderek daha çok entegre olurken, İsrail ulusal politikalar anlamında bölünmüş ve bölgesel anlamda önemli bir ölçüde tecrit edilmiş bir durumdadır. Nitzan ve Bicher’e göre, 21. yüzyılda İsrail ile ilgili temel soru, yeni ve daha liberal bir bakış açısının üstün gelerek İsrail’i daha açık bir ekonomi ve toplum haline getirerek bölge ile bütünleştirecek mi, yoksa radikal ulusalcı yaklaşımların bulunduğu bölge ve kendi içerisinde çatışmalara sürükleyerek bir çözülmeye mi götüreceği sorusudur.⁷¹

---

⁷⁰ <http://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/İsrail> [Erişim Tarihi 24,03,2016]

⁷¹ Harun Öztürkler, İsrail Ekonomisinin Genel Özellikleri, **Ortadoğu Analiz Dergisi**, Y. 3., S. 36, (Aralık 2011), s. 74.

3.2.2006-2015 Dönemi İsrail ve Türkiye Ekonomi İlişkileri

Ticari ilişkiler 2002’de Türkiye-İran Doğalgaz boru hattı açılncaya kadar, iki Ortadoğu ülkesi arasında en yüksek hacimli ticari ilişki konumunda kalacaktır. İran’dan doğalgaz ithalatının başlaması sonucunda İsrail 2003’te Türkiye’nin bölgedeki ikinci büyük ekonomik ortağı konumuna inmiştir.⁷²

İsrail ve Türkiye arasındaki ticari ilişkilere daha geniş bir perspektiften bakıldığında ise İslam dünyasının İsrail’e yaptığı tüm ticarete yakın olduğu görülmektedir.

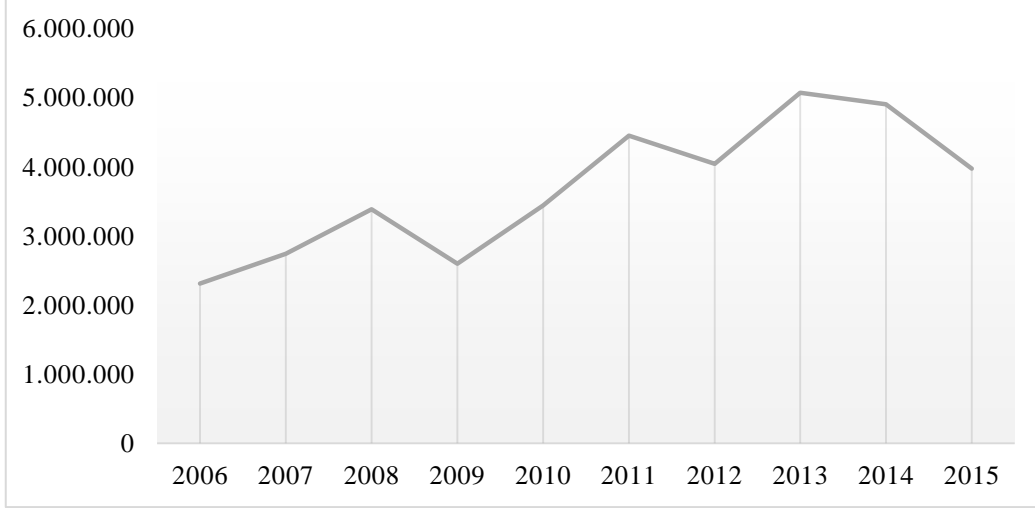
Tablo 1. Türkiye-İsrail Dış Ticareti

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Hacmi	Dış Ticaret Dengesi
2006	1.529.158	782.149	2.311.307	747.009
2007	1.658.194	1.081.743	2.739.937	576.451
2008	1.935.234	1.447.919	3.383.153	487.315
2009	1.522.436	1.074.727	2.597.163	447.709
2010	2.080.147	1.359.639	3.439.786	720.508
2011	2.391.148	2.057.314	4.448.462	333.834
2012	2.329.530	1.710.401	4.039.931	619.129
2013	2.649.663	2.417.955	5.067.618	231.708
2014	2.495.889	2.403.362	4.899.251	92.527
2015	2.432.390	1.537.919	3.970.309	894.471

Kaynak: TÜİK

Tablo.1’de 2006 - 2015 yılları arasında yapılan dış ticaret oranları gösterilmektedir. Dış ticaret dengesine bakıldığında Türkiye’nin ihracatçı rolünde İsrail’in ise ithalatçı rolünde daha çok yer aldığı gözükmektedir.

⁷² Gencer, Dış..., a.g.e., s. 143.

Şekil 1. Türkiye-İsrail Dış Ticaret Hacmi

Kaynak: TÜİK

Türkiye - İsrail Dış Ticaret Hacminden elde edilen veriler de yükselen bir çizgi çizmektedir. İki ülke arasında ticaret hacminin Türkiye açısından pozitif olması onun ihracatçı rolü üstlenmesini sağlamaktadır.

Tablo 2. Türkiye-Ortadoğu/Türkiye-İsrail Yüzdesi

Yıllar	Türkiye-Ortadoğu	Türkiye-İsrail	Yüzde
2006	19 956 613	2.311.307	12%
2007	25 230 082	2.739.937	11%
2008	38 575 559	3.383.153	9%
2009	26 326 793	2.597.163	10%
2010	36 305 701	3.439.786	9%
2011	48 374 185	4.448.462	9%
2012	63 861 161	4.039.931	6%
2013	57 788 711	5.067.618	9%
2014	55 864 135	4.899.251	9%
2015	44 663 605	3.970.309	9%

Kaynak: TÜİK

Tablo.2’de Türkiye’nin Ortadoğu da yaptığı toplam dış ticaret içerisinde İsrail’in payı gösterilmektedir. Son on yıllık veriler baz alınarak yapılan incelemede Türkiye’nin bölgesel dış ticareti içerisinde İsrail’in payının genel ortalaması %9’dur.

Türkiye açısından bu ticari ilişkide dış ticaret hacminden çok denge yani sektörel görünüm önem teşkil etmektedir. Sektörel dağılım incelendiğinde öncelikle savunma sanayi dikkat çekmektedir. İsrail, Türkiye’nin bu alandaki en iyi ithalatçıları arasındadır. Diğer bir sektör yüksek teknolojidir. Yüksek teknolojiye dayalı üretim ve hizmetler İsrail’in en yüksek katma değerli sektörlerini oluşturmaktadır. İsrail’in yüksek teknoloji ürün ve hizmetlerine artan global talep, özel tüketimin de ön plana çıkmasıyla gittikçe hız kazanmıştır. Daha sonraki sektör ise enerjidir. Özellikle petrol ve doğalgaz bu sektörün ana kalemleri oluşturmaktadır. Türkiye enerji de dışa bağımlı bir ülkedir ve ithalatındaki en önemli kalemlerde bu iki unsurdur. Türkiye'nin en fazla akaryakıt ithal ettiği ülkeler içerisinde İsrail üçüncü sıradadır.

İsrail açısından bakıldığında Türkiye ekonomik ilişkilerde stratejik bir ortaktır. Türkiye bölgede enerjiye bağımlı az sayıda devletten biridir. Bu durum Türkiye’nin, İsrail’in en iyi ithalatçılarından biri olmasını sağlamaktadır. Bunun yanında dini argümanlar ile siyasi politikalar bölgede İsrail’in yalnızlaşmasını ve ihracat alternatiflerini bir ölçüde kısıtlamaktadır. Diğer Ortadoğu ülkeleri tarafından İsrail ile ticari ilişkiler bu sebeplerden dolayı Türkiye kadar gelişmemiştir. Bu durum sonucunda Türkiye İsrail’in ticaret yaptığı en büyük 7. Ülke olmuştur.

Türkiye ve İsrail’in artan ekonomik ilişkilerini sosyal ve beşeri tüm faktörler etkilemektedir. Fakat bu faktörlerin yanında ağırlıklı olarak bağlayıcı etmenleri iki unsur altında toplayabiliriz. İlk olarak Türkiye ve İsrail’in dış ticaretinin genel olarak gelişmesidir. Yıllar içerisinde artan dış ticaret hacmi rakamlarından, dış ticaretin gelişimi okunmaktadır. İkinci olarak sektörel yapısı dolayısıyla oluşan dış ticaret görünümüdür. Sektörel alanda İsrail ihracatçı olarak avantajlı görülmekte Türkiye’de ithalatçı olarak avantajlıdır. Enerji, askeri harcamalar ve yüksek teknoloji alanında Türkiye dışa bağımlı olmasına rağmen İsrail’de bu sektörlerde ihracatçı konumunu üstlenirken bölgede zorluklar ile karşılaşmaktadır. Bunun yanında İsrail’de Türkiye’yi tarım ürünleri, tekstil ve hammadde noktasında tercih etmektedir. Nitekim İsrail’e

yapılan ihracatın, ithalattan daha fazla olduğu tablolarda gösterilmiştir. Tüm bunlar iki ülkenin birbirine karşılıklı bağımlı olduğu sonucunu vermektedir.

3.3. İran Ekonomik Yapısı

İran ekonomisinin % 40-45'i vakıflar aracılığı ile dolaylı olarak devletin kontrolündedir. Kalan ekonomik faaliyetlerin %15'i de muhafazakar iş adamlarının elindedir. Eğitimli işgücünün başka ülkelere göçü, ülke ekonomisinde, uzun vadede sorun oluşturmaktadır. 2014 yılında enflasyon %15, işsizlik %14 olarak gerçekleştirilmiştir.⁷³

İran yeryüzündeki en dağlık ülkelerden biri olup, çevresi çoğu yüksek dağlarla çevrilmiş büyük bir yayladır. İran'ın topraklarının yarısından fazlası kurak çöllerden oluşur. Bu zorlu coğrafi çevre, ülke genelinde siyasal yönetimi/kontrolü, toplumsal entegrasyonu, ekonomik ve altyapı yatırımlarını olumsuz etkilemektedir. Ama bununla birlikte İran'ın içinde bulunduğu coğrafi çevre zengin doğal kaynakları içermektedir. Devlet ve mevcut siyasal rejim, büyük ölçüde sahip olunan zengin petrol ve doğal gaz kaynaklarından güç almaktadır.⁷⁴

Bugün İran, dünyanın en büyük doğal gaz ve en büyük ikinci petrol üreticisidir. Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesinin, 484 milyar dolarlık gayri safi milli hasılası ile ikinci en büyük ekonomisidir. İran ekonomisinin en büyük gelir kaynağı hidrokarbon endüstrisidir. Bunun yanı sıra devletin ağırlıklı rolünün olduğu tarım, hizmetler, sanayi malları üretimi ve finans sektörleri de gelişmiştir.⁷⁵

Dünya ham petrol rezervlerinin %11.5'i İran'ındır. Suudi Arabistan ve Kanada'nın ardından 3. sırada yer almaktadır. İhracat gelirlerinin %80-90'ı petrolden sağlanmaktadır. Bu yapının kırılarak sanayi üretiminin çeşitlendirilmesi amacıyla petrol gelirlerinin bir kısmı petrokimya sektörünün gelişimi için kullanılmaktadır. Doğalgaz rezervleri açısından da Rusya'dan sonra ikinci sırada yer almaktadır. Doğal gaz yatakları işletmeye açılmaya başlanmıştır.⁷⁶

⁷³<http://www.mfa.gov.tr/iran-ekonomisi.tr.mfa> [Erişim Tarihi 24,03,2016]

⁷⁴ Nurhan Verda Özyer, "İran Ekonomisi ve Uluslararası Yaptırımlar", **Ortadoğu Analizi**, ed. Hasret Çomak ve Caner Sancaktar, İstanbul: Beta Basım, 2014, s. 292.

⁷⁵ Didem Özdemir Albayrak, "İran Ekonomisinin Tarihi Gelişimi ve Bugünkü Yapısı", **İran: Değişen İç Dinamikler ve Türkiye-İran İlişkileri**, Ed. Soyalp Tamçelik, Ankara: Gazi Yayınevi, 2014, s. 132.

⁷⁶ <http://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/İran> [Erişim Tarihi 24,03,2016]

İran iklim ve toprak çeşitliliği açısından verimli bir ülkedir. İran Tarım Bakanlığı verilerine göre gıda ihtiyacının %80'i ülke içerisinde üretilebilmektedir. İşgücünün yaklaşık dörtte biri bu sektörde istihdam edilmektedir.⁷⁷

Madenler bakımından zengin bir ülkedir. Fakat önemli rezervlerin varlığına karşılık, dünya maden üretimindeki yeri % 1,5'in altındadır. Ortadoğu'nun en büyük çelik sektörüne ve dünyanın en büyük ikinci bakır rezervine sahiptir. Bu sektörde yabancı firmalar faaliyet göstermektedir. Hidrokarbon ihracatın temel gelir kaynağıdır ve tarım sektöründen sonra en fazla istihdam burada sağlanmaktadır.⁷⁸

İran'ın ulaştırma ve haberleşme altyapısı, mevcut gereksinimi karşılayacak düzeydedir. Devlet son dönemde bu sektörde yatırımları teşvik etmeye başlamıştır. Elektrik üretiminde kendine kendine yeterliliğe sahiptir fakat üretim teçhizatı eskidir. Bu cihazların revizyonu için de yeterli teknolojiye sahip değildir.

İnşaat sektörü karlılığı sebebi ile çok hızlı bir büyüme göstermektedir. Yabancı yatırımcının bu alanda faaliyet göstermesine izin verilmemektedir. Turizm sektöründe gelişime çok açıktır. Fakat bu alanda potansiyelinin çok altında bir performans göstermektedir. Tekstil ve lüks tüketim malları cazip bir pazardır.

İran'a nükleer faaliyetlerinden dolayı Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin aldığı karar ile ekonomik yaptırımlar uygulanmaktadır. Bu yaptırımlar genellikle uluslararası faaliyette bulunan temsilciliklerine ve İran ile iş yapan şirketlere finansman sağlayan kurumlara yöneliktir.⁷⁹

Türkiye, Orta Asya ülkelerine yaptığı ticarete İran'ı bir geçiş ülkesi olarak kullanmaktadır. İran da Türkiye'yi Avrupa ülkelerine yaptığı ticarete bir geçiş ülkesi olarak kullanmaktadır. Ticaret yolları açısından iki ülkenin birbirine karşılıklı bağımlıdır.

---

⁷⁷ <http://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/İran> [Erişim Tarihi 24,03,2016]

⁷⁸ <http://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/İran> [Erişim Tarihi 24,03,2016]

⁷⁹ <http://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/İran> [Erişim Tarihi 24,03,2016]

3.4. 2006-2015 Dönemi İran ve Türkiye Ekonomi İlişkileri

2002 yılında Türkiye-İran doğalgaz boru hattının açılması ile İran, Türkiye'nin Ortadoğu'da en çok dış ticaret yaptığı ülke konumuna yükselmiştir.

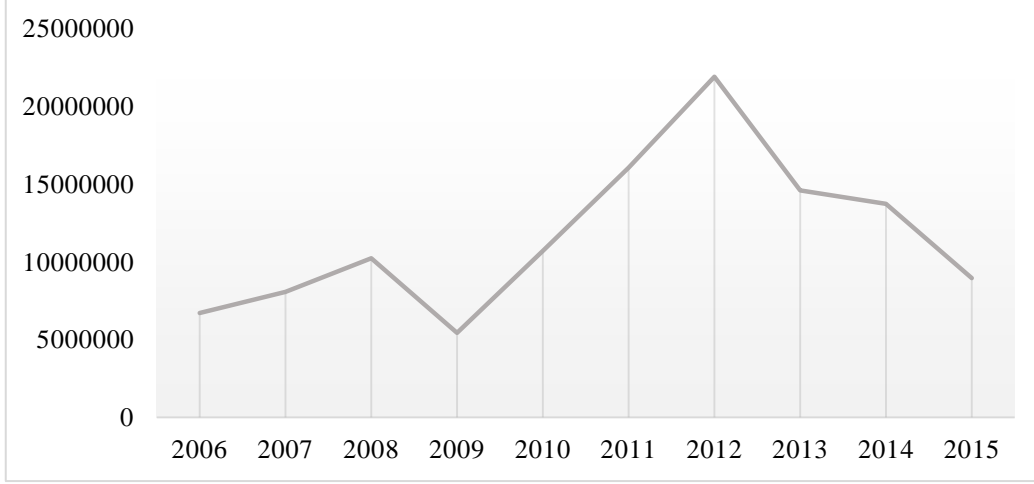
Türkiye ve İran ekonomilerini geliştirmekte olan ülkeler kategorisi altına yerleştirebiliriz. Üretim konusundaki eksiklikler, bilim ve teknoloji alanındaki yetersizlikler bunun en önemli sebebidir. İran doğal kaynaklar açısından çok zengin olsada bu kaynakları teknoloji, altyapı ve nitelikli eleman eksikliği sebebi ile iyi yönetememektedir. Türkiye ise enerjide dışa bağımlı olduğu gibi teknoloji ve bilgi alanında da geri kalmıştır.

Tablo 3. Türkiye-İran Dış Ticareti

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Hacmi	Dış Ticaret Dengesi
2006	1 066 902	5 626 610	6 693 512	- 4 559 709
2007	1 441 190	6 615 394	8 056 584	- 5 174 204
2008	2 029 760	8 199 689	10 229 449	- 6 169 929
2009	2 024 546	3 405 986	5 430 532	- 1 381 439
2010	3 044 177	7 645 008	10 689 185	- 4 600 831
2011	3 589 635	12 461 532	16 051 167	- 8 871 898
2012	9 921 602	11 964 779	21 886 381	- 2 043 176
2013	4 192 511	10 383 217	14 575 728	- 6 190 705
2014	3 886 190	9 833 290	13 719 480	- 5 947 099
2015	3 292 154	5 657 068	8 949 222	- 2 364 914

Kaynak: TÜİK

Tablo.3'de 2006 - 2015 yılları arasında yapılan dış ticaret oranları gösterilmektedir. Dış ticaret dengesine bakıldığında Türkiye'nin ithalatçı rolünde İran'ın ise ihracatçı rolünde daha çok yer aldığı gözükmektedir.

Şekil 2. Türkiye-İran Dış Ticaret Hacmi

Kaynak: TÜİK

Türkiye-İran Dış Ticaret Hacmi tablosundan elde edilen veriler dalgalı bir çizgi çizmektedir. Son dönemlerde de bu çizginin düşüşe geçtiği ve giderek azaldığı görülmektedir. Fakat yine de dış ticaret alanında birbirlerinin en iyi partnerleri olduğu söylenebilmektedir.

Tablo 4. Türkiye-Ortadoğu/Türkiye-İran Yüzdesi

Yıllar	Türkiye-Ortadoğu	Türkiye-İran	Yüzde
2006	19 956 613	6 693 512	34%
2007	25 230 082	8 056 584	32%
2008	38 575 559	10 229 449	27%
2009	26 326 793	5 430 532	21%
2010	36 305 701	10 689 185	29%
2011	48 374 185	16 051 167	33%
2012	63 861 161	21 886 381	34%
2013	57 788 711	14 575 728	25%
2014	55 864 135	13 719 480	25%
2015	44 663 605	8 949 222	20%

Kaynak: TÜİK

Tablo.4’de Türkiye’nin Ortadoğu da yaptığı toplam dış ticaret içerisinde İran’ın payı gösterilmektedir. Son on yıllık veriler baz alınarak yapılan incelemede Türkiye’nin bölgesel dış ticareti içerisinde İran’ın payının genel ortalaması %28’dir.

İki ülke arasındaki ticaret hacmi çok büyüktür. Son verilere göre; Türkiye, İran’ın en fazla ihracat ve ithalat yaptığı 3. ülkedir. İki ülkenin de ihracat ve ithalat alanlarında birbirlerine olan bağımlılıkları sıralama yönünden de önem teşkil etmektedir.

Belirtildiği üzere, ikili ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi için her iki tarafta da gerekli irade ve uygun ortam sağlanmış bulunmaktadır. Diğer taraftan, iki ülkenin bazı ortak değerlere ve kültürel benzerliklere ve ortak sınıra sahip olması, İran’da çok sayıda Türkçe konuşan insanın bulunması gibi nedenlerle ticari ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi açısından büyük bir avantaj mevcut bulunmaktadır. Bu avantajın iyi değerlendirilmesi her iki ülke menfaatleri açısından büyük önem taşımaktadır.⁸⁰

Benzer şekilde enerji güvenliği, üretici ülkeler tarafından, çıkarlarını enerji ithal eden ülkelere kabul ettirmede pazarlık aracı ya da tehdit aracı olabilir. Örneğin, Türkiye’nin İran’a doğalgaz olarak bağımlılığı bazı durumlarda Türkiye açısından tehdit olurken bazı durumlarda da kazanım olabilmektedir. Zira Türkiye her iki devletle olan ticaretinde zaman zaman doğalgaz fiyatında indirim talep ederek daha ucuza gaz temin edebilmektedir.⁸¹

Sektörel dağılımı incelediğimizde, İran’ın ihracatında petrol ve petrol ürünleri en çok göze çarpan alanlardır. Arkasından doğalgaz gelmektedir. İthalatında ise demir, çelik, inşaat malzemeleri ve sert kabuklu meyveler bulunmaktadır. Enerji açısından İran daha avantajlı gözükmektedir. Türkiye bu alanda ihracatını paylaşmamıştır. Aynı zaman da dışa bağımlıdır. Fakat İran da ithalatını çok fazla paylaşmamıştır. Bunun yanında ihracatındaki en önemli kalem petrol ve türevlerinden oluşmaktadır. Ortadoğu’daki ülkelerin en çok kullandığı ithalat ürünü petrol ve türevleri olduğundan bu bölgede petrol sektörünün ihracatının yapılması zordur. Bu durumda İran’ın ithalat bakımından

---

⁸⁰ Arzu Celalifer Ekinci, “Türk Dış politikası Bağlamında Türkiye-İran İlişkilerinin Önemi”, **Türk Dış Politikası**, Ed. Sedat Laçiner, Hacali Necefoğlu ve Hasan Selim Özertem, Ankara: Uşak Yayınları, 2009, s. 242.

⁸¹ Mesut Şöhret, “Enerji Güvenliği’nin Ekonomi Politikası ve Uluslararası Çatışmalara Etkisi”, **Bilge Adamlar Stratejik Araştırma Merkezi Tebliği**, 2014, s. 537-538.

Türkiye'ye bağımlılığı olduğunu göstermektedir. Bu yüzden aslında birbirlerini dengelemektedirler.

Dünyadaki petrol - doğalgazın eşit dağılmamış olması nedeniyle gelişmemiş ve bol petrol-doğal gazı olan ülkelerden petrol-doğal gazı olmayan veya az olan, gelişmiş ve çok tüketen ülkelere bu kaynakların taşınması gerekmektedir. Alternatifi geliştirilememiş ve tükenmeyeceği belirlenmiş olan bu enerji kaynaklarının, alıcıları ile satıcıları arasındaki en önemli konu petrol ve doğal gaz fiyatları ile bu kaynakların kesilmeden sağlanması için enerji güvenliğidir. Zengin ve teknolojik olarak güçlü petrol ve doğal gaz alıcıları, bu kaynaklara ucuza ve kesintisiz sahip olmak için siyasi ve ekonomik güçlerini kullanırken, satıcılar ise kartel oluşturarak yüksek fiyattan satmaya, herhangi bir siyasi ve uluslararası itilafta petrol ve doğal gazı bir silah olarak kullanmaya çalışmaktadır. Bu ikilem çıkarlar çatışmasına neden olmaktadır.⁸²

Bu veriler ışığında petrol ve doğal gaz yataklarına komşu olan Türkiye'nin stratejik ortaklığı bu kaynaklar üzerinde hakimiyet kurmak isteyen ülkeler için hayattır. Türkiye ortaklıklarını, coğrafi yakınlık ve serbest ticaret anlaşmasından karşılıklı boru hatları varlığı, karşılıklı enerji sektör yatırımları, güvenlik taahhüdünün tutulması ve her türlü durumda sürececek güvenilir enerji sağlama ilişkilerine göre belirlenmelidir. İlave olarak Türkiye bu bölgelerde stratejik birliktelikler yanında, yüksek ekonomik değere sahip enerji hizmet sektöründe bilimsel, kurumsal ve ticari olarak da etkinlik göstermek için uğraş vermelidir.⁸³

Sektörel dağılım kadar sınır komşusu olunması da ticarete birbirlerine bağımlı olmalarını etkilemektedir. İran'ın Batı'ya yaptığı dış ticarete Türkiye en iyi alternatifi sunan yoldur. Ayrıca Türkiye'nin İran'dan yaptığı ithalat gibi İran'da Türkiye'den çok yüksek tutarlarda ithalat yapmaktadır. İran'ın, Türkiye gibi belirli bir alanda bağımlılığı bulunmamaktadır. Yine de dış ticaretin en fazla yapıldığı üç ülke içerisinde Türkiye girmiştir. Özellikle tekstil ve turizmin yanında inşaat mazemeleri, metaller, mobilya, tütün, ilaç gibi farklı sektörlerin enel toplamından oluşmaktadır. Bu parçalanmış sektörler bir araya toplandığından İran'ın dış ticaretinde önemli bir yer tutmaktadır.

---

⁸²Şener Üşümezsoy ve Şamil Şen, *Petrol Düzeni ve Körfez Savaşları*, 1. b., İstanbul: İnkilap Kitabevi, 2003 s. 117.

⁸³S. 117.

Tüm bunlar karşılıklı bağımlılıklarını arttırmakta, doğru orantılı olarak iki ülkenin birbirlerine ekonomik alanda güçlerini arttırmasını sağlamaktadır.

4. TÜRKİYE’NİN İSRAİL VE İRAN İLE SİYASİ İLİŞKİLERİ

Dış Politika Analizi (DPA) çalışmaları, bir devletin başka bir devlete ya da genel olarak uluslararası ortama karşı izlediği politikaları inceleyen bir disiplin olarak adlandırılır. Bu türden tanımlar, DPA çalışmalarında temel çözümlene birimi olarak devleti ele alırken; alanın ilgi odağını, devletlerin başka devletlerle ilişkileri üzerine yöneltir.⁸⁴

Devletlerin dış politika tercihlerini etkileyen çok fazla faktör bulunmaktadır. Bu faktörler içerisinde bazen tercihler de yapılabilmektedir. Bir faktör ağırlık kazanırken diğer faktörden vazgeçilebilmektedir. Bu tercihlerin belirlenmesinde ülkelerin siyasi yapıları ve konjonktürel durum önemli parametrelerdir.

4.1. İsrail Siyasi Yapısı

İsrail devleti yasama-yürütme-yargı dallarından oluşan bir parlamenter demokrasidir. Cumhurbaşkanlığı, Knesset (parlamento), hükümet (bakanlar kurulu) ve yargı onun kurumlarıdır. Sistem güçler ayrılığı ilkesine dayanır. Yürütme organı (hükümet) yasama organının (Knesset) güvenine bağlıdır ve yargının bağımsızlığı kanunla teminat altına alınmıştır.⁸⁵

Yazılı bir anayasa olmadığından yönetsel çerçeveyi yasalar, idari kararlar ve parlamento uygulamaları belirler. Yasama organı dört yıllık bir dönem için halk tarafından seçilen 120 üyeli Knesset’tir. Asıl görevi devleti teslim etmek olan ve yalnızca sembolik yetkiler taşıyan cumhurbaşkanı Knesset üyelerince seçilir ve beş yıllık görev süresi bir dönem daha uzatılabilir. Başbakanı cumhurbaşkanı atar. Genellikle Knesset’te en çok sandalyeye sahip partiye bağlı olan başbakanın kurduğu hükümette Knesset dışında üyelerde yer alabilir. Knesset tarafından atanan ve yalnızca meclise karşı sorumlu olan devlet denetçisi, hükümetin her tür etkinliğini denetlemekle görevlidir.⁸⁶

---

⁸⁴Özcan Gencer, “Dış Politika Analizi”, **Küresel Siyasete Giriş Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler**, Ed: Evren Balta, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s. 323.

⁸⁵Ruth Ben-Haim, “İsrail Hakkında Gerçekler”, **İsrail Enformasyon Merkezi**, Kudüs, İsrail, 2008, s. 74.

⁸⁶Türkiye - İsrail ilişkilerinin Dünü Bugünü Yarını, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, (Nisan 1997), s. 42.

İsrail’de en yüksek yargı organı, üyeleri cumhurbaşkanınca atanan Yüksek Mahkeme’dir. Evlenme ve boşanma işlerine dinsel mahkemeler bakar. Soykırım suçu ve Nazi döneminde işlenmiş suçlar dışında ölüm cezası verilmez. Bütün yargıçlar cumhurbaşkanınca atanır ve ömür boyu görevde kalır.⁸⁷

İsrail siyaseti Ortadoğu’da tek Yahudi devlet olması, Filistin politikaları ve ABD ile işbirliği sebebiyle yalnızlık göstermektedir. Fakat bölgedeki güç mücadelesinde önemli aktörlerden biridir. Bunun en önemli sebepleri güçlü ekonomisi, ABD ile ilişkileri ve gösterdiği tavizsiz dış politikadır.

4.2. 2006-2015 Dönemi Türkiye-İsrail Siyasi İlişkileri

Türkiye İsrail ilişkilerinin geçmişi uzun bir döneme dayanmaktadır. Bu geçmişe kısa bir bakış açısı ile baktığımızda Türkiye’nin Ortadoğu’ya başını çevirmesi ve özellikle dış politikada sıfır sorun politikasını belirlemesi ile ılımlı bir seyir izlediği fakat Filistin üzerinden tekrar gerilime girdiği yönündedir. İlimli bir seyir izlemesinde aşağıdaki ekonomi formunda belirtilen görüşler etkin rol oynamaktadır.

İlişkilerin bu derece gelişmesinin Türkiye açısından nedeninin Türkiye’deki siyasi ve askeri elitin Ortadoğu’ya ilişkin yeni güvenlik stratejisi geliştirmesi olarak belirtildi. Bu görüşe göre Türkiye Ortadoğu’da ve başka bölgelerde kendisini soğuk savaş sonrasında belirsizlik ve güvensizlik ortamı içerisinde buldu. Ortadoğu özelinde ise Türkiye, İran ve Suriye ile olan ilişkilerinde daha fazla sorun yaşamaya başladı. Böylece Ortadoğu, Türkiye’nin dış politikasında bir öncelik haline geldi. Türkiye, Ortadoğu’daki bu güvensizlik ortamında yalnız kalmaktan endişe etmiş ve İsrail ile ilgili ilişkileri geliştirme yoluna gitmiştir. Elbette bu ilişkilerin geliştirilmesinde iki taraf da çıkar görüyor. Çünkü gerek Türkiye, gerek İsrail bölgede düşmanlar denizi arasında birer ada olma özelliğine sahipler. Fakat bu ilişkilerde belli sınırlılıklar sözkonusu. Örneğin; İsrail açısından, İsrail Türkiye’nin Yunan sorunu, Kürt sorunu gibi sorunlarına taraf olmak istememekte. Ayrıca her iki taraf içinde Türkiye-İsrail ilişkileri, Suriye ile ilişkilerini tamamen kesme noktasına gelmemeli. Çünkü her iki tarafta Ortadoğu’da Suriye’siz bir barışın mümkün olmadığını biliyor. İsrail’deki son hükümet değişikliğinden sonra bu daha da önem kazandı. İsrail’in Arap ülkelerinin kesinlikle bilmelerini istediği bir şey

---

⁸⁷Harp Akademileri, **a.g.e.**, s. 43.

var: Türkiye-İsrail ilişkilerini, Arap ülkeleriyle olan ilişkilerine bir alternatif olarak görmedikleri ve bu ilişkilerin İsrail-Suriye barışını engellemeyeceğinin bilinmesi.⁸⁸

Türkiye-İsrail siyasi ilişkileri, dış politika söylemleri çerçevesinde, son on yıl baz alınarak incelenecektir. Özellikle siyasi sorunlara dikkat çekilecektir. Siyasi sorunlardan kastedilen dış politika da yaşanan çatışmalardır.

2006 yılında Filistin ile kurulan yakın ilişki, İsrail tarafından, Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Ra'anan Gissin'in "Biz Abdullah Öcalan ile görüşseydik ne hissederdiniz?" sözleriyle dile getirilmiştir. İsrail'in rahatsızlığını ifade ederken ki üslubunun empati yapın şeklinde olması nadir kullanılan bir argümandır. Devam eden yıl içersinde daha ılımlı bir siyasi çizgi görülmektedir.

2008 yılı gerilimlerin başladığı dönemdir. Filistin ve İsrail arasında yaşanan çatışma bu gerilimin çerçevesini oluşturmaktadır. Asıl sebebi ise Filistin ile dini ve tarihi bağlarımızın da etkisini gözardı etmemek koşulu ile Ortadoğu'da ki güç mücadelesidir. Türkiye bu güç mücadelesini Filistin üzerinden yapmaktadır.

22 Aralık 2008'de İsrail Başbakanı Ehud Olmert Türkiye ziyaretinde bulunmuştur. Medya Olmert'in Erdoğan'ın Suriye ile yapılacak görüşmeler hakkında toplanmak için geldiğini yazmıştır. Bu görüşmelerin akabinde Dökme Kurşun Operasyonu yaşanmıştır. Operasyon sonrasında siyasi ilişkiler ters yönlü bir seyir izlemiştir.

Söz konusu operasyon başlayana kadar ilişkilerin kötüleşeceğine dair hiçbir emare görünürde yoktu. Bilakis, Türkiye'nin girişimiyle başlatılan doğrudan olmayan İsrail-Suriye gelişmeleri basına da yansdığı kadarıyla çok olumlu olarak ilerlemekteydi. Yüzyüze görüşmeyen İsrail ve Suriye temsilcileri arasında haber trafiğini Türk diplomatları üstlenmişlerdi ve iki tarafında güvendiği bir ülke olarak Türkiye görüşmelere ev sahipliği yapmaktaydı. 2008 Aralık'ta görüşmelerde sonuç alıcı bir noktaya varıldığının göstergesi olan bir gelişme yaşandı ve İsrail Başbakanı Ehud Olmert bizzat Ankara'ya gelerek İsrail delegasyonuna başkanlık etti. Gecenin geç saatlerine kadar süren müzakereler sırasında Başbakan Erdoğan'ın defalarca Şam'la telefon görüşmesi yaptığı Türk ve İsrail basınına yansdı. Ertesi sabah Başbakan Olmer Ankara'dan ayrılırken Türk tarafı bir mutabakat metni üzerine anlaşıldığı ve anlaşmanın

---

⁸⁸Fredrich Ebert Stiftung, "Türkiye-İsrail Yanlaşması: Nedenler, Parametreler ve Gelecek İçin Perspektifle", **Ekonomi Formu**, FES, İstanbul, Basın Çözüm Reklam, Aralık 1999, s. 37.

imzalanmasının birkaç küçük detayın hallinden sonra hemen gerçekleşebileceği izlenimiydi. Gerçekten de Başbakan Erdoğan İsrail-Suriye barışına ev sahipliği etmeyi, Türkiye'nin "yumuşak güç" kullanarak bölgede ne kadar etkili olabileceğini ispat edebilecek ve bölgede Türkiye'nin etkisini daha da arttıracak bir girişim olarak görmekteydi. Bu çapta başarının Ankara'nın dış politikasını gerek Washington'a ve gerekse AB başkentlerinde ilgi merkezi haline getireceği kuşkusuzdu.

Beklentiler bu denli yüksek tutulduğu için müzakere süreci başarısızlıkla sonuçlandığında Türk tarafında büyük bir hayal kırıklığı yaşanacaktı. Ancak beklenmeyen durum, Ankara'daki hissiyatın hayal kırıklığı boyutunu aşarak hiddete dönüşmesi ve Türk-İsrail ilişkilerinde büyük bir çatlağa yol açmasıydı. Bu hiddetin sebebinin Başbakan Erdoğan müteaddit defalar açıklayacak, Türkiye'nin arabuluculuğa soyunduğu bir dönemde İsrail'in bir yandan Ankara'da müzakereler yürütüp diğer yandan ise Hamas'a saldırması ve müzakere ortamını ortadan kaldırmasını işaret edecekti. Ayrıca, Başbakan Erdoğan Gazze'ye yapılan saldırının daha bir kaç gün önce Ankara'da görüşmüş olduğu Başbakan Olmert tarafından kendisine haber verilmemiş olmasını şahsına yapılmış bir hakaret olarak kabul ediyordu.

İki ay kadar süren ve çoğu silahsız siviller olmak üzere iki bine yakın Filistinlinin öldürüldüğü Dökme Kurşun Operasyonu'na Türkiye'nin tepkisi çok sert oldu. Başbakan Erdoğan, Dışişleri Ali Babacan, Meclis Başkanı Köksal toptan, muhalefet lideri Deniz Baykal ve Devlet Bahçeli operasyonu çok sert bir dille kınadılar ve derhal sonlandırılmasını istediler. Başbakan Erdoğan yaklaşmakta olan yerel seçimler öncesinde partisinin belediye başkan adaylarına yaptığı çok önemli bir konuşmada önce dünya medyasını İsrail'in kontrolünde olmakla ve bu sebeple Gazze'deki kıyıya yeterince yer vermemekle suçladı. BM'nin Arap-İsrail anlaşmazlığının çözümüyle ilgili pek çok kararını tanımayan İsrail'in nasıl olup da hala bu uluslararası kurumdaki koltuğunu koruyabildiğini sorgulayan Erdoğan, konuşmasının kalan kısmında İsrail hükümetini muhatap almayarak doğrudan İsrail halkına hitap etti ve onlara Tevrat'ın On Emri'nden altıncısı olan "Öldürmeyeceksin!" emrini hem İngilizce ("Thou shall not kill!") hem de İbranice ("Lo tirtsach!") okuyarak hatırlattı. Bu hitabın İsrail'de ve dünya kamuoyunda beklenen etkiyi yarattığını söyleyemesek de bir Türk siyasetçinin İbranice konuşarak İsrail halkına seslenmesinin bir ilk olduğunu not etmeliyiz. Başbakan Erdoğan aynı sözleri 2009 Ocak ayı sonunda Davos'da aynı panelde yer aldığı İsrail

Cumhurbaşkanı Şimon Peres'in de yüzüne söyleyecek, "Siz öldürmeyi iyi bilirsiniz!" dedikten sonra paneli terk edecektir.⁸⁹

2009 yılı siyasi gerilim Davos olayı ile yükselmiştir. Bu olaylarda ileri sürülen iddia, Türk yöneticilerin kendi tabanlarına ve halklarına mesaj verme ve onların duygularını okşama uğruna Batıya meydan okumaya kalktıklarıdır.⁹⁰

İsrail Kara Kuvvetleri Komutanı Başbakan Erdoğan'ın Gazze'deki tepkisine karşılık söylediği "Erdoğan önce aynaya baksın" sözleri için Türkiye İsrail'e nota vermiştir. TRT'de yayınlanan Ayrılık dizisinde İsrail düşmanlığı yapıldığı gerekçesiyle İsrail Türkiye'ye nota vermiştir. Dışişleri Bakanlığı'na çağrılan Türk Büyükelçisi ile İsrail Dışişleri Bakan Yardımcısı arasında yaşanan ve daha sonra "alçak koltuk krizi" diye adlandırılacak diyalog yaşanmıştır.

2010 yılı Mavi Marmara olayı siyasi gerilimin doruk noktası olmuştur. Bu olay diğer devletlerinde gündeminde yer bulacak ve Türkiye-İsrail ilişkilerini ciddi bir çıkmaza sokacaktır.

Bunalımın ilk kez İsrail'in doğrudan Türkiye yurttaşlarına yönelik bir girişimi yüzünden baş göstermesi olgusuyla ilgilidir. İsrail ordusunun çoğunluğu Türkiye yurttaşı olan sivilleri ateşli silahlar kullanarak öldürmesi iki ülke ilişkilerinin geçmişi bir yana, Türkiye'nin tüm Cumhuriyet tarihi boyunca herhangi bir ülke ile ilişkilerde yaşanmamış bir sorunla karşı karşıya olduğumuzu göstermektedir. Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, İslam Konferansı Örgütü Yürütme Kurulu'ndaki konuşmasında saldırıyı "bizim 11 Eylülümüz olmuştur" ifadesiyle kınarken bu noktaya dikkat çekmiştir: "İsrail'in gemilere saldırısında Türkiye Cumhuriyeti'nin vatandaşları tarihinde ilk kez başka bir ülkenin askerleri tarafından öldürüldü. İsrail'in eylemi eşkıyalık, korsanlık, taammüden cinayet ve adam kaçırma gibi suçların hepsini içermektedir. Bu devlet terördür. Bu tek olay bölgenin tarihinde bir dönüm noktasıdır. Bu bizim 11 Eylülümüz olmuştur ki bu bizim bölgesel ve küresel bakışımıza derin tesiri olacaktır ve hiçbir şey eskisi gibi olmayacak anlamına gelmektedir." demiştir.⁹¹

⁸⁹İlker Aytürk, "Türkiye - İsrail İlişkileri", **XXI. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi**, der. Faruk Sönmezoglu, Nurcan Özgür Baklacioğlu ve Özlem Terzi, İstanbul: Der Yayınları, 2012, s. 623-624.

⁹⁰Nasih Uslu, "Türkiye'nin Yeni Ortadoğu Yaklaşımı", **Bilig Dergisi**, S. 52, (2010), s. 153.

⁹¹GENCER, Özcan. "Aynalar Galerisi: Türkiye İsrail İlişkilerinde Yansımalar, Yanılsamalar ve Gerçekler". **Ortadoğu Analiz Dergisi**, S. 18. s. 37

Olayın hemen ertesinde Türkiye, zaten “alça koltuk krizi” nedeniyle Ankara’da bulunan Büyükelçi Çelikkol’un Tel Aviv’e dönmeceğini açıklamıştır. BM Güvenlik Konsey’ini acilen toplantıya çağıran Dışişleri Bakanı Davutoğlu burada yaptığı konuşmada İsrail’in müdahalesini korsanlık olarak nitelemiş ve bu ülke ile ilişkilerin dört şart yerine getirilmeden kesinlikle normalleşmeyeceğini ifade etmiştir. Bu dört şart sırası ile şunlardır:

1. İsrail Mavi Marmara’ya düzenlediği kanlı müdahale için resmen özür dilemelidir.
2. Olayda öldürülen ve yaralananların ailelerine uygun bulunacak bir tazminat ödenmelidir.
3. İsrail, olayı araştırarak uluslararası bir komisyonun yetkilerini kabul etmelidir.
4. Gazze Şeridi’ne uygulanan abluka sona erdirilmelidir.⁹²

Bununla birlikte, İsrail’e yönelik Türk dış politikasındaki esaslı değişiklik 2010 Şubat ayından itibaren İsrail’de de algılanmış ve İsraili yetkililerin açıklamalarının tonu değişmiştir. Şubat 2009’da yaptığı bir konuşmada Başbakan Olmert operasyon öncesi Türkiye’yi neden bilgilendirmediği konusundaki eleştiriyi cevaplamış, “yakın dostlarım” olarak adlandırdığı George W. Bush, Gordon Brown, Nicolaz Sarkozy ve Angela Merkel’a bile haber vermediği bir ulusal güvenlik sırrını niçin Başbakan Erdoğan’la paylaşması gerektiğini anlamadığını söylemiştir. İsrail Dışişleri Bakanı Tzipi Livni ise Türkiye’ye verdikleri önemi vurgulamakla birlikte, İsrail’in Türkiye’den saygı görmeyi beklediğini ifade edecektir. Diğer yandan İsrail Cumhurbaşkanlığı yetkilileri iki defa üst üste açıklama yaparak, Peres’in Davos’ta yaşanan olayın ardından Erdoğan’dan özür dilediğine dair Türk yetkililerin yaptığı açıklamaları yalanlayacak, Peres’in Erdoğan’ı arayarak yaşananlardan dolayı üzülüğünü söylediğini ancak bir özrün kesinlikle söz konusu olmadığını belirtecektir.⁹³

İsrail’den beklenen özür ve yaptırımlara rağmen tavrı oldukça keskindir.

İsrail Dışişleri Bakanı Avigdor Lieberman’ın “Askerlerimize el kaldıran herkes, yasaların gerektirdiği şekilde cezalandırılacak” sözleri bu tavrın göstergesidir.

Bir diğer nokta ise İsrail’in Türkiye’ye karşı takınacağı tutumun diğer bölge ülkeleri nezdinde bir örnek oluşturacağına inanılmasıdır. Türkiye’nin taleplerini koşulsuz yerine

---

⁹² Aytürk, **a.g.e.**, s. 631-632

⁹³ Aytürk, **a.g.e.**, s. 625-626.

getirmek, İsrail'in 'taviz vermez', 'yenilmez' ve 'uluslararası hukukun üstünde' olduğuna dair inancının ve imajının aşınmasına neden olabilir.⁹⁴

BM bünyesinde faaliyet gösterecek olan ve Mavi Marmara saldırısını uluslararası hukuk açısından inceleyip BM'yi bilgilendirmeyi amaçlayan bir komisyon kurulmuştur. Komisyon yaklaşık bir ay sonra İsrail'in Mavi Marmara saldırısı ile ilgili raporunu yayınlamıştır. Raporda İsrail suçlu bulundu, uluslararası hukuku ihlal ettiği ifade edilmiştir.

2011 yılında Mavi Marmara olayının etkileri sürerken Kıbrıs olayı yeni bir boyut kazandırmıştır. İsrail'in Güney Kıbrıs ile doğalgaz ve askeri alandaki işbirliği Türkiye açısından tehdit olarak algılanmıştır. Bunun üzerine Türkiye, Doğu Akdeniz bölgesinde deniz güvenliğinin ve trafiğinin sağlanmasında daha etkin bir rol oynamak istediğini açıklamıştır. Bu durumun Türkiye için taşıdığı risklerden biri hegemonya peşinde koşuyor algısının güçlenmesi ve bunun bölgedeki güçlü aktörlerin tepkisini çekmesidir. Devam eden yıl içerisinde ise Kıbrıs ve Filistin sorunları hala devam etmiştir.

2015 yılında İsrail Savunma Bakanı Moşe Yalon, Türkiye'nin İsrail'e yönelik teröre ev sahipliği yaptığını söylemiştir. Dış İlişkiler ve Savunma Komitesi'nde konuşan Moşe Yalon, "Dışarıdaki İslamcı gruplardan ve özellikle de Hamas'tan bölgeyi yangın yerine çevirme baskısı var, Türkiye ve Gazze'den yönetilip yönlendirilen terör hücreleriyle baş etmek için çaba harcıyoruz" demiştir. Suriye saldırıları ile ilgili de "Suriye'deki belli aktörlere karşı kırmızı çizgilerimiz var" ifadesinde bulunmuştur. Yaşananların arkasından yılın sonlarına doğru Türkiye ve İsrail ilişkilerinin normalleştirilmesi için İsviçre'de bir araya gelinerek bir yol haritası belirlenmiştir.

Bölgenin iki önemli aktörü olan İsrail ve Türkiye'nin birbirine karşı tutumları, Ortadoğu'daki güç dengesinin belirleyici faktörlerindedir. Karşılıklı tutumları, toplumsal yapı ve dinamikler de etkilemektedir.

Bu toplumsal yapı ve dinamikler, İsrail Barış Sürecini kabul edilebilir adil bir çerçevede sonuçlandırmak yerine güç kullanımına dayalı politikaları sürdürmesine imkan vermektedir. Ariel Şaron'un Filistinlilere yönelik yoğun askeri operasyonlarıyla

---

⁹⁴Tarık Oğuzlu, "Denge Politikası ve Riskleri Türkiye-İsrail İlişkilerinde Kriz ve "Güçler Dengesi" Politikaları", **Ortadoğu Analiz Dergisi**, S. 33, (2011), s. 30-37.

Bariş Sürecini sekteye uğratmasına rağmen seçimleri tekrar kazanmasının ardında, İsrail’de söz konusu politikalara destek vermeye meyilli önemli bir toplumsal tabanın varoluşu yatmaktadır. Bu çerçevede, göçmen topluluklardan bir İsrail milletinin inşa edilmesi süreci içerisinde “güvenlik devleti” anlayışının yerini almak, bugünkü dış politika tercihlerinin toplumsal destek potansiyelini anlamlandırmak açısından yararlı olacaktır.⁹⁵

Son olarak Türkiye’yi İsrail için özel kılan faktörler arasında Türkiye’nin 2000’li yıllarda Orta Doğu’da artan ağırlığını ve İsrail’li karar alıcıların bu etkinliğin İsrail’in bölgedeki geleneksel hasımlarını dengelemek için kullanabilceğine inanmalarını sayabiliriz.⁹⁶

4.3 İran Siyasi Yapısı

Resmi adı İran İslam Cumhuriyeti olan İran’ın yerel adı ise, Cumhuri-ye İslami-ye İran’dır. Teokratik cumhuriyet rejimi ile yönetilen ülke, yirmisekiz idari bölüme ayrılmıştır. 2-3 Aralık 1979 tarihli anayasa, 1989’da revize edilmiştir.⁹⁷

İran, İslam Cumhuriyeti ile yönetilen ilk ve tek ülkedir. Şii İslamiyet ülkenin resmi dinidir. İran BM, İslam Konferans Örgütü ve OPEC üyesidir.

Farsça, Türkçe, Kürtçe, Türkmençe, Arapça, İbraice, ermenice dillerinin konuşulması ve bazı dillerde birden fazla lehçenin yaygın olması da kimlikteki dağınıklığı ortaya koymaktadır.⁹⁸

İran Ortadoğu’da liderlik mücadelesi içerisindedir. Bu mücadeleyi genellikle dini argümanları kullanarak yapmaktadır. ABD ve Batı’ya karşı ise de yine aynı argümanları kullanarak radikal bir tutum izlemektedir.

---

⁹⁵Mehmet Akif Onur, “İsrail Dış Politikasının Tarihsel ve Toplumsal Temelleri Üzerine Bir İnceleme”, **Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi**, Y. 4, S. 14, (2008), s. 112-113.

⁹⁶Aytürk, **a.g.e.**, s. 621.

⁹⁷Tuba Türksavaş, “İran İç Dinamiklerinin Dış İlişkilerine Vuran Gölgesi”, **Kaosa doğru İran Güncel İran İncelemeleri**, ed. Metin Öztürk ve Yalçın Sarıkaya, Ankara:Fark Yayınları, 2006, s. 205.

⁹⁸Hüseyin Beşiriyye, “İran’da Siyasal İdeoloji ve Toplumsal Kimlik”, İran: Ulusal Kimlik İnşası, Ed. Hamid Ahmedi, Ter. Hakkı Uğur, İstanbul: Küre Yayınları, 2009, s. 78.

4.4. 2006-2015 Dönemi Türkiye-İran Siyasi İlişkileri

Sahip oldukları kaynaklar açısından bakıldığında iki ülkenin birbirleriyle başa çıkabilecek güçte oldukları görülmektedir. Geçmişte birbirlerinin varlığını kabul etmelerinin ve egemenlik alanlarının paylaşımının gerisindeki en önemli unsur aralarındaki askeri denge olmuştur. Birbirlerini kalıcı olarak alt etmeye muktedir olmadıkları bir ortamda Osmanlı Devleti ile Safevi Devleti arasındaki hakimiyet mücadelesi egemenlik alanlarını paylaşımına sonuçlanmıştır. 1623-1639 Savaşını sona erdiren ve halihazırda Türkiye-İran arasındaki sınırı belirleyen Kasr-ı Şirin Antlaşması bugüne değin korunmuş ve daha sonraki tarihlerde ortaya çıkan sınır sorunlarını çözümlenmek için temel teşkil etmiştir. Bugün de Türkiye ile İran'ın savaşma kapatısını gösteren ve etkileyen unsurlar açısından birbirleriyle boy ölçüşebilir güçte olduğu görülmektedir. Ayrıca iki ülke gerek sahip oldukları nüfus gerek insan kaynakları açısından birbirlerine yaklaşan değerlere sahiptir. Diplomatik ve ekonomik yönden bakıldığında ise, farklı üstünlük alanlarına sahip bu iki komşu devlet arasında belli bir dengenin varlığından söz edilebilir. İran Türkiye'nin yoksun olduğu petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahip bir ülke iken Türkiye İran'dan farklı olarak dünya pazarıyla ve küresel ekonomiyle bütünleşmiş bir ülke olarak karşımıza çıkmaktadır.⁹⁹

Birçok bilim insanı, Orta Doğu'daki asimetrik çatışmaları, modernleşmede yaşanan başarısızlıkların sonucu olarak görür. Orta Doğu'daki pek çok ülke bir miktar modernleşmiş fakat bu durum, kolaylıkla şiddete dönüşebilecek ekonomik, politik ve sosyal stres kaynağı olmuştur.¹⁰⁰

Bu durumun uzun vadeli çözümü, ekonomilerinin, çalışma hayatlarının, eğitimlerinin düzelmesini sağlayarak, küçük aileler ve temiz hükümetler kurmalarını sağlayarak bu ülkeleri modernleştirmektir. Bu konudaki engeller hiç de az değildir. Çoğu ekonomi devletçidir, serbest piyasa ekonomilerinin sağlayabileceği hızlı büyümeye engel olur. Basra körfezi etrafındaki petrol üreticisi ülkeler, petrol gelirlerine bağımlıdır, bu gelirin çoğunda uzun vadede büyüme için karşılıksız bir şekilde har vurup harman

⁹⁹S. Gülden Ayman, "Türkiye - İran İlişkilerinde Kimlik, Güvenlik, İşbirliği ve Rekabet", **XXI. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi, XXI. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi**, der. Faruk Sönmezoglu, Nurcan Özgür Baklacioğlu ve Özlem Terzi, İstanbul: Der Yayınları, 2012, s. 549-550.

¹⁰⁰Roskin G. Michael ve Berry O. Micholas, **Uluslararası İlişkiler UI'nin yeni Dünyası**, çev. Özlem Şimşek, 1. b., Ankara: Adres Yayınları, 2014, s. 318

savurmuşlardır. Petrol endüstrisinin çok az işçiye ihtiyaç duyulmasını bazı Arap entellektüelleri “petrolün laneti” olarak adlandırırlar, çünkü bu durum ekonomik büyümeyi çarpıtmış ve yöneticileri hesabı tutmayacak derecede zenginleştirmiştir. Ne var ki, en büyük sorun, modern hayatı reddeden kültürel ve dini tavırlardır. Bütün bu etmenler birleşip, Orta Doğu’yu, tüm dünyayı tehdit eden bir kaos bölgesine çevirmektedir.¹⁰¹

Bu bölgedeki yeni devletlerde, çoğu kez Atatürk, Rıza Şah, David Ben-Gurion, Habib Burgiba gibi bazı önemli tarihsel kişiliklerin öncülük ettiği elitler gelecekte maddi ve manevi açıdan ilerlemeye yönelik temel projelerini ortaya koyuyorlardı. Bu liderlerin paylaşır gibi görüldüğü özellik 20. yüzyıl sömürgeciliğine ve bağımlılığa gösterilen ortak tepkiydi. Bu da bağımsız ulus-devletlerin oluşturduğu daha geniş topluluk içinde kendilerine ve halklarına bir yer bulma arzusunu getiriyordu.¹⁰²

İran devrimi ile birlikte ortaya çıkan ideoloji farklılığı, iki ülkenin yeri geldiğinde birbirini antitez olarak algılamasına sebebiyet vermiştir. Meydana çıkan ideolojik çatışma zeminin de karşılıklı misillemelerle kriz noktasına kadar taşındığı dönemler olmuştur. Bir yandan Türkiye, İran’ı rejimi ihraç etme, Türkiye’deki köktenci grupları destekleme ve PKK’ya destek verme konusunda suçlarken diğer yandan İran da Türkiye’yi rejim muhaliflerini ülkesinde barındırmak ve İranlı kaçak suçlularla ilgili işbirliği yapmakla suçlamıştır. Bu sorunlar, karşılıklı iki ülke büyükelçilerinin geri çağırılmasına kadar varmıştır.¹⁰³

İran’ın, ulusal dış politikasına esas teşkil eden “Humeyni Devriminin İhracı” fikrinden hareket ederek, Türkiye’ye yönelik faaliyet gösteren illegal dinci ve bölücü örgütlere destek verdiği ve bu desteğin günümüzde iki ülke arasında ciddi sorunlara yol açtığı görülmektedir. İran, kendi dışındaki, Kürtçü unsurlara sağladığı destekle, Türkiye Cumhuriyeti Devleti’ne başkaldıran bölücü terör örgütü PKK’ya da cesaret vermekte ve bölgedeki Kürtçü hareketlerin canlanmasına neden olmaktadır. İran’ın Türkiye’deki aşırı dinci örgüt militanlarını ülkesinde eğittikten sonra Türkiye’ye göndererek bunlara her türlü destekte bulunması, aşırı dinci kesimlerin ülkemizde faaliyetlerini iyice

---

¹⁰¹Roskin G. Michael ve Berry O. Micholas, **a.g.e.**, s. 320

¹⁰²Roger Owen, “Ortadoğu Perspektifinde Modernleşme Projeleri”, **Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik**, ed. Sibel Bozdoğan ve Reşat Kasaba, çev. Nusrettin el Huseyni, Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014, s. 223.

¹⁰³Ekinci, **a.g.e.**, s. 233-234

canlandırmasına ve aralarında örgütlenmelerine yol açmıştır. Anayasal düzeni Şer'i kurallara dayandırmak amacını güden ve şiddeti araç olarak seçen illegal Hizbullah örgütü; İran güdümünde hareket etmekte ve Türkiye'de İran modeli bir rejimin yerleşmesini istemektedir.¹⁰⁴

İran ve Türkiye arasında rejim ve mezhep farklılıkları ve bölgesel hegemonya mücadelesinin yanında, İran'ın rejim ihraç politikaları, terör örgütü PKK'ya destek vermesi, Orta Doğu, Orta Asya ve Kafkaslar'da iki gücün farklı politikaları ve birbirlerini rakip olarak görmeleri, Türkiye'nin genellikle Batı yanlısı tutumu, İran'ın şeytan olarak nitelendiği ABD ve İsrail'le ilişkileri, İran'ın, Türkiye'nin İran'daki büyük Türk nüfus üzerinden İran'ın iç işlerine karışabileceği (ve hatta böleceği) endişesi, yine Güney Azerbaycan'ın kuzey ile birleşeceği (Türkiye'nin de desteği ile) gibi endişeleri iki komşuyu ortak dış politikalar yürütmekten ve karşılıklı güven esasına dayalı çeşitli alanlardaki işbirliğinden alıkoymaktadır.¹⁰⁵

Türk dış politikasında Ortadoğu bölgesinin ağırlığının artmasıyla birlikte Türkiye'nin İran'a benzer bazı özellikler kazanmaya başladığı da görülmektedir ki bu noktada iki ülkenin arasında bir rekabetin başladığını ileri sürmek de yanlış olmayacaktır. Türkiye Flistin sorununu bölgeye yönelik yaklaşımının merkezine yerleştirmiş, Gazze'ye yönelik saldırıları kınamış ve İsrail'e sert eleştiriler yöneltmiştir. Başbakan Erdoğan'ın Davos'ta toplanan Dünya Ekonomik Formu'nda İsrail'i barbarlıkla suçlaması ve Perez'e "siz öldürmeyi iyi bilirsiniz" demesi Müslüman kamuoylarının dikkatinin Türkiye üzerine toplanmasına neden olmuştur. Hamas'ın 2007 seçimlerinden galip gelmesi sonrası İsrail'in Gazze'de uygulamakta olduğu, ambargoyu delme gayretleri çerçevesinde yardım taşıyan Türkiye kökenli Mavi Marmara gemisine İsrail askerlerince yapılan saldırılar ise Türkiye-İsrail ilişkilerini temelinden sarsmıştır. Türk hükümeti ayrıca İsrail'in nükleer silahlarının varlığını sorgulayan ve İran'da hiçbir nükleer silah bulunmadığının adeta garantisini veren açıklamalarıyla başta İsrail'in politikalarına destek olan ABD olmak üzere Batılı müttefiklerinden ayrılmıştır.¹⁰⁶

---

¹⁰⁴Ali Tekin, "İran Dış Politikasında Terörizmin Yeri", **Avrasya Dosyası Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Merkezi**, Y. 2, s. 60.

¹⁰⁵Türksavaş, **a.g.e.**, s. 208-209.

¹⁰⁶S. Gülden Ayman, "Türkiye - İran İlişkilerinde Kimlik, Güvenlik, İşbirliği ve Rekabet", **XXI. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi, XXI. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi**, der. Faruk Sönmezoglu, Nurcan Özgür Baklacioğlu ve Özlem Terzi, İstanbul: Der Yayınları, 2012, s. 549.

Türkiye-İran siyasi ilişkileri, dış politika söylemleri çerçevesinde, son on yıl baz alınarak incelenecektir. Aynı şekilde siyasi sorunlar odak noktası olacaktır.

2006 yılında yaşanan uçak krizi ile İran hükümeti Türkiye'yi protesto etmiştir. Ardından Türkiye'den yanlış anlaşılardan kaynaklı özür diledikleri duyurulmuştur. Bu yıl içerisinde yaşanan büyük bir kriz olmadığı gibi sıcak ilişkilerinden de bahsedilememektedir.

2007 yılında yaşanan doğalgaz sorununda, kötü hava şartlarından dolayı İran kendi iç talebini karşılayamamıştır ve Türkiye'ye doğalgaz veremeyeceğini belirtmiştir. Sonrasında Parsiyan doğalgaz arıtma tesisinin tamamlanmasıyla, Türkiye'ye doğalgazın yeniden başlayacağını duyurmuştur. Doğalgaz'ın yeniden verilmesinin ardından ikinci bir sorun yaşanmış ve vananın tam olarak açılmadığı ortaya çıkmıştır. Medyada da bu olaya geniş bir yer verilmiştir.

2008 yılında gerçekleşen İran Cumhurbaşkanı Mahmut Ahmedinejad'ın Türkiye ziyareti ile ilişkiler sıcak bir diyalog kazanmaya başlamıştır. Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Hüseyin Kaşkavi basın toplantısında ziyarette ikili ilişkilerin gelişmesi yollarının araştırılmasının ön planda olacağını belirtilmiştir.

Ahmedinejad döneminin en önemli özelliği İran dış politikasının sertleşmesi olmuştur. Ahmedinejad yönetimindeki İran, kendini her zaman ABD ve onun bölgedeki en büyük müttefiki İsrail'in hedefi olarak görmekte, bunun sonucunda da yürütmüş olduğu kriz politikaları ile takınmış olduğu saldırgan tutumun can alıcı hususlar olduğuna inanmaktadır. İran özellikle Batı dünyası ile yaşamış olduğu problemleri de dikkate alarak Batıya verilecek her tavizin başka tavizleri doğuracağını, verilen tavizlerin kendi bekalarını sağlamayacağını, bunun en canlı örneğinin Irak devrik lideri Saddam Hüseyin olduğunu dile getirmektedir.

İran'daki radikal muhafazakarlara göre; İran gibi ABD'nin hedef listesinde olan ülkelerin küresel sistemde yaşama şansı uyum değil güce bağlıdır. Nitekim 1997'den sonra Batıyla uyumlu olmaya çalışan İran, nükleer sorun başta olmak üzere birçok konuda istediği sonucu alamamıştır. İran; radikal muhafazakarların iktidarda olması, ABD'nin Irak ve Afganistan'daki sorunlu durumu ve petrol fiyatlarının artması nedeniyle kendini güçlü görmektedir. Ahmedinejad'ın İsrail karşıtı açıklamaları bunun açık göstergesidir. İran bu vesile ile kendisine yapılacak bir saldırı karşısında sonucun

Irak ve Afganistan gibi olmayacağını ve bu eylemin faturasının Batı için çok ağır olabileceğini hissettirmektedir. İran nükleer problemi geri planda tutup sürekli İsrail sorununu gündeme taşımaktadır. Bu söylemle İslam dünyasında ABD karşıtlığını güçlendirmeye ve kendi sorununa ideolojik bir temel kazandırmaya çalışmaktadır. İran'ın yeni dönemdeki dış politikasını "güçlü gözükme, oyunun mahiyetini ve alanını belirlemek için saldırgan olmak ve krizi farklı bir kriz tırmandırarak çözmek" olarak adlandırmak mümkündür.¹⁰⁷

2010 yılında İran'ın Batı ile yaşadığı nükleer sorununda Türkiye ve Brezilya arabulucu olabileceğini açıklamıştır. İran, Brezilya'ya yakın olsada her iki ülkeyi de Tahran'a çağırarak üçlü bir zirve gerçekleştirilmiştir. Görüşmenin ardından Tahran Deklarasyonu imzalanmıştır. Dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, Türkiye ve Brezilya'nın teminatındaki anlaşma ışığında İran'a yeni yaptırım uygulanmaya gerek olmadığını belirtse de Batı tarafından bu anlaşma değerli bulunmamıştır. Dönemin Başbakanı Erdoğan da İran'a yaptırım uygulanmasına karşı olduğunu ifade etmiştir.

2011 yılında Suriye'de başlayan ayaklanma Türkiye-İran ilişkilerinde gerginliğe yol açmıştır. Türkiye, Suriye'ye müdahaleden yana Batı bloğunda yer alırken; İran, Şam yönetimini destekleyen Rusya ve Çin'in yanında yer almıştır. Bu yıl içerisinde Abdullah Gül, İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad'ın resmi davetlisi olarak Tahran'a gitmiştir. Görüşmede ikili ilişkilerin yanı sıra başta Suriye olmak üzere bölgesel ve uluslararası konularda yer almıştır. Yılın devamında NATO'nun doğudan gelebilecek bir tehdide karşı Türkiye topraklarına füze savunma radarı kurma projesine, Türkiye'nin onay vermesi, Tahran'da tepki ile karşılanmıştır. İran bu üssün kendilerini hedef aldığını öne sürmüştür. Türkiye ise bu üssün sadece NATO'nun savunma sisteminin bir parçası olduğunu, İran'a karşı bir tutuma izin verilmeyeceğini belirtmiştir. İran Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Ramin Mehmanperest, Türkiye'nin Suriye sınırına yerleştirilecek NATO füzelerinin sadece krizi daha da derinleştirmeye yarayacağını söylemiştir. Yılın sonlarına doğru Recep Tayyip Erdoğan konuşmasında "Kalkıp bir dini lider İsrail zulmüne karşı ayakta dik duran tek kişi Esed'dir diyor. Esed'in İsrail'e karşı bir tane kurşunu var mı? 250 bin insanı öldürüyor, siz hala bunlara silah, para gönderiyorsunuz.

---

¹⁰⁷ Zümrüt CAN, "Ahmedinejad Dönemi Türkiye-İran İlişkileri", (SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Uluslararası İlişkiler Yüksek Lisans Tezi), Sakarya, 2008, s. 64-65.

Böyle bir dini lider olabilir mi?” demiştir. Burada kastedilen dini lider Ayetullah Ali Hamaney’dir.¹⁰⁸

Suriye çatışmasında tercihini muhalifleri desteklemek şeklinde belirleyen Ankara’nın Esed Yönetimi ve ona destek veren İran, Irak ve Rusya gibi ülkelerle sorunları 2012 yılında giderek artmıştır.¹⁰⁹

Türkiye’nin eğitim ve keşif uçağının düşürülmesi ile Suriye sınırında yoğunlaşan çatışmalar nedeniyle Türkiye tarafında yaşanan can kayıplarının artmasının en önemli sonuçlarından birisi de Ankara’nın kolektif savunma çerçevesinde NATO’dan Patriot füze sistemleri talep etmesi olmuştur. Olayların tırmanması ihtimali sonucunda Suriye’den gelebilecek hava saldırılarına karşı savunmasını güçlendirme arayışında olan Türkiye’nin Patriot füze savunma sistemlerini Suriye sınırına konuşlandırma kararı, bunları NATO’dan talep etmesi ve NATO’nun bu talebe olumlu cevap vermesi Suriye yönetimi ve ona destek veren başta İran olmak üzere diğer ülkeleri rahatsız etmiştir.

Suriye yönetimi Türkiye’nin sınıra Patriot füzeleri yerleştirmek istemesini “yeni bir provokasyon” olarak nitelendirirken Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov “Türkiye’ye yerleştirilmesi planlanan Patriot füzeleri bölgede askeri çatışma riskini artırır. Daha fazla silah stoku, onların kullanılma tehlikesi meydana getirir. Herhangi bir provokasyona da neden olabilir” ifadeleriyle bu girişime karşı çıkmıştır.

Bu konuda en sert tepki ise, bu girişimi aynı zamanda kendisine karşı ve İsrail’in korunmasına yönelik bir adım olarak gören İran’dan gelmiştir. Suriye ve Lübnan’a gerçekleştirdiği ziyaretlerin ardından 24 Kasım’da Türkiye’ye gelen İran Meclis Başkanı Ali Laricani Başbakan Erdoğan ile görüşmesinde Patriot füzeleri konusundaki rahatsızlığını dile getirmiştir. Başbakan Erdoğan ile görüşmesi öncesinde Lübnan’da yaptığı açıklamalarda Türkiye-Suriye sınırına Patriot füzeleri yerleştirilmesini “Suriye’deki iç kriz böyle silahlar konuşlandırılarak çözülemez” ifadeleriyle eleştiren Laricani, Ankara ile Tahran arasındaki görüş ayrılıklarına dikkat çekmiş ve sorunun çözülmesi için ortak yaklaşım bulmak için her iki tarafın da çalıştığını vurgulamıştır. İstanbul’da Halkalı’da düzenlenen Kerbela şehitlerini anma merasimi sırasında da cilerin sorularını yanıtlayan Laricani, Patriotlar konusundaki karşı çıkışlarının

¹⁰⁸Milliyet Gazetesi, [Erişim Tarihi 13.10.2014]

¹⁰⁹Kemal İnat, “Türkiyenin Ortadoğu Politikası 2012”, **Ortadoğu Yıllığı Dergisi 2012**, ed. Kemal İnat ve Muhittin Ataman, s. 27.

gerekçesini şöyle açıklamıştır: “Bizim görüşümüz odur ki; NATO’nun, Batılıların getirdikleri her silahın yararını Batılılar, zararını da bölgedeki Müslüman halkları çekecektir. Suriye’nin problemi dışarıdan ithal edilen silahlı teröristlerdir. Silah oraya girmemeli. Siyasi diyalogla problemlerin çözülmesi lazım.”¹¹⁰

Laricani’den sonra İran Meclisi Milli Güvenlik ve Dış Politika Komisyonu Sözcüsü Hüseyin Nakavi’nin tehtidkar açıklamaları geldi. Patriot füzelerinin Suriye sınırına yerleştirilmesinin bu ülkeye karşı savaş ilanı anlamına geldiğini ve bunun bölgesel bir savaşla sonuçlanacağını iddia eden Nakavi, Türkiye’den derhal talebini geri çekmesini istemiş ve füzelerin konuşlandırılmasıyla çıkacak olası savaş konusunda Ankara’nın bölge ülkelerince kınanacağını ileri sürmüştür.

NATO’nun Türkiye’nin Patriot füzeleri talebini kabul etmesinin ardından İran’dan gelen eleştiriler daha da artmıştır. İran Genelkurmay Başkanı Hasan Firuzabadi’nin 15 Aralık’taki “Bu Patriotlardan her biri dünya haritasında siyah bir lekedir ve dünya savaşına neden olabilir. Bir dünya savaşı için plan yapıyorlar ve bu insanlığın geleceği, Avrupa’nın geleceği için çok tehlikeli” şeklindeki ifadelerinin ardından, İran Dışişleri Bakanı Ali Ekber Salahi 18 Aralık’ta Türkiye’ye Patriot füzelerinin konuşlandırılmasını “beklenmedik sonuçlar doğurabilecek kışkırtıcı bir eylem” olarak tanımlamıştır: “Patriot füzelerinin Türkiye’ye yerleştirilmesinin hiçbir olumlu sonucu olmaz. Füzeler bölgesel güvenlik ve istikrar sağlanmasına yarar sağlamaz. Bunun, caydırıcılıktan çok kışkırtıcı etkisi olur.”¹¹¹

Türkiye stratejik rakip aynı zamanda İran’ın dini lideri Ayetullah Ali Hamaney’in de askeri konulardaki danışmanı olan Safavi, Suriye konusunda da Türkiye’ye de ağır eleştiriler getirerek iki ülke arasındaki ilişkilerin bozulabileceği uyarısında bulundu. Suriye oknusunda Türkiye başta olmak üzere Suudi Arabistan, Katar gibi bölge ülkelerinin ABD ve Siyonistlerin çıkarlarına göre hareket ettiğini öne süren İranlı general, Türkiye’yi İran’ın “Stratejik rakibi” olarak niteledikten sonra şöyle konuştu: “Türkiye ile ilişkilerimiz halen iyi. Biz İran olarak ABD ve Siyonistlerin bu ilişkiyi bozmayacağını umuyoruz.”¹¹²

---

¹¹⁰İnat, a.g.e., s. 16.

¹¹¹İnat, a.g.e., s. 17.

¹¹²Milliyet Gazetesi, [Erişim Tarihi 03.06.2012]

Aynı dönem içerisinde İran bir yandan Suriye kriziyle boğuşurken bir yandan da nükleer silahları dolayısıyla kendini tehdit altında hissetmektedir. Dış politikadaki söylemlerinde saldırgan bir tutum izlemektedir.

İran, Batılı ülkelerle sürdürülen nükleer müzakerelerin başarısız olması halinde ABD veya İsrail'den bu ülkeye yönelik bir askeri müdahaleye anında karşılık vereceklerini belirterek Türkiye'yi vurma tehdidinde bulunmuştur.

İran'ın en güçlü kurumu olan Devrim Muhafızları Ordusu Komutanı Tümgeneral Yahya Rahim Safavi, "Eğer ABD veya İsrail tarafından tamamen barışçıl olan nükleer tesislerimiz vurulursa buna orantılı şekilde karşılık veririz. Amerika'daki siyasetçiler ve ordu komutanları, bu ülkenin bölgedeki bütün üslerinin İran füzelerinin menzilinde olduğunu çok iyi biliyorlar. Öyle bir durumda çok korunmasız kalacaklarını da biliyorlar" dedi.

Fars haber ajansına konuşan Safavi, isim vermeden Türkiye'deki İncirlik Üssü ve Kürecik'teki füze kalkını radarını hedef alacaklarını belirterek, "ABD'nin bölgede 20 üssü bulunuyor. Bu üslerde 100 bin Amerikan askeri bulunuyor. Hepsi İran tehdidiyle karşı karşıya. Ayrıca Basra Körfezi, Kızıldeniz ve Umman'daki 60 Amerikan gemisi de menzilimiz içinde" diye konuştu.

2013 yılında yeniden Cumhurbaşkanı Ahmedinejad'ın göreve gelmesiyle İran ve Türkiye ilişkilerinde yeni bir döneme girilmiştir. Dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül gazetecilere "Suriye konusunda İran'la birlikte çalışmalıyız" açıklamasında bulunmuştur. İran dışişleri bakanı Cevad Zarif, TBMM'den geçen tezkere ile ilgili Türkiye'li mevkidaşı Mevlüt Çavuşoğlunu arayarak Türkiye'nin bölge tansiyonunun artmasına neden olacak hiçbir şey yapılmaması konusunda uyarmıştır. İran Dışişleri Bakan Yardımcısı Abdullahiyan ise Türkiye'nin bölgede yeni bir Osmanlıcılık peşinde olduğunu iddia etmiştir. Dış İşleri Bakanlığı sözcüsü Tanju Bilgiç İranlı yetkililerin Suriye konusunda Türkiye'yi itham eden açıklamalarına sert yanıt vermiştir. Her iki ülkenin dışişleri bakanı bir araya gelerek bölgedeki mezhepsel gerginlikleri azaltmak için beraber çalışma sözü vermiştir.

Aynı yılın devamında Türkiye ve İran arasında geçiş ücretleri konusundaki restleşmeden dolayı İran'ın "Türk tırlarına yakıt satmayacağız" şeklinde açıklama yapması tır krizine sebep olmuştur. 2014 yılında bu açıklama üzerine Türkiye yönünü Azerbaycan'a çevirmiştir.

2015 yılında Türkiye ile Rusya arasında yaşanan gerilimin bölgenin yararına olmayacağını ifade eden İran lideri Ayetullah Ali Hamaney'in başdanışmanı Ali Ekber Velayeti, "Moskova-Ankara arasındaki gerginliğin düşürülmesi için ne gerekiyorsa yapılmalı" diye konumuştur. Türkiye-İran arasındaki ilişkilerin genişletilmesini isteyen Velayeti, "İslam ülkelerini güçsüzleştirip parçalamaya çalışan ABD ve Siyonist İsrail önderliğindeki düşmanların komplolarına karşı başta Türkiye ve İran olmak üzere bölge ülkeleri arasındaki işbirliği güçlenmelidir" ifadelerini kullanmıştır.¹¹³

Orta Doğu her iki ülkenin rekabet alanı olduğu gibi iç ve dış güvenlik zaafalarını da belirleyen bölgedir. Rekabet genelde, bölgede istikrarsızlık oluştuğunda baş göstermektedir.¹¹⁴

İki ülke arasında önem taşıyan sorunlardan birisi İsrail'dir. Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkilerin 1990'lı yıllardan giderek iyileşmesi İran tarafından tepki ile karşılanmıştır. İran Ortadoğu'da kendi çıkarları açısından İsrail'i bir engel olarak görmektedir. Bu nedenle İran ile İsrail'in uzun vadede bile uzlaşmaya varması neredeyse imkansız görülmektedir. İran kamuoyu ve karar alıcılar Türkiye ile İsrail arasında ki yakınlaşmalar İran'ın kendisine yönelik politikaların bir sonucu olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle İran gündün güne bölgede yalnızlaşmaktadır. İran'ın bu yalnızlaşması beraberinde marjialleşmeye de getirmektedir. İran bölgede hissettiği bu yalnızlık, sonuç olarak silahlanma ve nükleer kalkışmalara sebep olmaktadır. Türkiye İran'ın füze sistemlerinin menzili içerisinde yer almaktadır. Bu nedenle İsrail ile İran ile girişeceği sıcak bir çatışmada Türkiye'nin takınacağı tutum İran'ın bu silahları Türkiye'ye yönelik kullanma niyetini belirleyecektir.

İran'ın marjinal tutumu bölgedeki devletlerden ziyade diğer devletler tarafından anlaşmazlıklara yol açmaktadır.

---

¹¹³Yeniakit Gazetesi, [Erişim Tarihi 27.12.2015]

¹¹⁴Süleyman Elik, "Türkiye-İran İlişkileri Tahlillerine Kurumsal ve Yöntemsel Bir Yaklaşım", **Bilge Strateji Dergisi**, (2014), s. 11.

Bu sorunların en başında ABD gelmektedir. İran ile ABD arasındaki ilişkilerin seyri Türk-İran ilişkilerine de yansımaktadır. İran ile ABD arasında gerçekleşen bir yumuşama Türkiye'nin İran'a karşı tutumunu değiştirebilmektedir. İran ile ABD arasında olası bir yakınlaşma ile Türkiye'nin İran ile gelişmeye çabaladığı ekonomik ilişkilere yeni boyut kazandıracaktır. Bu sayede İran uluslararası topluma üye olacak ve İran petrolü ile doğalgazı Türkiye üzerinden Avrupa'ya aktarılması sağlanarak, İran'ın uluslararası sisteme entegrasyonu sağlanabilecektir.¹¹⁵

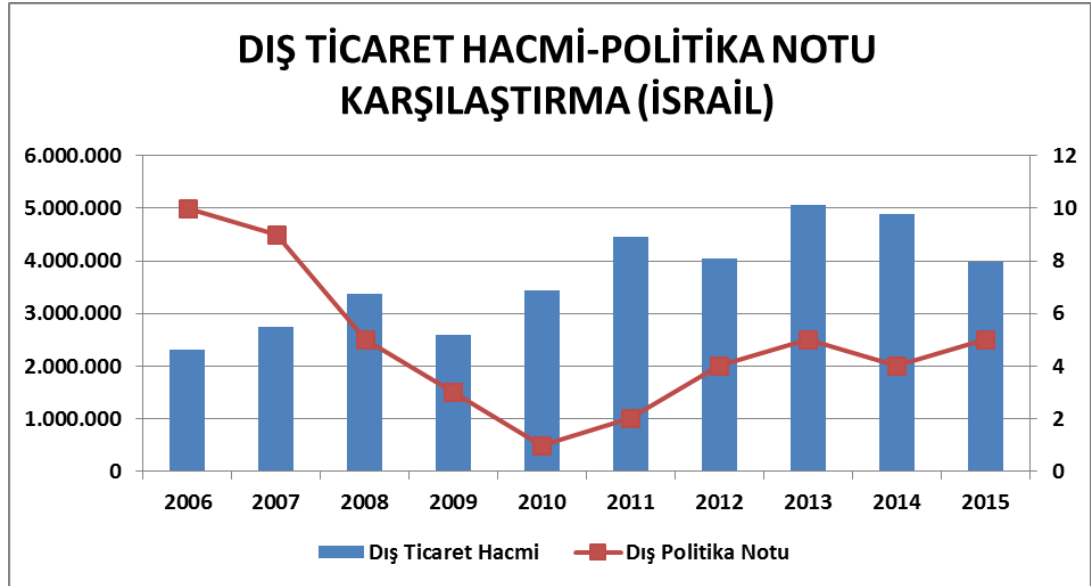
---

¹¹⁵Ömer Faruk Görçün, **1979 İran İslam Devrimi Sonrası Türkiye-İran İlişkileri**, 1. b., İstanbul: Beta Basım, 2008, s. 218-219.

5. EKONOMİK VE SİYASİ İLİŞKİLERİN KARŞILAŞTIRMASI

Ekonomik ve siyasi ilişkilerin birbirlerinin etki alanlarına girdiği kesişim kümesi uluslararası ilişkiler dalında ekonomi politik çatısı altında incelenmektedir. Fakat bu alanın dışında rağmenlerle yürüyen bir siyasi politikadan da bahdedilebilir. Bu politikada karşılıklı bağımlılık en önemli anaparametredir.

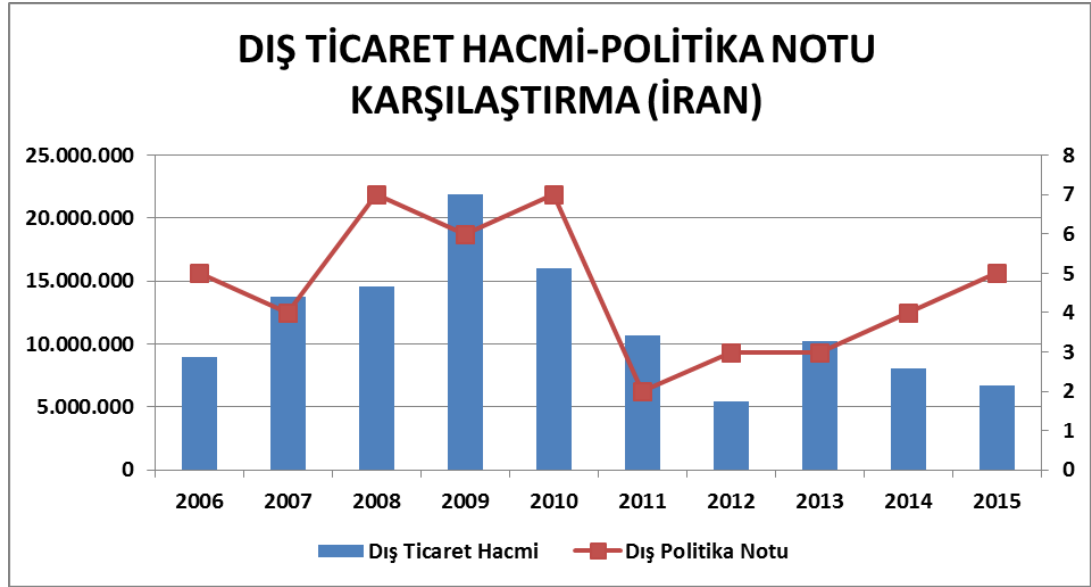
Şekiller Türkiye-İsrail ve Türkiye-İran dış ticaret hacmi verileri ile dış politika çerçevesinde gerçekleşen ilişkilere verilen puanlama ile oluşturulmuştur.

Şekil 3. Dış Ticaret Hacmi-Politika Notu (İsrail)

Türkiye - İsrail, Dış Ticaret Hacmi- Dış Politika Notu karşılaştırmalı grafiğinde ekonomik ve siyasi ilişkileri incelediğimizde; ekonomik ilişkiler dalgalı fakat yükselen bir seyir izlemektedir. Bu dalgalı harekette iki ülkenin toplam ticaret hacminin artması ve azalmasının da oldukça önemli bir etkisi vardır. Siyasi ilişkilerin ise iki ülkenin de özellikle Filistin politikasındaki çatışmalarından dolayı ciddi sorunlara yol açtığı gözükmektedir. Türkiye açısından dini ve tarihi bağlarımızı yok saymamak koşulu ile Ortadoğu'daki güç mücadelesinin ve liderlik peşinde koşulmasının Filistin

üzerinden yapılmasının etkisi önemlidir. İsrail açısından ise izlediği politika ve Ortadoğu'da ki tavizsiz tutumundan taviz verilmemesi etkilidir.

Şekil 4. Dış Ticaret Hacmi-Politika Notu (İran)

Türkiye - İsrail, Dış Ticaret Hacmi- Dış Politika Notu karşılaştırmalı grafiğinde ekonomik ve siyasi ilişkileri incelediğimizde; ekonomik ve siyasi ilişkilerin birbirinden etkilendiği zaman dilimleri olsa da özellikle son dönemde devam eden Suriye sorununa rağmen artış gösterdiği zaman dilimleri dikkat çekmektedir. Yine iki ülkenin toplam dış ticaretindeki artış ve azalışlar birbirleri ile yaptıkları dış ticareti etkilemiştir. Bunların yanında Türkiye ve İran arasında bölgesel olduğu kadar dini arenada da liderlik mücadelesi göze çarpmaktadır. İki ülke de hem Ortadoğu hem de dini lider olma politikası izlemektedir. Bu politikayı sadece İran ve Türkiye üzerinde değil Mısır, Suudi Arabistan gibi bölgedeki güçlü ülkelerin dış politikasında da görmektedir.

Çatışan çıkarlar, güç mücadelesi, liderlik hedefleri, bölgede hegamon bir gücün bulunmaması gibi etkenler anarşi ortamının oluşmasında oldukça etkilidir. Bu anarşi ortamındaki siyasi çatışmalara rağmen ekonomik ilişkiler bağımlılıkların etkisi ile devam etmektedir.

5.1. Karşılıklı Bağımlılığın Siyaseti

Kuşkusuz iktisadi meselelerle, iktisadi meseleler oldukları için ilgiliyiz. Kötü beslenme konusu üzerinde uzun uzun düşünüyoruz; gelir dağılımındaki bozukluklar bizi rahatsız ediyor. Buna karşılık, önemli endişelerimizden biri de bu tür ekonomik olguların dünya siyasi sistemi üzerindeki etkileridir. Hiç olmazsa iki tür soru ortaya çıkmaktadır. İktisadi ve maddi mallarla ilgili büyük açıkların ve büyük fazlaların, savaş ve barış konusunda etkileri ne olacaktır? Ticaret ilişkileri, genellikle, ticaret yapanların "karşılıklı bağımlılıkları" kavramı içinde ele alınmaktadır. Bu, karşılıklı ticaret yapanları birbirlerine yakınlaştırmakta mıdır, yoksa çıkar çatışmaları mı yaratmaktadır?¹¹⁶

Karşılıklı bağımlılığı da zayıf bir etken olarak gören Waltz, karşılıklı bağımlılığı savaşları caydırdığı kadar savaşları tetikleyebileceğine de dikkat çeker. Birinci Dünya Savaşı öncesinde İngiltere ve almanya'nın birbirlerinin ikinci büyük ticaret ortağı olduğuna işaret eden Waltz, bunun savaşı engellemediğini aksine gerginlikler artarken sorunların çözülmesini zorlaştırdığını öne sürer. Sonuçta "ya birlikte batarız ya da birlikte çıkarız gibi görüldüğünde ayrı ayrı yüzmeye devam etmek, bunu yapabilenlere daha çekici görünecektir."¹¹⁷

Devletlerin karşılaştırmalı analizinden yola çıkarak şu değerlendirmeyi yapabiliriz. Ülkelerin dış politika da yaşadıkları çatışmalar her zaman ekonomik ilişkilerini olumsuz etkilemez. Yaşanan çatışmalara rağmen ticari ilişkiler devam edebilir. Bu değerlendirmenin yapılmasında en önemli etken karşılıklı bağımlılıktır. Karşılıklı bağımlılık ile birbirlerine bağlı olan ülkeler de bu tercih kullanılabilir. Karşılıklı bağımlılık ile birbirlerine bağlı olan ülkeler de bu tercih kullanılabilir.

Devletlerin ekonomik, askeri ve diplomatik güçleri vardır. Son yüzyılda askeri alan tercih edilmeyen bir argümandır. Daha çok caydırıcı unsur olarak kullanılmaktadır. Diplomatik ve ekonomik ilişkiler tercih edilmektedir. Bu iki kulvar birbirini etkileyebilir. Fakat aynı paralellikte gitmediği zaman dilimleri de olabilir. Bu zaman aralıklarında devletler siyasi olarak sorun yaşasa da bunu ekonomilerine yansıtmak istemezler. Çünkü bir alanda yaşanan zaafiyet öteki alana da sıçrarsa bu durum gücünü

---

¹¹⁶Kenneth Waltz ve George H. Quester, Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dünya Siyasal Sistemi, çev. Ersin Onulduran, Ankara 1982, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları 510, s. 137.

¹¹⁷Mehmet Ali Tuğtan, "Güç, Anarşi ve Realizm" **Küresel Siyasete Giriş Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler**, Ed: Evren Balta, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s. 126,

daha çok sarsacaktır. İki alanda da gücünü zayıflatmak devletler tarafından tercih edilmemektedir.

Bu durumun yaşanması için temel şart devletlerin aynı güç oranına sahip olması yani bölgede hegemonik bir aktörün bulunmamasıdır. Çünkü hegemonik aktör diğer devletlerin ekonomik ve siyasi ilişkilerinde caydırma, zorlama veya ödüllendirme yöntemleri ile tercihlerini değiştirebilmektedir.

Hegemon güç “Bölgesel güç” olma iddiasındaki aktör bu niyeti ekseninde bir “rol tanımına” sahip olmalı ve bunu diğer bölge aktörleriyle ilişkilerinde hissettirmelidir. Maddi güç kaynaklarına sahip olmalı, bu ekseninde askeri gücüne ilaveten ekonomik ve diplomatik/organizasyonel kapasiteye sahip olmalıdır. “Bölgesel güç” iddiasındaki aktörün liderlik iddiası ekseninde kendisine biçtiği “rol tanımı” diğer bölge aktörleri tarafından da kabul görmeli ve hatta küresel sistemin işleyişinde belirleyici olan aktörlerce de bu “rol tanımı” kabul edilmelidir.¹¹⁸

Günümüzde ise Amerikan yönetimi terörü destekledikleri argümanı ile Suriye ve İran gibi ülkelere ekonomik yaptırımlar uygulanmaktadır. Dolayısıyla ülkelerin ekonomik önlemleri bir yaptırım yada ödüllendirme aracı olarak kullanılması söz konusu olabilmektedir. Ekonomik önlemleri, kendi içerisinde ekonomik yönü ağır basan önlemler ve siyasal yönü ağır basan önlemler olarak ikiye ayırabiliriz. Ekonomik yönü ağır basan önlemlerin başında tarife, kota ve kambiyo yönetimi gelmektedir. Siyasal yönü ağırlıklı olan yaptırımlar ise boykot, ambargo ve ablukadır.¹¹⁹

Hegemon bir yapı bulunmaması güç mücadelesini getirecektir. Bu mücadele içerisinde devletler yakın güç oranına sahip olacaklarından cezalandırma veya ödüllendirme rollerini üstlenecek bir yapıya sahip olamazlar. Çünkü bu durum karşı tarafa olduğu kadar kendisine de zarar vermek olacaktır. İki tarafta aynı düşüncededir ve karşı tarafında aynı düşüncede olduğunu bilir. Bu tercih doğrultusunda da analiz de gösterilen alanlar ortaya çıkmaktadır.

Devletlerin farklı güç oranlarına sahip olması durumunda maliyet hesaplaması yapılabilmektedir. Taraflardan birinin diğerine göre daha güçlü olması halinde bu hesaplamayla dış politikalar belirlenebilir. Çünkü ekonomik bağımlılık karşılıklı değil

---

¹¹⁸Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, a.g.e., s. 1.

¹¹⁹Haydar Çakmak, **Uluslararası ilişkiler: Giriş, Kavramlar ve Teoriler**, 1. b., Doğu Kitapevi, 2014, s. 191.

tek taraflıdır. Güçlü aktör daha az zarara uğrarken, zayıf aktör bu durumdan çok daha fazla etkilenecektir. Fakat güç oranlarının eşit olması ve karşılıklı bağımlılığın bulunması halinde iki tarafın zararının aynı ölçüde olması durumu değiştirecektir. Değişen bu durum karşısında ekonomi ilişkiler siyasi ilişkilere rağmen devam edebilir.

AK Parti İktidarının dış politika ile ilgili analizlerine baktığımızda, uluslararası sistemde yeni rollerin belirlenmesi ve bunun sonucu olarak ülkenin dış politikada yeni bir sürece girmesi gerektiği belirtilmiştir. AK partinin dış politika vizyonunun temellerine inceleyecek olursak şu 4 temel perspektif göze çarpmaktadır:

- Kriz odaklı değil vizyon odaklı politika
- Komşu ülkeler ile sıfır problem
- Medeniyet ittifakı ekseninde dış politika
- Çok yönlü dış politika

Davutoğlu Stratejik Derilim kitabında da Türkiye açısından dış politikadaki güç mücadelesindeki gelişmeleri şu şekilde eleştirmiştir; “ Ortadoğunun ekonomik kaynakları üzerinde şu veya bu şekilde söz sahibi hakkına sahip olmadan bu bölgede güvenlik jandarması rolüne soyunmak ve bu yolla kendi iç güvenliğini sağlamaya çalışmak, çok kolay görünen ama çok riskli bir oyundur. Türkiye, bu yeni Ortadoğu politikasında niçin ekonomik forumlardan çok güvenlik aranjmanları ile ilgili olarak devrede tutulduğunu sorgulamak zorundadır.”¹²⁰

Türkiye dış politikasında ekonomik ilişkilerini kullanabildiği gibi ekonomiden bağımsız olarak siyasi ilişkilerini de kullanabilmektedir. İncelediğimiz dönem içerisinde de bu politika tercih edilmiştir. Bu durum ekonomi ve siyasetin farklı yönlerde ilerleyebilmesi sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Siyasi sorunlar yaşansada karşılıklı bağımlılık ekonomik ilişkileri devam ettirmektedir.

---

¹²⁰Davutoğlu, a.g.e., s. 423.

4.2. Çatışma

Genel olarak çatışma, iki veya daha fazla aktörün, kendilerince haklı olan, fakat birbirleriyle uyumsuz hedeflere ulaşmaya çalışması olarak tanımlanır. Bu iki aktör birbirleriyle ilişki halindedir, hedeflerinin uyumsuz olduğunun farkındadırlar ve kendi hareketlerinin doğruluğuna inanarak bunu kanıtlamaya çalışırlar.¹²¹

Çatışma yönetimi teorisyenlerinden William Wilmot ve Joyce Hocker'in tanımı oldukça kapsamlı ve başarılı sayılmaktadır. Onlara göre çatışma, "Kıt kaynaklar ve hedefleri konusunda birbiriyle uyumlu olmayan ya da zıt algılar taşıyan ve hedeflerine ulaşmada karşı tarafın müdahalesi ile karşılaşan fakat birbirine bağımlı (bağlantılı) en az iki taraf arasında cereyan eden açık bir mücadeledir". Wilmot ve Hocker'in tanımlamasına göre; çatışmada üç unsur ya da şart aranır: (1) en az iki taraf arasında bir tür açık mücadele olmalı, (2) bu taraflar arasında karşılıklı bağımlılığa dayalı bir ilişki olmalı ve son olarak da (3) taraflar hedeflerine giden yolda karşı taraftan bir müdahaleyi algılamalıdır. Bu tanımda, dikkat çeken önemli bir nokta, müdahalenin ya da tehditin açık ve gerçekçi olması gerekmiyor. Algılanması çatışma için yeterli bir zemin oluşturmaktadır.¹²²

Siyaset dili veya yarışmalardaki rekabet için kullanılan kavramsallaştırmalar öylesine içselleştirmiştir ki siyasetin ancak düşmanların veya rakiplerin karşılaştırması olabileceği, kazananlar ve kaybedelerin var olmak zorunda olduğu, fikir beraberliğinin ve işbirliğini ise barındıramayacağı düşüncesi zihnimize yerleşmiştir. Siyasetçiler imajlarını korumak ve durumu kurtarmak için kamuoyu önüne görüşlerini savunurken düzenlemeye giderek, halka gerçekliğin seçtikleri bazı kısımlarından bahsetmeyi tercih ederler. Rakipleriyle işbirliği yapmaları gereken durumlarda onları kendi görüşleri doğrultusunda ikna etmek için ise ellerini güçlendirecek bir argüman geliştirirler. İmajı korumaya yönelik söylemlere her ne kadar gündelik hayatta da başvuruluyor olsa bile, işin doğası gereği siyasetçiler bu yöntemi çok daha sık kullanırlar.¹²³

---

¹²¹Pınar Gülboy Erkem, "Çatışma Çözümü: Temel Yaklaşımlar ve Pratikler", **Uluslararası İlişkilerde Teoriden Pratiğe Güncel Yaklaşımlar**, ed. Sibel Turan ve Nergiz Köroğlu Özkural, Bursa: Dora Yayınları, 2015, s. 280-281.

¹²²Nezir Akyeşilmen, "Çatışma Yönetimi: Kavramsal ve Kurumsal Bir Analiz", **Barışı Konuşmak Teori ve Pratikte Çatışma Yönetimi**, ed. Nezir Akyeşilmen, Ankara: ODTÜ Yayıncılık, 2013, s. 2.

¹²³Tekin Segah, "Çatışma Dili: Bir Söylem Analizi", **Barışı Konuşmak Teori ve Pratikte Çatışma Yönetimi**, ed. Nezir Akyeşilmen, Ankara: ODTÜ Yayıncılık, 2013, s. 95-96.

Ortadoğu Barış Süreci büyük ölçüde Soğuk Savaş sonrası dönemde ortaya çıkan küresel ve bölgesel konjonktürün bir ürünüdür. Soğuk Savaşın sıcak bir savaş ile bitişinin sembolü olan Körfez Savaşı küresel ölçekli bir güç kullanımına dayanıyordu. Körfez Savaşını müteakip gerçekleştirilen ve bir barış süreci olmak açısından bu savaşı dengeleyen Ortadoğu Barış Süreci de küresel ölçekli bir çaba ile desteklenmiştir. Oslo ve Madrid süreçleri ile Avrupa 'da başlatılan ancak zamanla ABD'nin himayesinde yürütülen bu süreç küresel barış döneminin başlangıcı olarak bözel bir sembolik/diplomatik bir anlam taşıyordu. Körfez Savaşı yeni dönemde problem kaynağı olabileceklerin nasıl cezalandırılacağını gösterirken, Soğuk Savaş dönemi ile özdeşleştirilen Ortadoğu bunalımını çözmek iddiasını taşıyan Ortadoğu Barış Süreci üresel nitelikli bir barış mekanizmasının nasıl işletilebileceğini ortaya koymaya çalışıyordu.

Bu idealist/iyimser barış söylemine ve çerçevesine rağmen sürecin kendisi son derece realist unsurlara dayanıyordu. Küresel dengeler açısından bakıldığında Körfez Savaşı Yeni Dünya Düzeni çerçevesindeki bütün idealist gerçeklere rağmen ABD'nin realist güç manevralarını yansıtıran, Ortadoğu Barış Süreci gerek Avrupalı büyük güçlerin gerekse ABD'nin realist diplomatik manevralarına dayanıyordu.

Bölgesel güçler açısından bakıldığında bu realist tablo daha da belirgin bir nitelik kazanmaktaydı. Önemli bölgesel aktörlerin Soğuk Savaşın bitişini müteakip karşı karşıya kaldığı siyasal dönüşümler Ortadoğu Barış Sürecine yaklaşım tarzlarını da etkilemiştir. Bu dönemde bu aktörlerin temel iç ve dış siyasi bunalım alanları ve bunları çözüm çabaları şu şekilde özetlenebilir: (i) Sürecin doğrudan tarafı olan İsrail için bu dönemdeki en önemli mesele Soğuk Savaş süresince karşı karşıya kaldığı uluslararası ve bölgesel nitelikli dış meşruiyet problemini aşabilmektir. (ii) Sürecin diğer tarafını oluşturan Arap ülkeleri bu dönemde Körfez Savaşının daha da tırmandığı bir iç siyasal meşruiyet problemi ile karşı karşıyadır. (iii) Sürece karşı temel bölgesel direnç ve muhalefet odağını oluşturması muhtemel olan İran, Humeyni dönemindeki dış politika çizgisinden Rafsancani döneminin pragmatik/realist dış politika çizgisine geçiş dönemini yaşamaktadır. (iv) Sürecin doğrudan tarafı olmamakla birlikte bölgedeki ağırlığı bakımından dengeleri etkileyebilecek konumda olan Türkiye yeni uluslararası

konjoktüre intibak ve Körfez Savaşının doğurduğu, öncelikle Kuzey Irak merkezli bölgesel istikrarsızlıklara uyum çabası içindedir.¹²⁴

Buna göre karşılıklı bağımlılığın çatışmaya etkisini analiz etmemizdeki önemli bir nokta, bu tür ilişkiden çıkış maliyetini hedeflediğimiz amaçtan ne kadar düşük ya da yüksek düzeyde değerlendirdiğimizdir. Bir başka deyişle çıkış maliyetimiz beklenen amaç doğrultusunda düşükse, enerjide karşılıklı bağımlılığa rağmen çatışma olabilir.¹²⁵

Bu enerji gibi bağımlı olunan diğer iki önemli sektör askeri sanayi ve yüksek teknolojide de yapılabilmektedir.

Çatışma çözümündeki geleneksel formların temelini; tartışmalı kaynakların, çıkarların ya da hedeflerin müzakere edilebilir olması uzlaşmanın taraflar arasında varolan güç dengesine bağlı olarak sağlanabilmesi varsayımları oluşturmaktadır. Bu varsayımlar genelde çatışmanın dağıtılabilir kaynaklar yüzünden çıkması, aktörlerin ulus devletler olması ve tartışan taraflar üzerinde yeterli manivela gücüne sahip bir üçüncü taraf olması durumunda ortaya çıkar.¹²⁶

Ahlaki gerçekleri ve olasılıkları göz ardı eden klasik realizme göre, ahlaki ilkeler, dış politikaya rehberlik edemez. Çünkü dış politikanın temel amacı, askeri güvenlik, kendi insanların refahı, siyasi ve toplumsal birliktelik gibi siyasal çıkarları hayata geçirmektir. Bu nedenle dış politika, tümüyle ulusal bencillik üzerine oturmaktadır ki, bu da ahlaki ilkelerin önemini ortadan kaldırmaktadır. Diğer devletler ile faydacı ilişkiler kurmanın esas olduğu dış politikanın, tümüyle ahlaki değerler üzerine inşa edilmesi tehlikeli bir girişimdir. Bu nedenle dış politika, ahlakdışı görülmektedir. Son olarak, realistler açısından, ahlaki yargılar, dış politika da sadece “perdeleme” görevi üstlenmektedir. Diğer bir ifadeyle, çıkarlar üzerine inşa edilen dış politikayı, bu yargılar ahlaki açıdan meşrulaştırmaktadır.¹²⁷

Realistlerin aksine, idealistler, siyasi çıkarlardan ziyade ahlaki ilkelere öncelik vermektedir. Siyasi gerçekleri ve sınırlamaları görmezden gelen idealistler/liberaller,

---

¹²⁴Davutoğlu, **a.g.e.**, s. 390-391.

¹²⁵Pınar İpek, “Enerji Güvenliğinin Ekonomi Politikası ve Türk Dış Politikası”, **Ortadoğu Analiz Dergisi**, (2012), s. 235.

¹²⁶Nadim N. Rouhana ve Herbert C. Kelman, “Uluslararası Çatışmalarda Ortak Düşünmeyi Teşvik Etmek: Devam Eden İsrail-Filistin Atölye Çalışması” **Uluslararası İlişkilerin Psikolojisi**, der. Erol Göka ve Işık Kuşçu, Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, 2002, s. 149.

¹²⁷ Ertan Efeğil, “Ahlaki İlkelerin Dış Politikaya Yansımaları: Değerlere Karşılık Stratejik Çıkarlar”, **Dış Politika Analizinde Teorik Yaklaşımlar: Türk Dış Politikası Örneği**, ed. Ertan Efeğil ve Mehmet Seyfettin Erol, 1. b. Ankara: Barış Kitap Basım Yayın, s. 402.

uluslar arası normları ve insan hakları gibi ilkelerin devletler arası ilişkilere hakim olmasını istemektedir. Farklı ülkelerin ulusal çıkarlarının mutlaka çatışma içerisinde olmayabileceğini öngören liberallere göre, tüm insanlık için ortak paydayı, iyiyi bulmak mümkündür. Bu nedenle uluslar arası barış ve güvenliği savunurlar. Rawls ise, uluslar arası sistemin, devletler arası değil, toplumlar arası ilişkilerden oluştuğunu belirterek, ahlaki değerlerin dış politikaya yansımalarının bu sayede mümkün olduğunu düşünmektedir.

Ancak yapılan diğer akademik çalışmalar, realistler ve/veya liberaller kadar, kesin bir ayırım olmadığını gözlemlemişlerdir. Bu çalışmalar, hem ahlaki ilkelerin hem de ulusal çıkarların, birlikte ve aynı anda dış politikada yansımalarının olabildiğini ortaya koyuşlardır. Ahlaki düşünceye sahip akademisyenler bile, tümüyle ahlaki temele dayalı dış politika öngörmemektedir. Hatta liberal yöntemler bile, ulusal çıkarları tehdit altında olduğunda, adalet ilkesine dayanarak hareket etmemektedir.¹²⁸

Liberal görüşler küreselleşmeyle birlikte artan ticaretin ülkeleri birbirine karşılıklı bağımlılıklarını arttırdığını söylemektedir. Bu bağımlılığın ise barış ve işbirliği getirdiği sonucuna varılmaktadır. Fakat karşılıklı bağımlılık her zaman barış ve işbirliği getirmeyebilir. Liberal görüşün vardığı sonucun doğru olduğu kadar eksik de olduğu görülmektedir.

Norman Angell gibi liberal idealistler Birinci Dünya Savaşından önce çoğu ülke ekonomisinin o kadar zengin ve birbirlerine bağımlı hale geldiğinden bahsediyorlardı ki, birbirleriyle savaşmaları muhtemel değildi. Bu açıdan, barışa götüren şeyin tam olarak kapitalizmin serbest piyasası olduğu söylenebilir. Dünya ticaretinin büyüdüğü ve barışın hakim olduğu 19. yüzyılın çoğunda, bu görüş makul görünüyordu. Sonra, Birinci Dünya Savaşı herşeyi paramparça etti.¹²⁹

İsrail ve İran örneklerinde de yaşanan siyasi çatışmalara rağmen değişiklik göstermesiyle birlikte ekonomik ilişkilerin devam ettiğini hatta belirli dönemlerde yükselen bir seyir izlediği görülmüştür. Bölgede en çok ekonomik ilişkilerin olduğu ülkeler arasında olmalarına rağmen aynı zaman da en çok da siyasi sorunun yaşandığı ülkelerdir.

---

¹²⁸ Efeğil, a.g.e., s. 403.

¹²⁹ Roskin G. Michael ve Berry O, Micholas, **Uluslararası İlişkiler ÜI'nin yeni Dünyası**, çev. Özlem Şimşek, 1. b. Ankara: Adres Yayınları, 2014, s. 261.

Ekonomik alanda yapılan işbirliğine rağmen siyasi alanda çatışmalar yaşanabilmektedir. Bu iki alan her zaman aynı paralellikte değildir. Farklı yönlerde hareket edebilmektedir. Farklı yönlerde hareket etmeleri de ekonominin siyasete etkisinin yaşanmadığı durumlar olabileceğini göstermektedir. Karşılıklı bağımlılık iki tarafın çıkarlarını da aynı ölçüde etkilediğinden kimse bu alanda taviz vermeden diğer alanda istediği hamleyi yaparak oyun kurabilmektedir. İki tarafta aynı düşünce ile hareket ettiğinde bu sonuç oluşmaktadır.

Bu çalışma şu nihayi sonuca ulaşmamıza yardımcı olmaktadır; karşılıklı bağımlılığın getirdiği ekonomik ilişkiler her zaman barışçıl yaklaşımlara veya işbirliğine götürmemektedir. Bu bağımlılığa rağmen dış politikada çatışmalar yaşanabilmektedir. Karşılıklı bağımlılığın siyaseti barışçıl politika olabileceği gibi çatışma sonucunu da doğurabilmektedir.

SONUÇ

Ekonomi, en çok tercih edilen davranışsal güç argümanlarından bir tanesidir. Fakat ödüllendirme veya cezalandırma yöntemlerinin kullanılması için bir tarafın diğerine üstünlüğü söz konusu olmalıdır.

Güç mücadelesinin yaşandığı bölgeler de bu konuda keskin çizgiler bulunmamaktadır. Değişik alanlarda karakteristik üstünlükler söz konusudur. Genel bir değerlendirme yapıldığında güç oranları yakınlık göstermektedir.

Devletler hegemon bir gücün olmadığı bölgelerde güç mücadelesini daha çok yaşarlar. Bu güç mücadelesi siyasal ve ekonomik alanlar da olabilir. Bu alanlar bazı dönemlerde birbirlerini etkilemezler. Çünkü bir alanda yaşanan zaafiyet öteki alana da sıçarsa her iki cepheden de yara almaya sebep olacaktır. Bu diğer devletlere karşı gücün daha çok azalması sonucunu ortaya çıkaracaktır. Bu durumda siyasi çatışmaların ekonomik ilişkileri etkilemesi devletler tarafından tercih edilmemektedir. Bu dönemlerin yaşanmasında karşılıklı ekonomik bağımlılık önemli bir etkidir.

Ülkelerin karşılaştırmalı üstünlükleri bir araya getirildiğinde ve ekonomilerin tamamlayıcı özellikleri ile coğrafi yakınlığın sağladığı avantajlar göz önüne alındığında Türkiye, İsrail ve İran arasında son derece geniş ekonomik işbirliği olanaklarının mevcut olduğu görülmektedir. Bu olanaklar çerçevesinde birbirlerinin en iyi alternatifleri olmaları karşılıklı bağımlılığı getirmektedir. Karşılıklı bağımlılık da bir taraf ihracattı iken öteki taraf ithalatçı olabilir. Bu bağımlılığın olması durumunda, ekonomik yaptırımlar her iki tarafı da aynı oranda zarara uğratacaktır.

Dış politika notu - dış ticaret hacmi karşılaştırılmasın da belirli dönemlerde bu iki verinin ters orantılı hareket ettiği görülmektedir. Elde edilen ters orantı sonucunda bir paradoks oluşmaktadır. Çalışmada bu paradoks dikkat çekilmek istenmiştir ve sebebi tartışılmıştır. Bu paradoks ekonomik güç kaybedilmek istenmediği için ortaya çıkmaktadır. Siyasi ve ekonomik ilişkilerin aynı paralellikte yürümediğini göstermektedir. Buradan yola çıkarak ekonomik işbirliğinin her zaman barış getirmediği, siyasal çatışmalarla da birlikte yürütülebildiği söylenebilir.

KAYNAKÇA

AKNUR, Müge. “Bağımlılık Yaklaşımı ve Türk Dış politikası: Merkez Yanlısı Dış politikadan Merkez Karşıtı Dış Politikaya: Kıbrıs Barış Harekatı” **Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi**, Ed. Ertan Efeğil ve Rıdvan Kalaycı, Ankara: Nobel Yayınları. 2012.

AKPINAR, Mahmut. **Arap Baharı mı İran Ateşi mi İran-Türkiye ve Batı Üzerinden Ortadoğu Analizleri**. Ankara: Akçağ Yayınları. 2014.

AKYEŞİLMEN, Nezir. “Çatışma Yönetimi: Kavramsal ve Kurumsal Bir Analiz”, **Barışı Konuşmak Teori ve Pratikte Çatışma Yönetimi**, Ed. Nezir Akyeşilmen, Ankara: ODTÜ Yayıncılık. 2013.

AKYOL, Hakan. “Reailizm ile İdealizm Arasında Yeni Türk Dış Politikası: Hedefler, Yöntemler ve Araçlar Karşılaştırması”, **Türk Dış Politikasında Strateji Arayışları**, Ed. Erol M., Ankara: Barış Kitabevi. 2011.

AL, Arzu. “Politika-Ekonomi Kesişmesi: Yeni Bir Bilim Dalı Olarak Uluslararası Politik Ekonomi” **İGÜSBD**, S. 1, (2015), ss. 147.

ALBAYRAK, Ö. Didem, , “İran Ekonomisinin Tarihi Gelişimi ve Bugünkü Yapısı”, **İran: Değişen İç Dinamikler ve Türkiye-İran İlişkileri**, Ed. Soyalp Tamçelik, Ankara : Gazi Yayınevi. 2014.

ALBAYRAK, Gökhan. “İran Hukuk Sistemi: Din ve Seküler İntermezzolar”, **İran: Değişen İç Dinamikler ve Türkiye-İran İlişkileri**, Ed. Soyalp Tamçelik, Ankara : Gazi Yayınevi. 2014.

AYDIN, Mustafa. “Uluslararası İlişkilerin “Gerçekçi” Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği”. **Ankara Üniversite Uluslararası İlişkiler Dergisi**. S. 1. (2004). ss. 49

AYMAN, S, Güliden. “Türkiye – İnan İlişkilerinde Kimlik, Güvenlik, İşbirliği ve Rekabet”, **XXI. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi**, Der. Faruk Sönmezođlu, Nurcan Özgür Baklacioğlu ve Özlem Terzi, İstanbul: Der Yayınları. 2012.

AYTÜRK, İlker. “Türkiye - İsrail İlişkileri”, **XXI. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi**, Der. Faruk Sönmezođlu, Nurcan Özgür Baklacioğlu ve Özlem Terzi, İstanbul: Der Yayınları. 2012.

BEŞERİYYE, Hüseyin. “İnan’da Siyasal İdeoloji ve Toplumsal Kimlik”, Çev. Hakkı Uğur, **İnan: Ulusal Kimlik İnşası**, Ed. Hamid Ahmedî, İstanbul: Küre Yayınları. 2009.

BOZDAĞLIOĞLU, Y. ve ÖZEN, Ç. “Liberalizmden Neoliberalizme Güç Olgusu ve Sistemik Bağımlılık”, **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, S. 4, (2004). ss. 63-64.

BROWN, Chris, Ainley Kirsten. **Uluslararası İlişkileri Anlamak**, çev. Arzu Oyaciođlu, İstanbul: Yayınodası Yayıncılık. 2007

ÇAKMAK, Haydar. **Uluslararası ilişkiler: Giriş, Kavramlar ve Teoriler**. İstanbul: Doğu Kitapevi. 2014.

ÇİFTÇİ, Hakkı. “Türkiye ve Ortadoğu’nun Politik ve Ekonomik Önemi”, **Türkiye’nin Ortadoğu Politikası**, Ed. Sedat Aybar, İstanbul: Kadir Has Üniversitesi Yayınları. 2008.

DAVUT, Ateş. ve GÜLİZAR, Samur. Gökmen. “Bir Ekonomik Disiplin Olarak Politik Ekonominin Sınırları”. **Sosyal Bilimler Dergisi**. Y. 15. S. 1. (2013). ss. 56.

DAVUTOĞLU, Ahmet. **Stratejik Derinlik**, İstanbul: Küre Yayınları. 2014.

DEDEOĞLU, Beril. “, Güvenlik Bağlamında Uluslararası Politikada Yaşanan Son Gelişmeler ve Türkiye’nin Tehtid Algılamaları”, **Türk Dış Politikası**, Ed. Sedat Laçiner, Hacali Necefoğlu ve Hasan Selim Özertem, Ankara: Usak Yayınları. 2009

DRUCKER, F, Peter. **Devlet ve Politika Alanında Ekonomi Bilimi ve İş Dünyasında Toplumda ve Dünya Görüşünde Yeni Gerçekler**. Çev. Birtane Karanakçı, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1996.

EFEGİL, Ertan. “Ahlaki İlkelerin Dış Politikaya Yansıması: Değerlere Karşılık Stratejik Çıkarlar”, **Dış Politika Analizinde Teorik Yaklaşımlar: Türk Dış Politikası Örneği**, Ed. Ertan Efeğil ve Mehmet Seyfettin Erol, Ankara: Barış Kitap Basım Yayın.

ELİK, Süleyman. “Türkiye-İran İlişkileri Tahlillerine Kurumsal ve Yöntemsel Bir Yaklaşım”. **Bilge Strateji Dergisi**. S. 11. (2014). ss. 11.

ERCAN, Bilge. “Liberalizm ve Neo-Liberalizme Bakış”, **Uluslararası İlişkilere Giriş: Teorik Bakış**, Ed. Hasret Çomak, Kocaeli: Umuttepe Yayınları. 2009.

GENCER, Özcan. “Dış Politika Analizi”, **Küresel Siyasete Giriş Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler**, Ed. Evren Balta, İstanbul: İletişim Yayınları. 2014.

GENCER, Özcan. “Aynalar Galerisi: Türkiye İsrail İlişkilerinde Yansımalar, Yanılsamalar ve Gerçekler”. **Ortadoğu Analiz Dergisi**, S. 8. ss. 37.

GÖRÇÜN, Ömer. Faruk. **1979 İran İslam Devrimi Sonrası Türkiye-İran İlişkileri**, İstanbul: Beta Basım. 2008

GÖRENTAŞ, A, İtir. “Realizm ve İkilem”, **Uluslararası İlişkilere Giriş: Teorik Bakış**, Ed. Hasret Çomak, Kocaeli: Umuttepe Yayınları. 2009.

GRIFFITHS, Martin., ROACH, C. Steven. Ve SALAMN, M. Scott. **Fifty Key Thinkers in International Relations, Uluslararası İlişkilerde Temel Düşünürler ve Teoriler**, Çev. Cesran, Ankara: Nonel Yayınları. 2011.

GÜLBOY, E, Pınar. “Çatışma Çözümü: Temel Yaklaşımlar ve Pratikler”, **Uluslararası İlişkilerde Teoriden Pratiğe Güncel Yaklaşımlar**, Ed. Sibel Turan ve Nergiz Köroğlu Özkural, Bursa: Dora Yayınları. 2015.

Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları. “Türkiye - İsrail ilişkilerinin Dünü Bugünü Yarını”. Nisan 1997, ss 42.

İNAT, Kemal. “Türkiyenin Ortadoğu Politikası 2012”. **Ortadoğu Yıllığı Dergisi 2012**. Ed. Kemal İnat ve Muhittin Ataman, (2012). ss. 16-17.

JOSHUA, S. Goldstein. ve JON, C. Pevehouse. **Uluslararası İlişkiler**, Çev. Haluk Özdemir, Ankara: Binbang Yayınları. 2015.

KALAYCI, İrfan. “Avrupalı Türkiye'nin Seçici Orta Doğu Politikası”, **Türkiye'nin Ortadoğu Politikası**, Ed. Sedat Aybar ve İrfan Kalaycı, İstanbul: Kadir Has Üniversitesi Yayınları, 2008.

KARDAŞ, Şaban. ve BALCI, Ali, **Uluslararası İlişkilere Giriş Tarih, Teori, Kavram ve Konular**, İstanbul: Küre Yayınları. 2014

KENNETH, Waltz. GEORGE H. Quester, “uluslararası ilişkiler kuramı ve dünya siyasi sistemi”, Çev. Ersin Onulduran, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları 510. 1982.

KEOHANE O. Robert ve NYE Joseph, “Revisiting Power and Interdependence”. “Güç ve Karşılıklı Bağımlılığı Yeniden Ele Almak”. Çev. Hande Dizdaroğlu. **Uluslararası İlişkiler**. C. 12, S. 46. ss. 92-96.

KÖSE, Talha. **İran Nükleer Programı ve Orta Doğu Siyaseti Güç Dengeleri ve Diplomasinin İmkanları**, Ankara: Seta Yayınları. 2008

KÖSE, Talha. **İran Nükleer Programı ve Orta Doğu Siyaseti Güç Dengeleri ve Diplomasinin İmkanları**, Ankara: Seta Yayınları, 2008.

LEWIS, Bernard. **Ortadoğu**, çev. Selen Y, Kölay. Ankara: Arkadaş Yayınları. 2006

MICHAEL, G. Roskin. ve MICHOLAS, O, Berry. **Uluslararası İlişkiler UI'nin yeni Dünyası**, Çev. Özlem Şimşek, Ankara: Adres Yayınları. 2014.

Milliyet Gazetesi <http://www.milliyet.com.tr/erdogan-boyle-bir-dini lider/siyaset/detay/1953906/default.htm> (Erişim Tarihi: 13.01.2016)

NADİM, N. Rouhana ve HERBERT, C. Kelman, “Uluslararası Çatışmalarda Ortak Düşünmeyi Teşvik Etmek: Devam Eden İsrail-Filistin Atölye Çalışması”, **Uluslararası İlişkilerin Psikolojisi**, Der. Erol Göka ve Işık Kuşçu, Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları. 2002.

OĞUZLU, Tarık. “Denge Politikası ve Riskleri Türkiye-İsrail İlişkilerinde Kriz ve “Güçler Dengesi” Politikaları”. **Ortadoğu Analiz Dergisi**. S. 33 (2011). ss. 3.

ONUR, Mehmet Akif. “İsrail Dış Politikasının Tarihsel ve Toplumsal Temelleri Üzerine Bir İnceleme”. **Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi**. C. 4. S.14. (2008). ss. 112-113.

OWEN, Roger. “Ortadoğu Perspektifinde Modernleşme Projeleri”, Çev. Nusrettin el Huseyni, **Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik**, Ed. Sibel Bozdoğan ve Reşat Kasaba, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. 2014.

ÖKE, Mim, Kemal. **Küresel Toplumda Dışlanan Demokrasi Din-Ordu Gerilimi**, İstanbul: Alfa Yayınları, 2002

ÖZEY, Ramazan, **Dünya denkleminde Ortadoğu Coğrafyası**. İstanbul: Aktif Yayınevi. 2012

ÖZTÜRKLER, Harun. “İsrail Ekonomisinin Genel Özellikleri”. **Ortadoğu Analiz Dergisi**. C. 3. S. 36. (2011). ss. 74.

ÖZYER, N. Verda. “İran Ekonomisi ve Uluslararası Yaptırımlar”, **Ortadoğu Analizi**, Ed. Hasret Çomak ve Caner Sancaktar, İstanbul: Beta Basım. 2014.

PEHLİVANOĞLU, A, Öner. **Ortadoğu ve Türkiye**, İstanbul: Kastaş Yayınevi, 2004

İPEK, Pınar. “Enerji Güvenliğinin Ekonomi Politikası ve Türk Dış Politikası”. **Ortadoğu Analiz Dergisi**. S. 50. (2012). ss. 235

RUTH, Ben-Haim, **İsrail Hakkında Gerçekler**, Kudüs: İsrail Enformasyon Merkezi. 2008.

SARIASLAN, Fatma. “2000’li Yıllarda Türkiye-İran Ekonomik İlişkileri”, **Akademik Ortadoğu Dergisi**, S. 14, (2013. ss. 86-87.

SEGAH, Tekin, “Çatışma Dili: Bir Söylem Analizi”, **Barışı Konuşmak Teori ve Pratikte Çatışma Yönetimi**, Ed. Nezir Akyeşilmen, Ankara: ODTÜ Yayıncılık. 2013.

SEVİM, Cenk. **Küresel Enerji Stratejileri ve Jeopolitik**, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2013.

ŞEN AL. “Uluslararası politik ekonomi (UPE) nedir?”. **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**. C. 12 S. 1-2 (1998). ss. 401-403

ŞÖHRET, Mesut. “Enerji Güvenliği’nin Ekonomi Politikası ve Uluslararası Çatışmalara Etkisi”. **Bilge Adamlar Stratejik Araştırma Merkezi Tebliği**. (2014). ss. 539-540.

STIFTUNG, Fredrich Ebert. “Türkiye-İsrail Yarılaşması: Nedenler, Parametreler ve Gelecek İçin Perspektifle”, **Ekonomi Formu FES**, İstanbul: Basın Çözüm Reklam, S. 37. 1999.

TAŞCIOĞLU, Ömer, Lütfi. **ABD’nin Küreselleşme Politikaları, İran Krizi ve Türkiye’ye İçilen Rol**, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım. 2006.

TORNJORN, L, Knutsen. **Uluslararası İlişkiler Tarihi**, Çev. Mehmet Özay, İstanbul: Açılımkitap Pınar Yayınları. 2006.

TUĞTAN, Mehmet Ali. **Küresel Siyasete Giriş Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler**, Ed. Evren Balta, İstanbul: İletişim Yayınları. 2014.

TÜRKSAVAŞ, Tuba. “İran İç Dinamiklerinin Dış İlişkilerine Vuran Gölgesi”, **Kaosa Doğru İran Güncel İran İncelemeleri**, Ed. Metin Öztürk ve Yalçın Sarıkaya, Ankara: Fark Yayınları. 2006.

USLU, Nasih. “Türkiye’nin Yeni Ortadoğu Yaklaşımı”. **Bilig**. S. 52, (2010). ss. 153.

ULUTAŞ, Ufuk., BÖLME, Selim M., DEMİR, Gülşah, Neslihan Demir., TORLAK, Furkan. Ve ZİYA, Saliha. “İsrail Siyasetini Anlama Klavuzu”, **Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı**, Ankara: SETA Yayınları, 2012.

ÜNALAN, Levent. ve GÖKDEMİR, Ahmet, Ali. **Jerusalem**. İstanbul: Melek Yayınları. 2012.

ÜŞÜMEZSOY, Şener. Ve ŞEN, Şamil. **Petrol Düzeni ve Körfez Savaşları**, İstanbul: İnkilap Kitabevi. 2003.

WİLTSE, Evren Çelik. Liberalizm, “İşbirliği, Kollektif Güvenlik ve Neoliberal Kurumsalcılık”, **Küresel Siyasete Giriş Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler**, Ed. Evren Balta, İstanbul: İletişim Yayınları. 2014.

TEKİN, Ali. “İran Dış Politikasında Terörizmin Yeri”, **Avrasya Dosyası Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayını**, S. 2. ss. 208-209

TORLAK, Mustafa. “Siyonizmin Penceresinden Arap - İsrail Çatışmalarının Orta Doğu’daki Güç Dengesine Yansımaları”, **(Kadir Has Üniversitesi Uluslararası İlişkiler ve Küreselleşme Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi)**. 2010.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı <http://www.mfa.gov.tr/iran-ekonomisi.tr.mfa> (ErişimTarihi: 24.03.2016) <http://www.mfa.gov.tr/israil-ekonomisi.tr.mfa> (ErişimTarihi: 24.03.2016)

Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı,
<http://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/İsrail>
(ErişimTarihi: 24.03.2016)

<http://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/İran>
(ErişimTarihi: 24.03.2016)

Türkiye İstatistik Kurumu, <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul>
(ErişimTarihi: 24.03.2016)

YAPRAKLI, Sevda. **Enerjiye Dayalı Büyüme Türk Sanayi Sektörü Üzerine Uygulamalar**, İstanbul: Beta Yayınları. 2013.

Yeniakit Gazetesi, <http://www.yeniakit.com.tr/haber/iran-turkiye-rusya-gerginligi-dusurulmeli-116465.html> (ErişimTarihi: 27.02.2016)

YÜCEL, Fatih. “Uluslararası Siyasal Ekonominin Akıl oyunları: Hegamonik Sistem ve Ulus-Devlet Çatışmasının Geleceği”. **Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi**. C. 11. S. 1. (2015). ss. 56.

ZÜMRÜT, Can. “Ahmedinejad Dönemi Türkiye-İran İlişkileri”. (**Sakarya Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Yüksek Lisans Tezi**). 2008.